

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Ústav translatologie

Diplomová práce

Mgr. Bc. Petra Hrušovská

Sémiotika tlumočnického zápisu

Semiotics of Note-taking in Consecutive Interpreting

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala doc. PhDr. Jiřímu Nekvapilovi, CSc. za vedení práce, přívětivý přístup a vloženou důvěru. Dále bych chtěla poděkovat studentům a vyučujícím tlumočnických seminářů za jejich ochotu a spolupráci. Poděkování patří také mé rodině a Kevinovi.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 29. 4. 2014

podpis

Abstrakt

Diplomová práce je zaměřena na sémiotické aspekty tlumočnického zápisu, a to zejména na proces semiózy a faktory ovlivňující tlumočnickovo pojetí svých poznámek. V první kapitole jsou vysvětleny základní rysy zápisu, aby ve zbytku práce mohly být pojednány jeho sémiotické vlastnosti. Ve druhé kapitole je tlumočnický zápis jakožto specifický sémiotický systém stručně rozebrán v souvislosti s Peirceovou druhou trichotomií znaků (přičemž jsou uvedeny příklady ikonů, indexů a symbolů) a s jejich funkcí, produktivitou a prostorovým rozložením. Po tomto všeobecném uvedení do problematiky jsou ve třetí kapitole představeny hlavní teoretické přístupy k technice tlumočnického zápisu (s důrazem na ženevskou a heidelberskou školu), a to včetně jazykových otázek a přístupu ke znakům zápisu. Jelikož je důraz kladen na proces semiózy (chápání znaků tlumočníky, vytváření znaků v souladu se smyslem projevu a hledání motivace tlumočnicků při volbě konkrétních znaků a jejich podoby), je uveden výčet základních osvědčených postupů a znaků. Znaky jsou rovněž analyzovány podle jejich původu a možností dalšího rozšíření (skládáním, odvozováním apod.). Čtvrtá kapitola se věnuje individuálnímu charakteru zápisu v závislosti na osobních a situačních faktorech a zde se opírá zejména o tvrzení a závěry empirických pozorování a experimentů. Je doplněna o vlastní experiment týkající se ustálenosti či nejednotnosti v metodě zápisu u jednotlivců.

Klíčová slova: Konsektivní tlumočení; Tlumočnický zápis; Sémiotika; Semióza; Znak; Ikon; Index; Symbol; Individuální sémiotický systém.

Abstract

The present thesis focuses on semiotic aspects of note-taking in consecutive interpreting, in particular with respect to the process of semiosis and factors influencing the interpreters' conception of their notes. Chapter 1 mentions the basic features of note-taking in order to trace its semiotic characteristics in the following parts of the thesis. In Chapter 2, the notes as a specific semiotic system are briefly discussed within the framework of the second Peircean trichotomy of signs (cases of iconicity, indexicality and symbolicity are demonstrated) and in terms of their function, productivity and spatial settings. After these general considerations, Chapter 3 introduces the main theoretical approaches to the technique of note-taking (principally those of the Geneva and Heidelberg schools) including the issues of the languages involved in interpreting or the nature of signs. As the accent is on the process of semiosis (apprehension of signs by interpreters, generating signs according to the meaning of the speech and searching for the motivation for the interpreters' concrete choices of signs and their form), the chapter lists some basic signs and methods well-tested by practitioners. The signs are also analysed in terms of their origin and possibilities of expansion (composition, derivation etc.). Chapter 4 is devoted to the individual character of the notes due to personal and situational factors and is based especially on statements and conclusions of empirical observations and experiments. The chapter is completed by an experiment relevant to the stability or inconsistency of the note-taking method by individuals.

Key words: Consecutive interpreting; Note-taking; Semiotics; Semiosis; Sign; Icon; Index; Symbol; Individual semiotic system.

OBSAH

ÚVOD.....	7
1. ZÁKLADNÍ CHARAKTERISTIKA TLUMOČNICKÉHO ZÁPISU	9
1.1 Definice tlumočnického zápisu.....	9
1.2 „Raison d’être“ tlumočnického zápisu.....	9
1.3 Obecný a individuální charakter zápisu	10
1.4 Výuka zápisu, kontinuita systému	10
2. TLUMOČNICKÝ ZÁPIS JAKO SÉMIOLOGICKÝ SYSTÉM	13
2.1 Účastníci komunikační situace a interpretace zápisu.....	13
2.2 Znak tlumočnického zápisu.....	15
2.2.1 Základní vlastnosti znaků	15
2.2.2 Původ znaků	16
2.2.3 Přirozené jazyky	17
2.2.4 Ikon, index, symbol.....	17
2.2.5 Myšlenky za slova.....	18
2.2.6 Produktivita znaků.....	19
2.2.7 Princip linearity?	20
3. ANALÝZA TECHNIKY TLUMOČNICKÉHO ZÁPISU.....	22
3.1 Obecné zásady	22
3.1.1 Základní požadavky.....	22
3.1.2 Výběr jazyka	28
3.1.3 Otázka těsnopisu.....	32
3.1.4 Slova versus symboly.....	34
3.2 Základní prvky zápisu	39
3.2.1 Okraj.....	40
3.2.2 Spojky a další konektory	40
3.2.3 Dělicí čára	41
3.2.4 Prostorové uspořádání znaků	42
3.2.5 Závorky	44
3.2.6 Dvojtečka a uvozovky	44
3.2.7 Negace	45
3.2.8 Zdůraznění a oslabení.....	46
3.2.9 Šipky.....	46
3.2.10 Pádové a předložkové vztahy	49
3.2.11 Zkracování.....	50

3.2.12	Označení osob	53
3.2.13	Jmenný rod a číslo	54
3.2.14	Slovesná osoba, čas a způsob.....	55
3.2.15	Množství.....	57
3.2.16	Časové údaje	58
3.2.17	Modální slovesa.....	59
3.2.18	Další vlastnosti.....	60
3.2.19	Rezervní symboly	61
3.3	Tlumočnické znaky.....	62
3.3.1	Zdroje znaků	62
3.3.2	Odvozování znaků	66
3.3.3	Kritika Matysskova systému.....	67
3.4	Shrnutí.....	69
4.	(NE)USTÁLENOST ZÁPISU VE SVĚTLE EMPIRICKÉHO VÝZKUMU	76
4.1	Individuálnost zápisu	77
4.2	Množství symbolů.....	78
4.3	Zápis a jazyky.....	79
4.3.1	Gilova problematizace směru tlumočení	79
4.3.2	Jazyk notace podle Seleskovitchové	81
4.4	Tempo projevu	82
4.5	Obsahová obtížnost textu	82
4.6	Zkušenosti.....	85
4.7	Vlastní experiment	86
4.7.1	Popis experimentu.....	86
4.7.2	Student 1	90
4.7.3	Student 2	95
4.7.4	Student 3	96
4.8	Shrnutí.....	97
	ZÁVĚR.....	98
	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A ZDROJŮ	100
	PŘÍLOHY.....	102

ÚVOD

Tlumočnický zápis je jedním z možných způsobů, jak zaznamenat obsah sdělení, aby bylo možné jej znovu zrekonstruovat. Specifické podmínky vytvoření a použití takového zápisu včetně jeho funkce mají rozhodující vliv na prostředky a postupy, které tlumočníci při zapisování používají. Z tohoto důvodu jsme se rozhodli analyzovat tlumočnický zápis jako zvláštní sémiotický systém.

Tento systém budeme zkoumat jak z hlediska procesu semiózy, k níž při něm zákonitě dochází, tak ve vztahu k jiným systémům. Nejprve se však zaměříme na obecnou charakteristiku tlumočnického zápisu z pohledu jeho funkcí a okolností produkce, jelikož jsou pro jeho výslednou podobu rozhodující. Po uvedení základních rysů nutných pro pochopení sémiotických souvislostí nahlédneme ve druhé kapitole na tlumočnický zápis již ze sémiotického hlediska. Zaměříme se na povahu znaků (zde budeme vycházet z Peirceovy druhé trichotomie znaků, tj. ikon – index – symbol), jejich motivovanost a srovnání celého zápisu s běžným zápisem mluveného textu. Po tomto všeobecném uvedení do problematiky ve třetí kapitole představíme hlavní teoretické přístupy k technice tlumočnického zápisu a budeme analyzovat jednotlivé prvky, jež jsou popisovány v základní tlumočnické literatuře. Doplníme je také o zkušenosti tlumočnicků a studentů tlumočnictví, kteří se zapojili do debaty o podobě zápisu nebo nám poskytli své zápisy. U této analýzy bude kladen důraz na funkci prvků, hledání motivace tlumočnicků při volbě konkrétních znaků a jejich podoby, původ znaků a možnosti jejich dalšího rozšiřování a upřesňování. V poslední kapitole se zamyslíme nad některými z faktorů, které činí zápis navýsost individuální, ba zcela neopakovatelný. Budeme se opírat zejména o tvrzení a závěry empirických pozorování a experimentů.

Cílem této práce je zkoumat tlumočnický zápis z hlediska sémiotiky – nikoliv empiricky testovat stanovené hypotézy, nýbrž podrobně popsat jeho fungování za uvedení široké škály souvislostí, které pomohou objasnit tlumočnickovu motivaci pro volbu znaků a jeho další nakládání s nimi. Ačkoliv by se mohlo zdát, že zde převažuje teorie nad empirií, je nutné zdůraznit, že valná většina základní literatury o tlumočnickém zápise (ne-li dokonce veškerá) vychází z přímé zkušenosti autorů, jejich kolegů či studentů, a další zdroje přinášejí výsledky empirického výzkumu zaměřeného na zápis. Vzhledem k našemu sémiotickému zaměření ještě doplníme poslední kapitolu o vlastní empirický výzkum týkající se relativní neustálenosti zápisu zkoumané na

jednotlivcích, kteří měli vícekrát přetlumočit totožné texty a poskytli tak zajímavé materiály zachycující proměnlivost kognitivních procesů.

Závěrem je třeba zmínit několik poznámek k použité terminologii a příkladům. Tato práce v příslušných pasážích používá Peirceovu sémiotickou terminologii a terminologii tlumočnickou. Obě obsahují pojem „symbol“, avšak v odlišném významu. V tlumočnictví se jím obvykle rozumí jakýkoli znak, který není zaznamenán jako text, tj. zejména ikonické obrázky, šipky a jiné neverbální znaky (někteří teoretici však pod něj řadí i velmi krátké zkratky a samostatná písmena fungující jako zástupný znak). V sémiotice „symbol“ znamená typ znaku, jenž se vyznačuje konvenční motivací, a proto se obvykle jedná o pravý opak symbolu tlumočnického – o slovo. Tuto terminologii bylo třeba zachovat a tam, kde by mohlo dojít k dezinterpretaci, byl zamýšlený význam explicitován. Druhá poznámka se týká cizích jazyků: cizojazyčné příklady a ukázky jsou obvykle doplněny českým překladem, který se mnohdy snaží zachovat doslovnou strukturu původního jazyka (byť na úkor stylistické správnosti v češtině), aby byl proces převodu vyslechnutého sdělení do tlumočnického zápisu co nejpatrnější.

1. ZÁKLADNÍ CHARAKTERISTIKA TLUMOČNICKÉHO ZÁPISU

1.1 Definice tlumočnického zápisu

Tlumočnický zápis lze definovat jako „soubor poznámek, které si zapisuje tlumočnick při konsektivním tlumočení. Nejedná se o těsnopis, ale o osobní systém symbolů, zkratek a hesel, které nejlépe vyjádří obsah, tón a styl tlumočeného projevu tak, aby jej tlumočnick dokázal reprodukovat po určité časové prodlevě“.¹ Pro lepší představu uvádíme ukázkou, která výše uvedenou definici demonstruje (viz Rozan 1956: 64):

$V : \left \begin{array}{l} \text{utile review} \\ \text{W ec} \\ \text{studies [SG] bonnes} \\ \text{inît analyses} \\ \text{TR} \boxtimes \end{array} \right.$	$\left. \begin{array}{l} \text{Is vrai} / V \\ / \square \text{ Am, Lat. (so inît)} \\ \text{TR} \\ \text{Is par} \left \begin{array}{l} \text{TR} \\ \text{rapports TR} = \\ \text{que Am. Lat. } \times \text{ plans} \end{array} \right \begin{array}{l} \text{ec} \\ \text{level vie} \end{array} \end{array} \right.$
$\text{Asi (in 2 doc's } \rightarrow \text{ us)} \\ \text{y a analyse aid OK steps}$	$\text{Few fields où + = inîs } \neq \square$
$V \text{ stress " Rort} \\ \text{W ec} \\ \text{que} \left \begin{array}{l} \text{TR inît for all } \square, \\ \text{vital for some} \end{array} \right.$	$\text{Ec } \square \times \text{ pèse} \quad (\text{prospé} =) \\ \neq \square$

Jelikož tlumočnický zápis (nebo také tlumočnická notace) vzniká pro bezprostřední funkční použití, jeho základní charakteristikou je snaha o praktičnost. Tato snaha se projevuje zejména nutností zaznamenat vše podstatné při co nejvyšší ekonomii prostředků (času, fyzického úsilí, mentálního úsilí), z níž dále plynou eliptičnost, abstrahování, synkretismus, subjektivismus a krátkodobost.

1.2 „Raison d'être“ tlumočnického zápisu

Konsektivní tlumočení (tj. následné, kdy tlumočnick hovoří, až když mluvčí dokončí svou promluvu) lze provádět bez jakéhokoli zápisu. Správný přenos sdělení pak závisí pouze na tlumočnickových schopnostech a předpokladech (trvalých i momentálních): traduje se příklad jistého tlumočnicka M. Gorbačova, který dokázal pracovat pouze s pamětí bez tlumočnického zápisu. Pokud nemá tlumočnick dokonalou paměť nebo jeho paměť na daný proslov nestačí, poslouží mu právě tlumočnický zápis, který často bývá pro jeho paměť jedinou oporou.

¹ Definice uvedená na internetových stránkách Jednoty tlumočnicků a překladatelů, dostupné z: <http://www.jtpunion.org/spip/article.php?id_article=15>.

Tlumočnický zápis je výhodný i tehdy, kdy tlumočnická paměť věří, ale např. neví, jak dlouho bude mluvčí hovořit bez přerušení, jestli bude uvádět složité číselné výrazy, citovat neznámá jména atp. Proto musí být tlumočnický zápis vždy připraven na možnost, že bude nutné si zapisovat a také že svůj vlastní systém zápisu bude muset přizpůsobit danému kontextu (někdy může špatné přetlumočení i jediného slova zapříčinit neúspěch obchodu, neuzavření mezinárodní dohody, nespravedlivý rozsudek atd.).

1.3 Obecný a individuální charakter zápisu

V praxi tlumočnická práce ve stresu – sdělení slyší jednou (i kdyby měl k dispozici nahrávku, neměl by čas ji použít), přetlumočí ho také jen jednou, omyl si nemůže dovolit. Úspěch tlumočnické práce závisí pouze na jeho paměti a poznámkách, které si zároveň s posloucháním stihne zaznamenat. Proto každý tlumočnický zápis používá svůj vlastní systém zápisu, který mu nejvíce vyhovuje.

Na základě tlumočnických zkušeností byly vypracovány systémy praktických postupů, znaků a doporučení pro jejich užívání. Každý vystudovaný nebo vyškolený tlumočnický zápis se s některým z těchto „návodů“ setkal, nicméně v momentě náročného stresujícího výkonu nejsou zkušenosti ostatních důležité. Pokud se obecně přijímaný systém (jeho principy, značky nebo obojí) liší od toho v daném případě nejpraktičtějšího,² nemá smysl, aby ho tlumočnický zápis použil, ale aby sdělení zaznamenal způsobem, který mu umožní správně realizovat funkci zápisu. Obecně platí, že zápis musí být logický, ale subjektivně, pro daného uživatele.

1.4 Výuka zápisu, kontinuita systému

Z výše uvedených důvodů se výuka a praxe tlumočnického zápisu zpravidla zakládají na doporučeních a na jakési přehledce různých možností, ale nejsou nijak normativní. A pokud se v některých institucích a školách studenti např. musejí učit znaky, jež jsou jim předkládány, nemusí to nutně znamenat, že je budou používat i ve své praxi. Vždy je rozhodující osobnost tlumočnická, který systém v různé míře přebírá a v různé míře ho dále individualizuje.

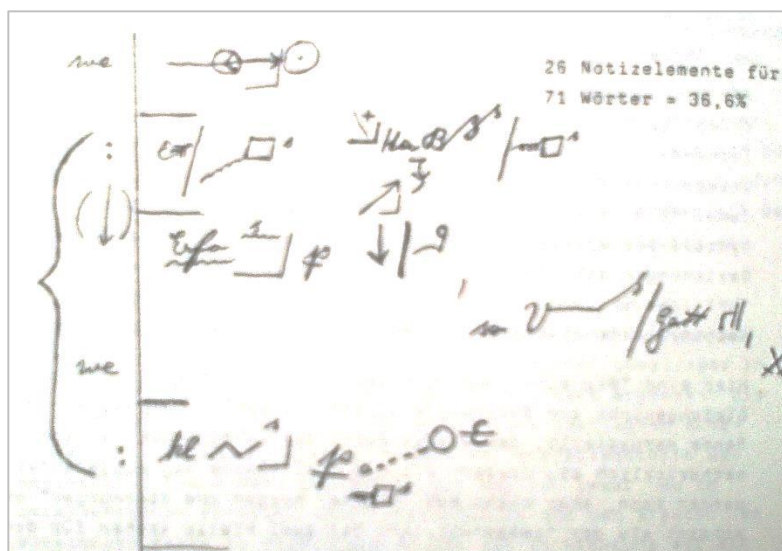
---

² Nejpraktičtějšího ve smyslu nejvhodnějšího pro porozumění tlumočnické práci a přizpůsobení aktuálnímu sdělení a situaci.

Rozpoznat a pochopit znaky jednotlivých znakových soustav se každý člověk musí naučit (ať se jedná o jazyk, písmo, dopravní značky či pochopení vztahu souvislosti u symptomů odkazujících k různým jevům). Je však možné vyučovat systém tlumočnického zápisu, když je natolik individuální? Dnes obecně platí, že se tlumočnicko nebo budoucí tlumočnicko seznámí s principy a znaky, které se v praxi osvědčily (viz kapitola 3), a je na jeho rozhodnutí, zda se jimi bude řídit a zda si prvky systému osvojí. Cílem výuky tlumočnického zápisu je ukázat studentovi, jakými způsoby je možné vytvořit jednoduchou a zároveň účinnou pomůcku pro svůj výkon. Zároveň platí, že pokud tlumočnickovi některé principy nebo znaky nevyhovují, pak nesplňují požadavek ekonomie a účinnosti, a proto je pro něho výhodnější vytvořit si vlastní systém.

Zajímavý je v jistém smyslu rozdílný přístup Francouzů a Němců – ačkoliv všichni kladou důraz na tlumočnickovu individualitu a kreativitu, protože zde více než kde jinde platí heslo „účel světí prostředky“. Francouzská tlumočnická tradice doporučuje nepřetěžovat zápis symboly, zatímco německá heidelberská škola naopak prosazuje používání symbolů v co největším množství a v souladu s tímto záměrem nabízí rozsáhlé seznamy slov a jejich zástupných značek – srov. rozdíl mezi Rozanem (1956: 39) a Matyssem (1989: 202):

<u>Rort</u>	bón
ec Eur	objectif
	○ n° ?s int
_____	
A welcomes yearly Rorts ECE	
: utiles for □ = A	
_____	
54 for W.Eur, prosper.	
"ai rôle A in /	
_____	
<u>Chers</u>	+statics study int
<u>W.Eur</u>	
	as Rat
_____	

Pokud jde o praxi ověřené principy a znaky (viz kapitola 3), je vysoce pravděpodobné, že se nezkušený student, který si dosud žádný systém zápisu nevytvořil, praxí jiných tlumočnicků inspiruje a alespoň část systému převeze. Dochází tedy přinejmenším k částečnému zachování všeobecných principů systému (příp. k plynulému vývoji). Kromě úspěchu v praxi k zachování systému přispívá i to, že díla vydaná k dané problematice se v základě shodují; většinou se liší v názorech na

vhodnost užívání symbolů a značek odkazující k určitému jazyku: pojem *práce* se z praktických důvodů doporučuje značit v angličtině *w* jako *work*, v němčině α jako *Arbeit* (alfa proto, že A by mohlo implikovat *Rakousko*). Základní tlumočnická literatura navíc není příliš početná a novější publikace kromě toho, že se vracejí k obsahu základních příruček, nemusejí být vždy dobře dostupné. Teoretici a pedagogové tlumočení se proto obvykle opírají o osvědčená a velmi přehledná díla svých předchůdců, zejména J.-F. Rozana, který sepsal a roku 1956 vydal praktickou příručku *La Prise de Notes en Interprétation Consécutive*, z níž se čerpá dodnes.

Tlumočnická notace ve svých nejobecnějších principech není závislá – minimálně v zemích západní civilizace – na žádném konkrétním jazyce, na nejobecnější úrovni se proto jedná o mezinárodní systém zčásti sdílený lidmi stejné profese. Kromě vzdělávacích tlumočnických institucí hrály a stále hrají důležitou úlohu při internacionalizaci zkušeností a poznatků zejména mezinárodní organizace (zejména OSN, NATO a EU), na jejichž půdě docházelo a dochází k jejich definici, aplikaci a předávání.

2. TLUMOČNICKÝ ZÁPIS JAKO SÉMIOLOGICKÝ SYSTÉM

2.1 Účastníci komunikační situace a interpretace zápisu

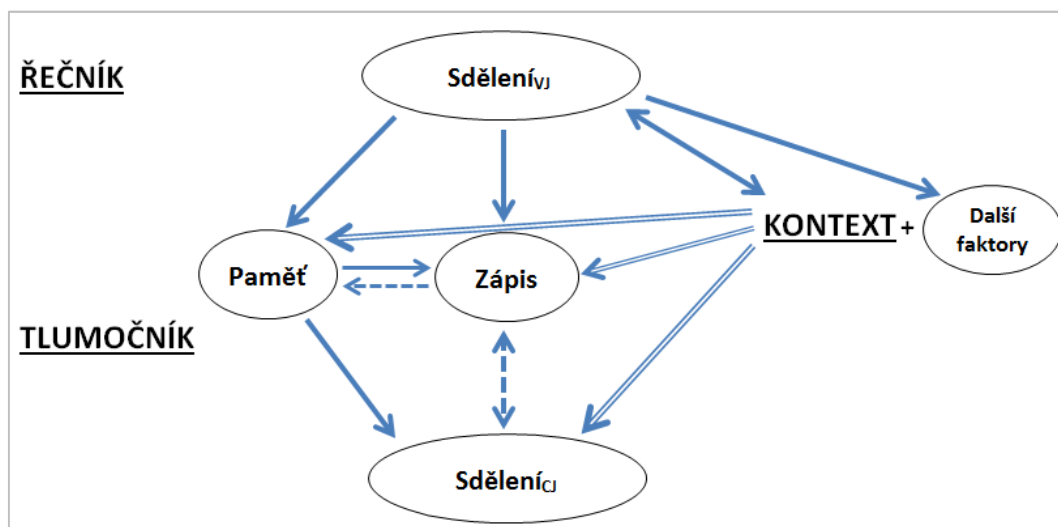
Aby mohla proběhnout semióza, je třeba, aby znaky byly jako znaky chápány. V případě tlumočnické notace se komunikační situace charakterizuje tím, že řečník pronese promluvu, kterou tlumočnick v duchu analyzuje a interpretuje, poté tuto promluvu uloží do paměti a částečně překóduje do formy zápisu. Když mluvčí promluvu přeruší nebo ukončí, tlumočnick se snaží znaky zápisu znovu analyzovat, interpretovat je a za spolupráce paměti a zápisu sdělení vyjádřit jiným jazykovým kódem než mluvčí. Jedná se tedy o písemný záznam vyslechnutého, které má být znovu slyšeno, avšak slyšeno v jiném jazyce (a tedy ne doslovně, nýbrž jako přirozeně znějící funkční ekvivalent originálu).

Dochází zde k paradoxní situaci: kód vytváří i „luští“ tatáž osoba; konkrétní obsah sdělení ve smyslu jeho reference však určuje mluvčí. Tlumočnick musí být schopen porozumět jazyku a správně pochopit sdělení (na základě vlastních znalostí, logiky, pragmatiky atd.), také musí mít schopnost zapsat si sdělení tak, aby ho zápis nezmátl a tím negativně neovlivnil tlumočení; zde se posléze významně projevuje role paměti.

Je nepředstavitelné, že by byl tlumočnick v daných podmínkách vybaven možnostmi vytvořit zápis, který by přesně odpovídal proneseným slovům mluvčího. Ani to není žádoucí, neboť tlumočnick má mluvit kratší dobu než mluvčí (nemá být redundantní, vydávat parazitní zvuky ani dělat dlouhé pauzy) a až na výjimečné situace také řečnický elegantněji (i řečník by pravděpodobně podruhé řeč pronesl lépe). Nezaznamenávají se tedy věty, ale myšlenky, klíčová slova, logické vztahy a případně emocionalita výpovědi. Proto je pro tlumočnické poznámky typické, že jeden zápis lze číst více způsoby a ten správný určuje mluvčí, respektive tlumočnick, jenž se snažil zapamatovat si výchozí sdělení. Každý zápis, který není doslovný, se vyznačuje interpretační otevřeností, přičemž v danou chvíli je třeba rekonstruovat původní význam za pomoci paměti. Interpretace zápisu se tudíž podřizuje konkrétní komunikační situaci.

Situaci při konsektivním tlumočení s notací lze znázornit takto:

Situační vztahy při tlumočení s notací

Řečník pronese sdělení ve výchozím jazyce (VJ). Pronáší ho v určitém kontextu dané tlumočnické situace, který má vliv na podobu řečnickova sdělení. Stejně tak má jeho sdělení vliv na celkový kontext (zejména pokud jde o kontextově sdílené informace, jejichž objem postupně narůstá) i na další faktory (např. jak tlumočnický zareaguje na jeho tempo apod.). Sdělení se promítne též do tlumočnickovy paměti a zápisu. Tlumočnickovo sdělení v cílovém jazyce (CJ) je ovlivněno jednak pamětí a zápisem, jednak kontextem a dalšími faktory (např. tlumočnickovy vědomosti, zvyklosti při notaci a tlumočení, aktuální fyzická dispozice, vlastnosti komunikační situace jako řečnickovo tempo, druh a styl projevu atd.). Zápis může být ovlivněn všemi prvky, které do situace vstupují: výchozím sdělením (případně i cílovým), pamětí, kontextem a dalšími faktory, přičemž zápis může ovlivnit pouze paměť při přetlumočení a přetlumočené sdělení.

Tlumočnický zápis je jednorázový, protože po uplynutí určitého času (během něhož dojde k zapomenutí promluvy, respektive jejích prvků a vztahů mezi nimi) již nelze zápis správně chápat. Vzhledem k tomu, že zápis spojuje jednoznačnost s víceznačností, je určený k co nejrychlejšímu použití.

Tlumočnický zápis je propojen s různými fázemi tlumočení: poslech, porozumění, zaznamenání, pamatování a tlumočení jako takové. Bez poslechu a pochopení sdělení není možné dělat si poznámky. Zápis je oporou pamatování i přetlumočení, nicméně v některých situacích není nezbytný nebo nemusí dojít k jeho „čtení“ – tlumočení se bez něj může obejít.

2.2 Znaky tlumočnického zápisu

2.2.1 Základní vlastnosti znaků

Mnoho lidí by si mohlo tlumočnický zápis splést s těsnopisem. Avšak při tlumočení jde o převod významu daného obsahu (tzv. invariant) a ne o doslovné přeřikání jednotlivých slov. Záznam proto nemusí být podrobný. Navíc na něm tlumočení není postaveno, zápis slouží pouze jako podpůrný prostředek paměti – proto musí ponechat dostatek tlumočnickovy kapacity k dalším činnostem.³ Dala by se na něj aplikovat terminologie Jiřího Levého – zápis je maximinový (dosáhnout co největšího účinku při co nejmenším úsilí). Malé úsilí je zcela na místě, jelikož tlumočnick se v jedné chvíli musí věnovat poslechu, porozumění, simultánnímu pokračování v poslechu a zároveň zápisu již vyslechnutého (a pochopeného) úseku, důležitými faktory jsou i stres a časová tíseň. Každé úsilí navíc tedy snižuje tlumočnickův výkon. Z těchto důvodů je důležité, aby se zápis u tlumočnicka zautomatizoval a aby mu maximálně vyhovoval.

Tvoří tedy znaky tlumočnického zápisu samostatný systém, pokud je zápis interpretačně otevřený a rozumí mu jen jeho zapisovatel? Některé znaky jsou sice obecně sdíleny, nikdo kromě zapisovatele však zápis dekodovat nedokáže (a po určité době ani on sám). Jedná se tedy o systém sdílený, internacionální a zároveň zcela jedinečný. Označující a označované by teoreticky mohl spojit kdokoli, ale pravý vztah zná pouze zapisovatel, neboť je dán jazykovým a situačním kontextem.

Co znaky tlumočnického zápisu označují? Vzhledem k funkci tlumočení ani znaky převzaté z různých oborů lidské činnosti většinou nezastupují žádnou profesní slovní zásobu (jako např. matematické operátory nebo technické značky z oblasti elektřiny), ale jakékoli konkrétní výpovědi v jakémkoli přirozeném jazyce. Musí se tedy jednat o systém, který se dokáže přizpůsobit nejrůznějším situacím. Proto obsahuje mezinárodní, národní a osobní konvenční znaky, které lze dále upravovat a doplňovat o nové. Rovněž přebírá znaky jiných znakových soustav (včetně přirozených jazyků) a tím i principy, na nichž tyto soustavy staví.

---

³ Roderick Jones (1998: 43) v úvodu ke kapitole Note-taking in Consecutive Interpreting klade důraz na to, že zápis není cíl, nýbrž prostředek: „The essential part of a consecutive interpreter's work is done in the activities already described: understanding, analysis, re-expression. If these are not done correctly, the best notes in the world will not make you a good interpreter, notes are no more than an aid to enhance the work done on the basis of these three key components. They are not an end in themselves, but a means to an end.“

Jelikož tlumočnický zápis neslouží k uchování informace v čase a pouze doplňuje paměť tlumočnicka, jsou pro něj typické abstrakce a kategorizace: např. čtverec/obdélník vyjadřuje určitý koncept, který se dle situace konkretizuje např. jako *stát, národ, země...* (tlumočnická notace se vyznačuje značnou asymetrií znaků, vztah mezi jejich složkami je dán konkrétní situací). Původ znaků je obvykle silně motivovaný. Ve většině případů jde o znaky odvozené, přičemž platí arbitrárnost v odvozování, nicméně toto odvozování je podřízeno potřebě rychlosti, jasnosti a přehlednosti, a tak mají přednost jednodušší znaky: dochází k selekci znaků z praktického hlediska.

Jak již bylo zdůrazněno, tlumočnická notace je systém otevřený: prvotní semióza od znaku k formulaci v přirozeném jazyce probíhá v závislosti na situaci. Znaky lze charakterizovat jako „odlesk“ reference – jsou nedokonalé, zjednodušené, schematizované, bohaté na možné významy. Znaky jednoznačné i mimo rámec konkrétní situace rovněž existují, například vlastní jména, čísla, chemické značky.

Na užívání sémiotického zápisu se vztahuje syntaktika, sémantika i pragmatika, jejíž role je pro správnou interpretaci rozhodující stejně jako aktivní využití paměti.

2.2.2 Původ znaků

Při tlumočnickém zápisu nastává jazykové i nejazykové kódování. Z důvodu praktičnosti dochází k míšení jednotlivých znakových systémů, čímž vzniká svébytný substituční kód opírající se zejména o psanou podobu jazyků (tzn. využívá hláskové písmo jako mezičlánek), ale z vývojového hlediska se jedná i o jistý krok zpět od hláskového písma k ideografickému a piktogramům (hlásky nicméně tlumočnick slyšel a posléze jejich význam znovu vyjádří pomocí hlásek).

Pokud jde o konkrétní prostředky, pak vedle zápisu vybraných slov existuje soubor znaků, který používají tlumočníci nejrůznějších jazykových kombinací: šipky, symboly pohlaví, zkratky časových období (často jako d, w, m, y), znak pro *stát/zemi* (čtverec/obdélník) nebo *svět* (kruh s vodorovnou čarou uprostřed jakožto zjednodušený obraz glóbusu), chemické a fyzikální značky, matematické symboly. Tlumočníci sdílejí i princip využívání zkratk a zástupných symbolů, které šetří čas zápisu (a tím více se může tlumočnick věnovat pozornému poslechu, porozumění a ukládání do paměti) – tyto prostředky se však více individualizují. Podrobně o jednotlivých prvcích notační techniky viz kapitola 3.

2.2.3 Přirozené jazyky

Názory na používání jazyků při zápisu jsou nejednotné – dokonce ani na to, ve kterém jazyce si zapisovat, zda v jazyce původního projevu, přetlumočeného projevu, mateřském jazyce tlumočnicka nebo jinak (viz oddíl 3.1.2 a podkapitola 4.3). S přirozenými jazyky je však zápis zcela pochopitelně úzce spojený již proto, že tvoří mezistupeň mezi dvěma různými jazyky.

Kromě převodu slov na myšlenky a výběru klíčových slov dochází k formálnímu zjednodušování: uplatní se nejrůznější zkratky, apokopy, afereze, iniciály a první písmena slov atp.

Zkracování se projevuje i u slovotvorných a morfologických vlastností slov. Třeba u francouzštiny se často (i mimo tlumočení) používá *mt* v horním indexu namísto koncovky *-ment*, ° místo koncovky *-ion*, *q* místo slova/koncovky *(-)que*. Z gramatiky je užitečné zaznamenat číslo jmen (rozšířené je písmeno *s* připojované za znaky) a slovesný čas a způsob; čas a způsob se snadno vyjádří např. písmeny *ed*, *ll*, *wd* v indexu nad znakem daného slovesa (morfematická motivovanost vycházející z angličtiny, která se díky své snadnosti a jednoznačnosti hodí pro všechny tlumočníky), ale lze je zaznamenat i ikonicky např. šipkou v indexu (směřující zpět či dopředu, u kondicionálu může být zvlněná).

2.2.4 Ikon, index, symbol

Podobu tlumočnického zápisu diktuje aktuální potřeba, je proto zajímavé sledovat, jakým způsobem lze využít různých druhů znaků.

Pokud jde o ikony, jsou-li na první pohled srozumitelné, umožňují získat čas, vystihnout myšlenku a vymanit se z vlivu původního jazyka. Využití nacházejí jak obrazy, tak diagramy. Kupříkladu ° nad znakem značí *člověka* (na základě podobnosti s kulatostí hlavy), potažmo *vedoucího* nebo *zástupce* dané kategorie. Např. je-li čtverec znak pro *stát*, čtverec s kroužkem může znamenat *hlava státu*, pro jiného tlumočnicka *obyvatel tohoto státu*; je-li π znak pro *politiku*, π s kroužkem je *politik* atd.; značka *-o* může znamenat *obět'* (protože *obět'* ← *mrtvý člověk* ← *ležící člověk*), tatáž značka ve svislé poloze znamená *člověk* obecně. Hojně se používají tzv. smajlíci, např. *radost* = *:-)*, *nespokojenost* = *:-(*, *lítost* = *:(*, *strach* = *8* (a jejich individuální variace – vždy podle toho, jak je tlumočnick zvyklý podobné obličejové výrazy psát a chápat (*strach* lze zaznamenat i jako hlavu se vztyčenými vlasy atd.)). Diagramatičnost se uplatní při

vyjádření množství (připojení znaku množného čísla), stupně či emfáze, zvláště s využitím různých druhů podtrhávání (:-) = *jsem potěšen*, :-) = *jsem velmi potěšen*, :-) = *jsem nesmírně potěšen* – čím větší míra důrazu, tím více se podtržení násobí), hromadění kladných či záporných znamének atd. Obrovskou škálu využití mají šipky, které mohou vyjadřovat vztahy prostorové, časové či množstevní (např. $\square \rightarrow$ může znamenat *export ze země*); šipky lze využít i jako indexy a symboly (např. pro sémantické pole *více, větší* či kauzalitu).

Některé ikony mohou odkazovat k indexům: ikonický znak židle je přeneseným významem pro *sídlo*, ikonický znak trojzubce (připomínající vidle) lze využít jako znak pro *zemědělství*. Totéž může platit o arbitrárních symbolech: znak A ikonicky odkazující ke konvenční mezinárodní značce *Rakouska* (motivované jazykově: *Austria*) v automobilové dopravě může být podle kontextu synekdochou pro stát a jeho představitele (A = *rakouský delegát, zástupci Rakouska, Rakušané*).

Tlumočníci při notaci přebírají rovněž konvenční symboly z jiných znakových soustav (matematika, fyzika, chemie, ale i jednotlivá písmena a slova). Praktické jsou jednotky měr a vah, značky pro matematické operace, interpunkční znaménka – např. dvojtečka vyjadřuje koncept myšlení (tj. *myslet si, přemýšlet, věřit...*), F: může být čteno např. jako *francouzský delegát si myslí, že*; uvozovky vyjadřují koncept mluvení (tj. *mluvit, říct, vyjádřit, prohlásit* atd., ale i *prohlášení...*), “s UK může být čteno jako *prohlášení delegáta Spojeného království*. Většina slov v přirozených jazycích se tradičně považuje za symboly, tlumočník si tyto symboly navíc často přetváří (zkracuje, vytváří akronyma víceslovných pojmů atp.), obvykle na základě motivace původní arbitrární podobou slov (např. int^t pro *intéressant*, int^{al} pro *international*, go^{ll} pro *will go*). Obzvláště přínosné je využívání písmen řecké abecedy – jestliže F bude znamenat *Francie*, pro *filozofie* či *finance* může tlumočník zvolit φ , písmenem P lze označit často opakované slovo *problém* nebo *projekt*, π pak může znamenat *politika*.

2.2.5 Myšlenky za slova

Proč je praktické sdělení analyzovat a zapisovat myšlenky namísto řečníkem použitých slov, dokládá následující Rozanův (1956: 14) příklad: francouzské *Il y a des fortes chances que* (doslova *Jsou silné šance, že*, tj. *Je dosti pravděpodobné, že*) je rychlejší zaznamenat klíčovým slovem *probable* (*pravděpodobný*). Nejedná se o pouhé vynechání méně nosných slov, ale o výsledek analýzy, neboť původní pojem *chance* (dle

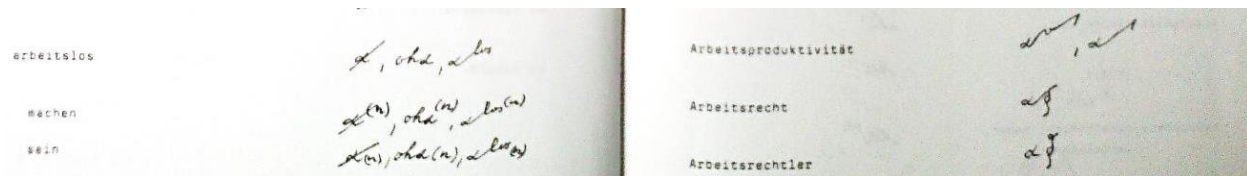
kontextu může znamenat *šťěstí, šance, možnosti, vyhlídky*) by mohl vést k dezinterpretaci nebo k jazykové interferenci. Stejným způsobem je záhodno místo *které zasluhují naši pozornost* zapsat *zajímavý*, což ještě může být změněno na *zaj, int^t atp.* Při zápisu i „čtení“ kódu tedy dochází ke složitým operacím, o nichž si troufáme tvrdit, že jsou ještě komplexnější, než procesy, k nimž dochází při běžné semióze.

2.2.6 Produktivita znaků

Někteří tlumočníci si zaznamenávají jen spojky a několik málo slov, jiní rádi pracují s velkým množstvím zkratek či symbolů. Nově vzniklé nebo remotivované znaky, byť mohou být jen dočasné (například pro účely konkrétního zasedání, s jiným tématem se pak jejich význam změní), se dají použít také jako východisko pro další znaky. Přestože má tlumočnický zápis díky kombinaci mnoha systémů a fantazii tlumočnicka nekonečné množství možností utváření znaků, požadavek okamžité srozumitelnosti a technické snadnosti tento systém značně omezuje. Proto jsou jednoduché znaky produktivní a dochází k obohacování systému, podobně jako se obohacuje slovní zásoba: kromě výpůjček, skládání či změny významu lexikálních jednotek se hojně setkáváme i s odvozováním.

Heinz Matyssek z heidelberské školy, jenž podporuje používání obrovského množství symbolů, vychází z jazyka a slovotvorné/významotvorné rysy znázorňuje graficky (viz příklad slova *Arbeit* a některých z jeho odvozenin a složenin; Matyssek 1989b: 10–11):

Arbeiter	<i>al</i>	arbeitslos	<i>al, o, al, al</i>
Arbeiterführer	<i>al</i>	werden	<i>al, al, al</i>
Arbeitgeber	<i>al</i>	Arbeitslosenunterstützung	<i>al, al, al, al, al, ALU</i>
Arbeitnehmer (hinsichtlich seiner Arbeit Abhängiger)	<i>al</i> (aus: <i>al</i>)	Arbeitsloser	<i>al, al, al</i>
Arbeitsbedingung(en)	<i>al^(a)</i>	Arbeitslosigkeit	<i>al, al, al</i>
Arbeitsgericht	<i>al (a), al (b)</i>	"Arbeitslosmachung"	<i>al, al, al</i>
Arbeitsintensität	<i>al</i>	Arbeitsmangel	<i>al</i>
arbeitsintensiv	<i>al</i>	Arbeitsmarkt	<i>al, al, al, al</i>
Arbeitskampf	<i>x</i> <i>al, al, al</i>	Arbeitsmarktpolitik	<i>al, al, al, al, al, al</i>
Arbeitsklima	<i>al</i>	Arbeitsminister	<i>al, al</i>
Verbesserung des A.	<i>al</i>	Arbeitsministerium	<i>al, al</i>
Verschlechterung des A.	<i>al</i>	Arbeitsplatz	<i>al</i>
		arbeitsproduktiv	<i>al</i>

Tento přístup plný „obrázkování“ se mnoha tlumočnickům jeví přehnaný, protože přílišné přemýšlení nad značkou a její zdlouhavé vykreslování mohou být kontraproduktivní (je snadnější pružně zacházet s menším počtem osvojených znaků a vytvářet si další dle konkrétní potřeby, než mít v zásobě inventář několika set značek a nebýt si jistý v jejich použití). Dokazuje však možnosti další práce se znaky.

2.2.7 Princip linearity?

Odlíšnost tlumočnického zápisu od textového záznamu se projeví i v tom, že tlumočnick více využívá prostorových možností. Například zdůraznění se nevyjadřuje slovně, ale spíše diagramaticky – zdůrazněné slovo/myšlenka tvoří jeden celek, který se v původní řeči vyskytoval ve více lineárních elementech: např. *velmi důležitá otázka* lze zapsat ? .

Platí zde horizontální a vertikální zásady, kdy zápis lineárně navazuje, ale nejedná se o navazování v čase, nýbrž v myšlenkách. Zápis není vázán na dodržování řádků. Řečník obvykle bývá redundantní, může se k některým bodům vracet, později si vzpomenout na další bod atd., tlumočnick se proto snaží zápis i informace ukládané do paměti zpřehlednit – informace přeskupovat, různě vrstvit a hierarchizovat (například použitím lomítek, závorek, podtrhávání, spojujících čar), čili plně využít suprasegmentálních možností grafického zobrazení:

<p>Monsieur le Président,</p> <p>1. Le rapport sur le développement économique de l'Europe est un excellent document, rédigé d'une façon objective. Il traite d'un grand nombre de questions qui méritent particulièrement notre attention.</p> <p>2. Le Gouvernement autrichien se félicite de ces rapports annuels de l'E.C.E., car il estime que ces documents sont particulièrement précieux pour des pays tels que l'Autriche.</p> <p>3. L'année 1954 a été pour l'Europe occidentale une année de prospérité. Je parlerai plus tard de la part que mon pays a prise à cet essor.</p> <p>4. Les chapitres du rapport qui ont trait à l'Europe occidentale nous fournissent des statistiques supplémentaires en même temps qu'une étude très intéressante sur les développements régionaux.</p>	<p>$\frac{Rort}{\text{ec Eur}}$ $\begin{matrix} b\acute{o}n \\ \text{objectif} \\ \odot \text{ n}^{\circ} \text{ ?s in\acute{e}t} \end{matrix}$</p> <hr/> <p>$A \text{ welcomes yearly Rorts ECE}$</p> <p>$: \text{ utiles for } \square = A$</p> <hr/> <p>$54 \text{ for W.Eur, prosper.}$</p> <p>$"\text{ai r\acute{o}le } A \text{ in}$</p> <hr/> <p>$\frac{Chers}{W.Eur} \longrightarrow \left\{ \begin{matrix} + \text{statis} \\ \text{study in\acute{e}t} \\ \text{rs Ral} \end{matrix} \right.$</p>
---	---

(Roza 1956: 39)

Obvykle se doporučuje na levý okraj zapisovat logické vztahy a návaznosti a poté informace organizovat na tři části: podmětovou vlevo nahoře, přísudkovou uprostřed a níže, předmětovou vpravo a nejnižší a celky od sebe oddělovat čarou či mezerou:

<p><i>Hungary has complained that its steel exports to the European Union are not able to develop because of excessively restrictive tariff quotas. But the Union representative pointed out that quotas are still underused by Hungary by a large margin, so the tariff quotas themselves didn't appear to be creating the difficulties.</i></p>	<p><i>HU: steel exports cannot develop to EU because tariff quotas too restrictive but EU: HU underuses a lot quotas so quotas not problem.</i></p>
---	---

(Jones 1998: 52)

Lineárnost původního sdělení tedy nemusí být dodržena, ale může, zvláště pokud odvíjení myšlenek odpovídá toku řeči. Rozhodující pro způsob převodu invariantu je znovu požadavek ekonomie – jazykové, pohybové, časové, intelektuální.

3. ANALÝZA TECHNIKY TLUMOČNICKÉHO ZÁPISU

Existují různé teoretické přístupy k tlumočnické notaci. Mezi ty nejznámější patří tzv. ženevská škola (J.-F. Rozan, H. van Hoof), pařížská škola (D. Seleskovitchová), heidelberská škola (H. Matyssek) a ruská škola (R. K. Min'jar-Běloručev). Jednotlivé názorové proudy se liší především v pohledu na používání symbolů (míněno grafických symbolů v protikladu ke slovům přirozeného jazyka). Na funkci a hlavních charakteristikách notace se však shodnou. Jak uvádí Čenková (2010: 58),

„tradiční ženevská škola se stala východiskem pro pozdější přístupy ke konsektivnímu tlumočení. Zatímco pařížská škola převzala myšlenku dokonalé analýzy a omezeného množství symbolů, představitelé heidelberské školy naopak Rozanovy symboly rozvinuli a přes Ilgův přístup se propracovali až k systému poznámek nezávislému na jazyce“.

Jedním z prvních, kdo se pokusil definovat hlavní zásady tlumočnického zápisu, je totiž Jean-François Rozan v dodnes využívané příručce *La Prise de Notes en Interprétation consécutive* (1956). Zde kromě dvaceti užitečných, ne-li nezbytných symbolů uvádí sedm jednoduchých zásad, jež pouze doporučuje jako návod, který není nutné dodržovat (avšak s poznámkou, že v takovém případě je systém méně účinný; Rozan 1956: 13). Jedná se o převádění myšlenky namísto slova, zkracování (slov, mluvnických kategorií, delšího vyjádření), navazování, negaci, zdůrazňování, „vertikalismus“ (seskupování, závorky) a diagonální posouvání. Tyto postupy mají Rozanovi zaručit, aby notace sloužila svému dvojímu účelu, a to na jediný pohled tlumočnickovi připomenout všechny myšlenky dané pasáže včetně vztahů mezi nimi a umožnit mu pohodlné a elegantní přetlumočení (Rozan 1956: 27). V této kapitole Rozanovy postupy shrneme a doplníme je o další poznatky a zkušenosti.

3.1 Obecné zásady

3.1.1 Základní požadavky

Práce s pamětí

Právě díky úloze paměti a dalším situačním faktorům se tlumočnický zápis liší např. od poznámek studenta ve škole nebo od různých zápisů a protokolů. Notace je určena k okamžitému použití, dokud jsou informace ještě čerstvé v tlumočnickově paměti (jejich použitelnost po delší době i po jediné hodině je zbytečná) (Herbert 1952: 34).

I tlumočník s fenomenální pamětí by měl šetřit síly a pomáhat si notací, zvláště má-li tlumočit několik hodin. Spoléhat se pouze na paměť také nemusí být žádoucí, protože notace pomůže projev urychlit (a posluchači, kteří vše musejí poslouchat dvakrát, se tak nebudou tolik nudit), může usnadnit práci, když je tlumočník požádán o zkrácený výtah apod. Notace také ovlivňuje psychickou pohodu tlumočníka – ví, že kdyby ho paměť zradila a on něco důležitého opomněl, vždy se může opřít o své poznámky.

Při konsekutivním tlumočení se nezapisuje vše, co řečník pronese. Co si kdo zapíše, však zůstává individuální záležitostí – záleží na tom, jaké prvky a v jakém množství mu pomůžou s vybavením obsahu paměti, neboť psychika každého tlumočníka se liší od mysli všech ostatních.⁴ Nicméně by se mělo vždy zaznamenávat to, co po paměti nelze logicky odvodit, a cokoliv dalšího, co se špatně pamatuje – patří sem zejména vlastní jména a názvy (osob, společností, organizací atp.), čísla, data, odborné termíny, výčty apod. Např. zapamatovat si výčet chemických vzorců je zbytečně náročné (a i kdyby se podařilo, podle Gilova modelu úsilí by hrozila saturace, vyčerpání procesní kapacity a nezvládnutí dalšího úseku, v konsekutivě by se to projevilo např. jako nevěnování dostatečné pozornosti dalšímu úseku a jeho nedokonalé zapamatování).

Seleskovitchová (1998: 50) rovněž doporučuje zaměřit se na první a poslední větu (respektive úplný začátek a konec projevu). První věta a rovněž uvedení každé nové myšlenky nese menší množství kontextových informací, protože se od ní informace teprve budou odvíjet a dále se na ni budou nabalovat, a proto se tlumočnickovi bude hůře vybavovat. Pokud jde o konec projevu, od tlumočníka se očekává okamžité tlumočení bez časových prodlev, ačkoliv si po celou dobu poznámky zaznamenával s jistým časovým odstupem; pokud nastane ticho, mnozí se cítí trapně a raději hledají začátek projevu, než aby si dokončili zápis – a to je rizikové.

Odpuštění se od slov

Ženevská, pařížská a heidelberská škola se shodují na tom, že zápis primárně obsahuje znaky odkazující k myšlenkám a nikoliv ke konkrétním slovům.

Rozan (1956: 14–15) uvádí požadavek nezapisovat vyslechnutá slova, nýbrž jejich význam, neboť slova mohou mást, a tím vést k dezinterpretaci nebo

---

⁴ Viz např. Seleskovitchová a Ledererová (1998: 45) vidí rozdíl mezi prvky, které je nutné zaznamenat, a prvky, které se zapisují podle individuální potřeby: „les termes transcodables qu'il faut noter (bien que cette règle souffre toujours quelques exceptions) et les autres parmi lesquels chacun reste libre de choisir selon son tempérament, ses connaissances, sa tournure d'esprit, les indices qui lui rappelleront au moment opportun la portion de discours à restituer.“

k neobratnému stylu s interferencemi z druhého jazyka: viz Rozanův příklad s *chance – pravděpodobný* (nikoliv *šance, štěstí*) na str. 18. Při zapisování je třeba se soustředit na hlavní myšlenku, která se má snadno zaznamenat.

Seleskovitchová (1975: 107), jejíž tlumočnická teorie se zakládá na přenosu deverbálovaných informací, je také proti přílišnému zapisování, aby se do projevu tlumočnicka co nejméně promítal druhý jazyk, který by ho mohl pomyslně zhypnotizovat. Čím stručnější notace, tím je tlumočnicko oproštěnější od jazyka a jeho projev je jazykově spontánnější a srozumitelnější.

Rovněž Matyssek (1989: 35–37) ukládá tlumočnickům zapomenout na slova, protože informace se převádí na úrovni smyslu. Dokonce schopnost oprostít se od slov jako materiálu, ale vnímat je jako nositele a zprostředkovatele smyslu, řadí spolu s výbornou a spolehlivou notační technikou mezi hlavní dva předpoklady pro úspěšného konsektivního tlumočnicka. Zároveň však nesouhlasí s tím, když zatvrzelý zastávce deverbálovanosti kritizuje tlumočnicka, že se z původního sdělení zcela nevymanil – kdyby se o reformulaci mělo usilovat opravdu za každou cenu, šlo by podle Matysseka v mnoha případech o nadbytečné plýtvání silami. Matyssek proto hlásá absenci slov v zápise a u převodu se zaměřuje zejména na jeho správnost.

Nenáročnost

Tlumočnicko si má psát co nejméně také proto, že obvykle pracuje za běžného řečového tempa a musí zvládnout několik činností naráz, každý zlomek sekundy tedy jeho ruce i hlavě přijde vhod (Seleskovitch 1975: 149). Když však má dobrou techniku notace, ušetří hodně energie a zároveň nedojde ke ztrátám informací.

Matyssek (1989: 48–51) vyjmenovává základní vlastnosti notace, jež souvisejí s nenáročností poznámek:

Jednoduchost. Poznámky se musejí vyznačovat formální jednoduchostí. Musejí se dát nekomplikovaně napsat a taktéž chápat. Kromě používání jasných symbolů se to týká i strukturace textu, která má zaznamenat logické souvislosti mezi jednotlivými prvky a úseky, nutné modotemporální aspekty apod.

Ekonomičnost. Zaznamenávání by mělo být úsporné co do počtu prvků – mělo omezit jen na to nejnútnější –, tak pokud jde o vydanou energii (té by se při notaci mělo vyvíjet co nejméně, proto se má jednat o takřka automatickou činnost).

Jasnost. V daném věcném a situačním kontextu musí být jednoznačně jasné, co je v poznámkách zaneseno.

Nezaměnitelnost. Nezaměnitelnost poznámek souvisí s jejich jasností – každá nejasnost v notaci má cenu ztráty času a nervů, pocitu nejistoty až bezmoci, a to škodí tlumočnickovu sebevědomí, což se odrazí na jeho výkonu a případně i reputaci.

Rychlá pochopitelnost. Tlumočnick musí zvládnout na jediné pohlednutí z poznámek vyčíst větu nebo minimálně smyslový úsek a rozeznat jeho zapojení do předchozího a následujícího kontextu. Při vlastním projevu se potřebuje soustředit na obsahovou i formální správnost řeči, nikoliv na „luštění“ poznámek – ty musí pochopit okamžitě.

Názornost. Záznam poznámek neznamena psát text po řádcích, ale takovým způsobem, aby tlumočnick jedním pohledem obsáhl strukturu myšlenek – ty tudíž nejsou zapsány, nýbrž zobrazeny, znázorněny.

Co nedělat

Vzhledem k práci s bezprostřední pamětí není třeba pořizovat si kompletní poznámky, jako když se např. dělají výpisky na přednášce. Nejen, že se nemá psát všechno,⁵ taktéž se nemá psát mnoho, neboť je třeba více pracovat hlavou než rukou.

Zadruhé by se nemělo pracovat výhradně s poznámkami na úkor porozumění a pamatování. Když se tlumočnick příliš spoléhá na poznámky, může ho to odvádět od porozumění a analýzy projevu, což může vést k „plutí po povrchu“ i k závažným chybám (Jones 1998: 43). V podobném duchu Gile (1991: 431–435) vysvětluje, že tlumočnické školy začínají s výukou konsektivního tlumočení bez notace, aby si studenti zvykli co nejvíce využívat pamět a zaměřovat se na smysl sdělení, zatímco s notací by se mohli držet zaznamenaných slov; studenti si prý rádi více píší pro pocit jistoty, který jim informace na papíře dodávají, a na poslech se opravdu zaměřují méně.⁶

---

⁵ Nepsat všechno ve smyslu třídění informací a zaznamenávání pouze prvků, které funkčně podpoří pamět. Např. slovesa *být*, *dělat*, spojky *že*, *kteřý* a vztážná zájmena obvykle dostatečně vyplývají z kontextu nebo je naznačuje syntax zápisu. Podobně širší slovní úseky lze odvodit na základě prvku, který je schopen v paměti navodit správnou asociaci.

⁶ Gile chtěl hypotézu, že notace odvádí pozornost od poslechu, ověřit a uspořádal experiment. Utvořil dvě skupiny studentů (kteří svá studia začínali a se zápisem neměli zkušenosti), přičemž v jedné si studenti dělali zápis, ve druhé nikoliv. Studenti tlumočili tři projevy a Gile se rozhodl zaměřit na převod vlastních jmen, aby byla výsledná tlumočení v jednotlivých skupinách srovnatelná (ačkoliv si byl vědom, že na vlastní jména se smyslová analýza příliš nevztahuje). Při tomto pokusu kromě ověření náročnosti vlastních jmen pro převod došel k závěru, že si notace a poslech v etapě zpracování informací skutečně konkurují, neboť studenti pracující výhradně s pamětí měli o trochu lepší výsledky. Gile si poté položil otázku, jakým způsobem toto „konkurování“ přetrvává u zkušených tlumočnicků.

Dále se nedoporučuje například vymýšlet si příliš složité symboly a zkratky, které zaberou více času než zapsání obyčejného slova.

Technická stránka

Tlumočnický zápis je ze své podstaty a definice činností spjatá se psaním. Těžko bychom skloubení psychické činnosti a manuálního psaní vysvětlili výstižněji než Komzáková:

„Zatímco všechny ostatní dílčí složky procesu KT [konsekutivního tlumočení] jsou kognitivního charakteru, notace se od nich liší v tom smyslu, že se jedná o operaci kognitivně-mechanickou: kromě mozku je třeba v této etapě zapojit také ruku a provést fyzický proces psaní. Souběžná činnost mozku a ruky je přitom pro proces KT klíčová [...]. V etapě notace musí tlumočnickův mozek analyzovat přijatou informaci, vyhodnotit, jakou část této informace je potřeba zapsat, a s přihlédnutím k dostupné mentální kapacitě rozhodnout, jakým způsobem ji ruka zapíše (tj. zda zvolit prefabrikovaný symbol, zda použít symbol *ad hoc*, zda informaci rozepsat do detailu, zda psát v cílovém či výchozím jazyce, atd.). Ruka potom musí tento zápis fyzicky realizovat, což je proces čistě mechanický, zato však jeho úspěch závisí na mnoha na první pohled ‚banálních‘ faktorech, mezi které patří nejen schopnost rychle a pro svou potřebu čitelně psát, ale i kvalita psacích potřeb nebo dobrá kondice aktivní ruky. Provádění zápisu a vyhodnocování informace přitom probíhá současně s recepcí výchozího textu, a je zcela jasné, že produkce originálu na straně řečníka probíhá nejen s určitým časovým náskokem, ale také rychleji než proces psaní (notace formou obdobnou diktátu je tedy v normálních podmínkách vyloučena).“

(Komzáková 2006: 20–21)

Se psaním souvisí i materiální vybavení tlumočnicka. „Tlumočnick by měl být vybaven spirálovým blokem formátu A6 či A5, který lze snadno zavřít a znovu otevřít, a funkčním psacím prostředkem (+ náhradním). Spirálový blok se popisuje pouze z jedné strany, aby nedošlo k omylu při manipulaci s blokem,“ tvrdí Michňová (1997: 33). Podstatnou součástí tlumočnického zápisu je totiž samotný blok, do něhož je zápis proveden – nesmí totiž představovat pro tlumočnicka komplikaci. Musí být praktický a pohodlný pro práci (pevný, vhodné velikosti, kvůli snadné manipulaci s listy papíru nejlépe kroužkový s horní vazbou), totéž platí o psacím prostředku (rozhodně nelze doporučit propisovačku, která „nejezdí po papíře“ a dochází jí náplň).

Pokud jde o formát bloku, mají podle Herberta (1952: 45) velké stránky výhodu v tom, že se na nich dají propojovat segmenty, které by se jinak musely zapisovat znovu. Rozan (1956: 21) v souladu s prosazovanou zásadou vertikálního psaní doporučuje vyšší formát papíru, aby měl tlumočnick před očima co nejvíce textu najednou, a zároveň úzký, aby se tlumočnick vracel na začátek řádku. Uplatnění pro vysoké a úzké bloky

nachází i van Hoof (1962: 73) – aby oko mohlo pojmut rozsáhlé úseky najednou; díky úzkému formátu bude každé nové myšlenke nebo její části náležet nový řádek, což nebude rozptylovat pohled. Podle Matysseka (1989: 74) se studenti mohou učit notaci na větších listech, ale postupně si mají zvykat na menší formáty, např. A6 nebo ještě méně.

Kromě pohodlí při psaní a čtení notace mají na formát bloku vliv i značně prozaičtější aspekty, jako např. velikost kapsy u saka nebo dámské kabelky. Je totiž rozdíl, když se tlumočí u stolu v zasedacím sále, nebo na společenské akci, kam si tlumočnice musí vzít společenské šaty a malé psaníčko, kam se bloček musí vejít.

Blok je zároveň nutné mít vždy po ruce – souvisí to s načasováním začátku zapisování:

„Důležitá je také otázka, kdy začít s notací při konkrétní akci. Zda již při pozdravu nebo zda vyčkat a úvodní formality rozhovoru tlumočit bez notace. Zde velmi záleží na dané situaci a na dohodě s řečníkem. Pokud si však tlumočnick s řečníkem neujasní průběh hovoru, měl by začít s notací ihned. Pokud by se totiž stalo, že řečník bude mluvit delší čas, než tlumočnick zachytí v paměti bez fixace, bude tlumočnick nucen improvizovat již od prvních okamžiků a může znejistět, což se potom negativně odrazí na jeho výkonu. Doporučení: blok mít vždy po ruce a začít zapisovat raději dříve než později.“

(Michňová 1997: 33)

Ke stejnému názoru jako Michňová docházejí i van Hoof (1962: 75: je třeba si začít zapisovat, „jakmile řečník otevře pusou, nebo alespoň jakmile dořekne souvislou skupinu slov“) a Herbert (1956: 34: vždy si zapisovat projev od začátku, protože např. původně krátká promluva, kterou si není třeba psát, se může nečekaně rozvinout v nekončící výklad).

Zápis se tedy nemá odkládat, prodlevu může způsobit pouze snaha porozumět začátku projevu. Proto Matyssek (1989: 64) uvádí, že se má se zápisem čekat, až tlumočnick pochopí smysl nebo bude mít částečnou výpověď. Lungová (1999: 312–313) vysvětluje, že se zapisuje, když je jasné, o čem je řeč – přitom je třeba „aktivovat kognitivní kapacitu“; když budou studenti trénovat porozumění textům i samotnou notaci, aby se mohli lépe a více věnovat obsahu sdělení než psaní, lze tyto procesy urychlit.

Nedogmatický Herbert (1952: 33–34) chápe i jistou netrpělivost některých tlumočnicků, kteří si raději píší okamžitě, aniž by čekali na delší smyslový úsek: někdo si rád zapisuje průběžně, aniž by čekal na úplné vyjádření myšlenky (a začátečnickům to dodává pocit jistoty), zatímco jiní si zapisují s odstupem, aby vnášeli do zápisu více logiky; každý nechť si v praxi zjistí, co je mu příjemné.

3.1.2 Výběr jazyka

Dokonce sám Matyssek, jehož ideálem je používat výhradně jen symboly, si uvědomuje nereálnost svého přání. I když má někdo svůj systém symbolů, vždycky bude potřeba pracovat s jazykem. Symboly mohou pokrýt jen ty nejčastější jevy a témata (např. politika, hospodářství) a těžko by se dal vypracovat kompletní katalog symbolů pro další oblasti (medicína, umění, školství, věda, náboženství...) tak, aby pokryl všechny sféry lidské činnosti (Matyssek 1989: 132–133). Používání slov se při tlumočnické notaci nevyhne ani zastánci symbolů.

Pakliže zápis nepracující s jazykem není možný, vyvstává otázka, v jakém jazyce si zapisovat. Výběr jazyka pro zápis závisí na mnoha faktorech a sami tlumočníci v názorech na tuto volbu nejsou jednotní. Důležitou úlohu hrají jazyky, mezi nimiž má být informace přenesena, a postavení mateřského jazyka. Všechny možnosti mají své kladné a záporné aspekty.

Pro ilustraci uvádíme přehled základních jazykových situací, které mohou při tlumočení nastat:

Tlumočnické a jazykové situace při tlumočení

	MJ – mateřský jazyk	NJ – cizí jazyk
VJ – výchozí jazyk	a)	c)
CJ – cílový jazyk	b)	d)

VJ = výchozí jazyk (jazyk, jímž řečník pronáší svou promluvu)

CJ = cílový jazyk (jazyk, v němž tlumočnické tlumočí řečnickovu promluvu)

MJ = mateřský jazyk (tlumočnickův mateřský jazyk, případně dominantní jazyk na úrovni mateřského jazyka)

NJ = cizí jazyk (tlumočnickův nemateřský jazyk, záměrně naučený, nedokonalejší než ten mateřský)

Např. do Prahy přijede italský obchodník na jednání s českým partnerem.

a) Výchozí jazyk je mateřský jazyk tlumočnické: český tlumočnické tlumočí projev z češtiny do italštiny.

b) Cílový jazyk je mateřský jazyk tlumočnické: český tlumočnické tlumočí projev z italštiny do češtiny.

c) Výchozí jazyk není mateřský jazyk tlumočnické: český tlumočnické tlumočí projev z italštiny do češtiny.

d) Cílový jazyk není mateřský jazyk tlumočnické: český tlumočnické tlumočí projev z češtiny do italštiny.

Tyto čtyři možnosti zachycují de facto pouze dvě obvyklé situace, neboť situace a) je totožná s d) a b) je totožná s c).

Pokud by však do schématu vstoupil další jazyk, např. když do Prahy přijede italský obchodník a setká se zde se svým českým a slovenským partnerem, přičemž tlumočení zajišťuje rodilý Čech, možnosti se rozšiřují:

- a) VJ je MJ tlumočnicka: český tlumočnick tlumočí projev z češtiny do italštiny.
- b) CJ je MJ tlumočnicka: český tlumočnick tlumočí projev z italštiny do češtiny.
- c) VJ není MJ tlumočnicka: dojde k situaci b) nebo český tlumočnick tlumočí projev ze slovenštiny do italštiny.
- d) CJ není MJ tlumočnicka: dojde k situaci a) nebo český tlumočnick tlumočí projev ze slovenštiny do italštiny.

S možností, že by tlumočnick tlumočil mezi dvěma jazyky a zároveň ani jeden z nich nebyl jeho mateřský, tlumočnická literatura primárně nepracuje.

Výchozí jazyk

Zastánci názoru, že by si měl tlumočnick dělat poznámky ve výchozím jazyce, kladou důraz na úplnost zápisu a šetření sil během poslechu. Notace má vyžadovat co nejméně úsilí, aby se tlumočnick mohl plně soustředit na analýzu projevu, a tak si někteří tlumočnick zapisují v jazyce projevu, protože je to pro ně nejsnadnější a nejrychlejší. Zápis také bude s větší pravděpodobností úplnější. Při převodu do cílového jazyka (pokud je zároveň jazykem mateřským) se pak tlumočnick může spolehnout na svůj tlumočnický um a vyjadřovací schopnosti v rodné řeči. Nicméně zápis v originále může odvádět pozornost od myšlenek ke slovům, tlumočnick může vystupovat příliš pasivně a obsah si v mozku nezpracovávat, nýbrž jen zapisovat to, co slyší.

Dle Jonese (1998: 66) je zapisování ve výchozím jazyce výhodné zejména tehdy, pokud řečnick použije nějaký specifický pojem vztahující se k určité kultuře, který se převádí opisem nebo jinak vysvětluje.

Někdy také může záviset na daném vyjádření – z vlastní zkušenosti víme, že např. francouzština může být oproti češtině příliš obecná a někdy se stane, že je třeba delší dobu čekat, až se díky kontextu vynoří konkrétní význam zahalený do poměrně obecných slov. Při zápise v češtině by muselo nutně dojít k předčasné interpretaci, což se nemusí vždy vyplatit, zatímco abstraktnější poznámka ve francouzštině posléze postačí k oživení konkrétního významu v paměti.

Cílový jazyk

Někteří tlumočnick dávají přednost zápisu v cílovém jazyce, protože jim pomáhá při následovné reprodukci řeči. Protivníci tohoto způsobu argumentují, že převod do cílového jazyka znamená zátěž navíc. Tlumočnick musí převod mezi jazyky uskutečnit ještě před samotným zápisem, čímž se připravuje o síly a soustředění na poslech sdělení,

jeho analýzu a uložení do paměti – za takového vypětí je další mentální úsilí při tlumočnické notaci zbytečně riskantní. Navíc se převod do cílového jazyka nemusí okamžitě zdařit a může dojít ke změně významu (a na opravu zápisu už nebývá čas ani volná procesní kapacita, protože řečník mluví dál).

Zápis v cílovém jazyce má oporu u teoretiků ženevské školy. Herbert (1952: 35–36) doporučuje usnadnit čtení poznámek a zlepšit přednes tím, že se všechny překladatelské problémy vyřeší již ve fázi notace. Proto by se mělo přednostně zapisovat v cílovém jazyce. Výjimkou jsou situace, když je tlumočník velmi unaven a potřebuje si během poslechu trochu odpočinout, nebo pokud zaznamenává slovíčka či výrazy, které se snáze zaznamenají ve výchozím jazyce. Ojedinele lze použít i třetí jazyk. Rozan (1956: 15) se otázkou jazyka příliš nezabývá, pouze oznamuje, že by se měl raději používat cílový jazyk, ale že není to nezbytné. Z příkladů, které ve své příručce uvádí, vyplývá, že se Rozan nebrání vícejazyčnosti, pokud takový postup odpovídá principu ekonomie.

Cílový jazyk propaguje i škola pařížská⁷ (viz Seleskovitch & Lederer 1998: 48). Pokud jsou zapisována slova, tak „je třeba, aby byla zaznamenána v jazyce, do něž bude projev tlumočen“; nejde o překlad konkrétních slov, nýbrž o zachycení myšlenek, které nejsou vyjádřeny v symbolech (tj. zapisovat si to, co tlumočník pochopil a co řekne). Zaznamenané slovo přitom často nemusí zaznít, protože jen slouží k aktivování druhého jazyka. Zápis v cílovém jazyce tedy jen dalším prostředkem toho, jak dosáhnout odpoutání se od konkrétních slov a zabránění mechanickému zapisování, při němž se přeskočí analýza a snáze dojde k doslovnému převodu. Zároveň jsou povoleny výjimky – např. třetí jazyk u často se opakujících slov, pokud jsou ve třetím jazyce kratší (např. *vor* namísto *before* nebo *auparavant*) a slova ve výchozím jazyce, která se nevybavují okamžitě a jejichž hledání by znamenalo odklon pozornosti od projevu.

Mateřský jazyk

Do hry také vstupuje otázka, zda se tlumočí do mateřského, nebo do cizího jazyka – pro někoho je snazší psát vždy v mateřském jazyce nezávisle na směru tlumočení, někdo je schopen se přizpůsobit jazyku projevu (ať výchozímu, nebo cílovému) bez ohledu na postavení mateřského jazyka.

Pro Seleskovitchovou (Seleskovitch & Lederer 1998: 48) je mateřština zároveň cílový jazyk. V notaci požaduje úmyslné odmítání cizího jazyka a jeho formálního vlivu,

---

⁷ Zároveň se tím však miní používat mateřský jazyk, protože se v její teorii vychází z předpokladu, že by se mělo tlumočit pouze do mateřského jazyka, respektive že tlumočník je zcela bilingvní.

aby se v rámci mateřštiny tlumočnick zaměřil na smysl sdělení a pak plynule a bez obtíží sdělení přeformuloval do svého jazyka.

Zápis v mateřštině obhájí i Min'jar-Běloručev, podle nějž si nebilangvní tlumočníci mají zapisovat v rodné řeči, protože pouze v ní dosahují úrovně mateřského jazyka. Min'jar-Běloručev rovněž provedl pokus se studenty a došel k závěru, že nezávisle na výchozím jazyce si studenti zapisovali v tom jazyce, v němž se zápis začali učit, což v převážné většině případů byla právě mateřština (viz Matyssek 1989: 138). Min'jar-Běloručev hovoří o mateřštině (a nikoliv o cílovém jazyce jako Seleskovitčová) z ryze zkušenostních důvodů. Pochází totiž z bývalého východního bloku, kde bylo na rozdíl od bloku západního zcela běžné, že tlumočnick tlumočil také do cizího jazyka a že ruština byla jakási lingua franca východního bloku (západnímu bloku dominovaly angličtina, francouzština a několik dalších jazyků, přičemž u jejich kombinací obvykle nebyl problém najít dostatek schopných tlumočnicků, kteří byli bilingvní nebo quasi bilingvní).

Podobně Matyssek (1989: 136, 138–139) radí psát mateřštinou nehledě na směr tlumočení (není kategorický – konečné rozhodnutí nechává na studentech), a zapisovat nikoliv vyslechnuté slovní formy, nýbrž jimi zprostředkovanou informaci. To se nevyklučuje s použitím jednotlivých slov v cizím jazyce, která se nedaří převést okamžitě, nebo tehdy, když mateřština klade syntaktické překážky; tehdy je možné použít cizí jazyk, aby se zdoláváním problémů neplýtvala energie. Současně ale žádá používat co nejvíce symbolů, jejichž předností je skutečnost, že neodpovídají žádnému jazyku, tudíž je lze snadno v jednom jazyce zapsat a ve druhém přečíst. Mateřština se má uplatnit tam, kde není možné použít symboly. Mateřština právě proto, že ji tlumočnick výborně zná – nemá v ní pochybnosti, cítí se jistě; nejen, že v ní mluví, ale i přemýšlí, vnímá, cítí a obvykle také sní, představuje pro něj tedy jakýsi automatický komunikační prostředek. Matyssek se totiž domnívá, že i když má tlumočnick výborné schopnosti v cizím jazyce, vždy na „přepnutí“ potřebuje o něco více času a energie než při práci s mateřštinou.

Kombinace dvou a více jazyků

Výše zmiňovaní teoretici zastávají jasný postoj vůči volbě jednoho jazyka, všichni ale připouštějí, že je možné za určitých okolností jazyky kombinovat. Van Hoof (1962: 71) z těchto výjimečných okolností, kdy je „povoleno“ míchat jazyky, vytváří obecnou zásadu. Pokud totiž notace znázorňuje myšlenky, je zákonitě spíše symbolická, nemá se zabývat gramatickými otázkami ani vázat k výchozímu nebo cílovému jazyku. Tlumočnick

si má zapisovat v pojmech z obou jazyků, mezi nimiž bude volit ty nejvhodnější z hlediska stručnosti při zachování co největší expresivity.

Není však nutné se při volbě jazyka omezovat jen na dva jazyky. Tlumočníci obvykle využívají možností dalších jazyků, a to i tehdy, když s nimi nepracují. Zásadní je vždy jednoduchost a srozumitelnost zápisu. Vícejazyčnost se projevuje zejména u běžně užívaných slov, pokud jsou snadno identifikovatelná – např. u sloves jako *jít, jet (go)* a *zmínit (refer – zkratka rf)*, osobních zájmen (I pro *já*) a spojovacích výrazů, které jsou pro správnou interpretaci zápisu nezbytné a nesmějí se plést s žádným dalším slovem, které může být zapsáno ve zkrácené podobě. Proto se často užívají anglická slova *as, why, but, tho (z although), as to, so* apod., nebo jejich ekvivalenty – možno i zkrácené – z románských jazyků (*as = car, but = ma, if = si, so = asi*). Princip čehokoli nejvýhodnějšího hájí Ilg (viz Matyssek 1989: 134), a to v podobě „neutrálního jazyka“, který se odpoutá od formálních prostředků výchozího jazyka, používá výchozí i cílový jazyk, třetí jazyk a další řeči, zkratky a symboly, pokud v nich jejich uživatel vidí vnitřní logiku a jsou mu srozumitelné.

Volnost ve výběru

Výše uvedené argumenty mohou posloužit jako vysvětlení, v čem je pro někoho ten který systém výhodný a podle jakých kritérií by se mohl začínající tlumočník nad svým zápisem zamyslet. Pokud jde o zaujetí normativního stanoviska jako v případě teoretiků, kteří propagují jediný způsob a mhouří oči nad výjimkami, zaujímáme stejné stanovisko jako Jones:

„the important thing is that the question as to which language to note in is really pretty irrelevant: if the question is asked it should be answered in a pragmatic, non-dogmatic way. [...] there is no reason why notes have to be dogmatically in the one or the other language“

(Jones 1998: 66–67).

Jones (1998: 67) nicméně tlumočnickům radí, aby si ve svém přístupu k jazykům v zápise udělali jasno, protože v opačném případě by se mohli nechat zmást vlastními poznámkami. O volbě jazyka a vícejazyčnosti zápisu viz též podkapitola 4.3.

3.1.3 Otázka těsnopisu

Člověk, který nikdy netlumočil, si možná klade otázku, proč si má tlumočník vypracovávat složitý systém notace, když dávno existuje těsnopis, jenž rovněž umožňuje rychlé zaznamenávání projevu. Obšírnou odpověď vysvětlující relevantní důvody

podává Matyssek (1989: 164–166). Hlavním důvodem, proč nelze při notaci používat těsnopis, je fakt, že tlumočnická notace je založena na potřebě převést smysl sdělení, kdežto účelem těsnopisu je zaznamenat slova sdělení, zachovat věrnost formální podobě promluvy. Těsnopisec netlumočí obsah, ale přepisuje, co slyší – může začít psát od prvního slova a veškeré síly a pozornost může zaměřit na svůj záznam. Naopak tlumočnický mentálně zpracovává, co slyší (se zaměřením na smysl, nikoliv na formu), pracuje s pamětí a zapisuje si jen něco (ani nemá za úkol zaznamenat projev v jeho úplnosti), přičemž formálně mění podobu znaků. Notace není záznam, nýbrž dočasná pomůcka pro mluvený projev.

Schopnost ovládat těsnopis navíc nepatří mezi požadavky na tlumočnické povolání. Kdyby měl tlumočnický psát těsnopisem, musel by být zkušený těsnopisec, jinak by značné mentální úsilí věnoval samotnému zápisu těsnopisem a nezbyvala by mu procesní kapacita pro porozumění projevu a jeho uložení do paměti.

Pravděpodobně nejpádňější argument zní, že těsnopis je lineární způsob zápisu, kdy přečtené nemá opticky názornou logickou strukturu. O takový zápis, formálně věrný a lineární, se nelze jednorázově opřít pohledem a hovořit se zvednutým zrakem, nýbrž je nutné ho číst. Nemluvě o nepřehlednosti lineárního zápisu a časové náročnosti, neboť projev, u něž nebyl prostor pro hloubkovou smyslovou analýzu, nelze časově zkrátit – a představa, že tlumočnický nejdříve přečte zápis a následně ho z listu přetlumočí, je absurdní. Matyssek v této souvislosti uvádí slovní hříčku, že těsnopis („Kurz“-Schrift, čili „krátkopis“) by v tomto případě byl příliš dlouhý.

Podobné argumenty vyjmenovává i Herbert (1952: 37): ani ti nejlepší stenografové nedokáží přečíst několik řádek na jediný pohled. Tím spíše, kdyby měli projev zkrátit, vynechat vše, co se zbytečně opakovalo apod. Těsnopis rovněž nelze pohodlně upravovat, když se řečník opraví, nedokončí větu nebo nepozorovaně v rámci věty začne mluvit o něčem jiném. Ani ti nejlepší odborníci na těsnopis by nedokázali přečíst poznámky s dostatečnou jistotou a rychlostí, jaké vyžaduje tlumočení.

Nicméně Herbert i Matyssek poukazují na to, využití některých prvků těsnopisu není vyloučeno, naopak může být tlumočnickům k užítku. Matyssek (1989: 117, 173) ve svém systému používá některé časté předpony, přípony nebo spojky (pro němčinu) jako $\curvearrowright$ (aus-), $\surd$ (bei-), $\circ$ (un-), $\smile$ (ver-), $\smile$ (vor-), $\surd$ (zu-); $\surd$ (-bar), $\surd$ (-heit, -keit), $\surd$ (-ion), $\surd$ (-isch, -istisch), $\surd$ (-ismus), $\surd$ (-ität), $\surd$ (-lich), $\surd$ (-schaft), $\surd$ (-ung); $\surd$ (aber – ale), $\surd$ (oder – nebo), $\surd$ (trotz(dem) – navzdory).

3.1.4 Slova versus symboly

Herbert, Rozan a van Hoof deverbilizované symboly nijak zvlášť je nepropagují, ale v podstatě k nim mají smířlivý přístup – existuje několik osvědčených, ba nezbytných symbolů, a s těmi ostatními by se to podle nich raději nemělo přehánět. Naopak Matyssek je zastáncem co nejhojnějšího počtu symbolů v zápise.

Jones (1998: 54–56) uvádí, že jak minimalistický, tak maximalistický přístup a všechna stádia mezi nimi mají své výhody, a proto ať si každý tlumočnický vybere způsob, který mu nejvíc vyhovuje. Jedinou podmínkou je, aby svému zápisu rozuměl. Nehledě na způsob zápisu Jones navrhuje používat symbol nebo zkratku pro všechno, s čím se tlumočnický při práci často setkává.

Základní vlastností symbolů je, že neodkazují ke konkrétním slovům, nýbrž jsou nositeli smyslu. Obecně se doporučuje zkrátit do symbolů (ať spíše obrázkových, tak typografických a abecedních) často se opakující pojmy. Symbol pak symbolizuje celé lexikální pole nebo smyslový okruh slova, od takového nadřazeného symbolu se pak dají systematicky odvozovat další znaky. Symboly, které autoři představují, nejsou jediné správné a není třeba se je proti vlastní vůli učit. Při trénování zápisu se mohou použít jako návrhy, nabídka, návod na vypracování individuálního systému, pokud bude přijatelnější než ten představovaný.

Min'jar-Běloručev

Zástupce ruské školy Min'jar-Běloručev (viz Matyssek: 144–150) požaduje ekonomičnost, názornost a univerzálnost symbolů.

Ekonomičnost spočívá v tom, že se mají dát snadno zapsat, aby tlumočnický sám sobě nekomplikoval práci. Jejich užití by mělo být zautomatizované, proto je nutné se je naučit; ty, které tlumočnický používá, pak dále rozvíjet a kombinovat s dalšími. Princip, na němž se zakládají, má vycházet ze samotné tlumočnickovy práce – tzn. přenášet informace, ne slova. Jelikož symbol zastupuje celé pojmové pole, nikoliv jen slovo, je třeba dávat pozor, aby se pole znaků nepřekrývala (mohlo by dojít ke špatnému přetlumočení).

Pod názorností symbolů se rozumí, že při pohledu do zápisu je tlumočnický okamžitě chápe, musí v něm vyvolávat přímou asociaci (např. při pohledu na otazník se okamžitě vybaví *otázka*), ale i nepřímou tím, že v paměti pomůžou znovu vytvořit danou kontextovou situaci, kterou si díky poznámce tlumočnický připomene, vybaví a představí.

Univerzálnost symbolů znamená, že a) jsou relativně indiferentní vůči gramatice, tj. výjimečně flexibilní; tečka v kruhu může znamenat jak *diskuse*, tak *diskutovat* a *diskusní* (tyto nuance není třeba zaznamenávat, pokud vyplývají z kontextu), b) nezávisí na konkrétní řeči.

Min'jar-Běloručev rozlišuje symboly písmenné, asociativní a odvozené.

Herbert

Herbert doporučuje, aby tlumočník používal symboly, na které je zvyklý i z netlumočnické praxe, např. ze zapisování vysokoškolských přednášek (Herbert 1952: 37–38). Tlumočník má mít symboly nebo zkratky pro často zmiňované státy a pro frekventovaná substantiva jako *komise*, *otázka* či *delegát* (Herbert 1952: 49). Varuje však před používáním symbolů ve velkém množství, protože by při čtení nemusel být jejich aktuální význam zřejmý. Dále upozorňuje, že je nutné se symboly učit postupně a nové přibírat (maximálně po šesti) až tehdy, když jsou předešlé dokonale zvládnuté. Také poukazuje na zrádnost symbolů, které si tlumočník dostatečně neosvojil, protože hrozí zmatení – např. nevytvářet si symboly ad hoc až při skutečném projevu, protože by je po sobě tlumočník nemusel přechít (pokud k tomu dojde, může pomoci zapsat si je i s významem na samostatný list papíru, do kterého se bude dát při tlumočení nahlédnout (Herbert 1952: 38).

Podle Herberta je předností symbolů skutečnost, že neodpovídají žádnému jazyku, tudíž je lze snadno v jednom jazyce zapsat a ve druhém přechít, podobně jako je tomu u čísel (Herbert 1952: 37). Právě z tohoto důvodu Matyssek doporučuje používat co nejvíce symbolů, např. symbol lze číst jako *Verteidigung*, *défense*, *defence*, *oborona* – jeden pojem se v jazykovém prostoru stane určitým slovem (Matyssek 1989: 147, 161)

Rozan

Rozan (1956: 27–35) prosazuje nepoužívat moc symbolů, protože kdyby se každé slovo nahradilo symbolem, musel by se takový zápis nejprve dešifrovat a již při samotném psaní by více pozornosti poutalo samotné zapisování než aktivní poslech s analýzou. Proto Rozan používá symboly jen pro „hlavní fáze uvažování a myšlení“ – člověk něco vyjadřuje, dává tomu pohyb či směr, situuje to, zakládá vztahy k ostatním skutečnostem – odtud tři druhy symbolů: symboly pro vyjadřování, pohyb a vztahy. K těm přidává ještě sedm substantivních symbolů, nahraditelných jinými symboly. Tyto symboly mají vystačit ve všech situacích, přičemž pouze prvních deset je nezbytných:

Symboly pro vyjadřování			
myšlení	:	I: = <i>mylím si</i> (resp. <i>moje země</i> atp.	Inspirováno interpunkčními znaménky pro uvozovací větu.
mluvení	"	"s UK = <i>prohlášení delegáta ze Spojeného království</i>	V uvozovkách jsme zvyklí psát přímou řeč, proto nám evokují mluvení.
diskuse	⊙	Rort ⊙ ?s = <i>tato zpráva (rapport) pojednává o závažných otázkách</i>	Motivováno anglickým <i>discus – disk</i> .
souhlas	OK	^{UK OK} / _{Fr} = <i>delegace Spoj. království schvaluje prohlášení franc. delegace</i>	Symbol pochopitelný sám o sobě. Znamená <i>souhlasit</i> v mnoha významech – <i>přijmout, podpořit, řadit se k</i> atd.
Symboly pro pohyb			
směrová a přenosová šipka	"	" <i>difftés</i> = <i>to vedlo ke značným obtížím (difficultés)</i>	Značí pohyb z místa na místo, komunikaci, přenos, tendenci – dle kontextu.
růstová šipka	↗	↗ <i>malade</i> = <i>zotavování nemocného (malade)</i>	Značí nárůst, navýšení, rozvoj, pokrok, zlepšení atd.
poklesová šipka	↘	↘ <i>civilisation</i> = <i>úpadek civilizace</i>	Značí zmenšení, pokles, úbytek, úpadek atd.
Symboly pro vztahy			
vztah	/	<u>control</u> ^d / 47 = <i> které od roku 1947 byly přísně kontrolovány</i> <u>infl</u> ^{ced} / ↘ <i>tax</i> = <i> které byly lehce ovlivněny poklesem daní</i>	
rovnost	=	<i>for pays = A = pro země (pays), jako je Rakousko</i>	
odlišnost	≠	<i>sit^{on} Sw ≠ Neth = situace ve Švédsku není srovnatelná se situací v Nizozemsku</i>	
rámec	[ ]	<i>sit^{on} [we] = situace, ve které se nacházíme</i> <i>study = [S^{at}] = studie odpovídá mandátu, jenž byl svěřen sekretariátu</i>	
plus	+	různá užití	
minus	-	různá užití	
Substantivní symboly			
	□	<i>země, stát, národ, státní, národní</i>	
	⊗	<i>mezinárodní, zahraniční, cizina</i>	
	W	<i>svět, světový, globální, univerzální</i>	Od <i>World</i> .
	w	<i>práce, dílo, činnost</i>	Od <i>work</i> .
	?	<i>otázka, problém</i>	
	Ms	<i>členové, účastníci, lidé (obecně)</i>	
	TR	<i>obchod, obchodní vztahy</i>	Od <i>trade</i> .

Van Hoof

Tento autor, ze ženevské školy jako Rozan, zčásti přebírá systém svého kolegy. Symboly jsou pro něj znaky, jež představují některé koncepty ještě vizuálněji než zkratky. Nemá jich být mnoho, protože kdyby jimi byla poseta celá stránka, byl by zápis stejně nečitelný jako těsnopis; stačí jimi zapisovat základní koncepty, kolem nichž se obvykle staví projev. Symboly jsou více než cokoli jiného individuální – mohou platit jen tehdy, pokud odpovídají uvažování konkrétního tlumočníka, ten je tudíž může okamžitě a bezchybně použít, tj. jsou závislé na konkrétní osobě (Van Hoof 1962: 82).

Van Hoof dělí symboly na dvě skupiny – běžné a zvláštní; zvláštní symboly si tlumočník vytváří jednorázově pro potřebu dané akce v souladu s tématem, které bude tlumočit, a neměly by být zaměnitelné s těmi hlavními. Van Hoofovy běžné symboly (1962: 82–95) ve svém hlavní charakteristice odpovídají symbolům u Rozana:

- symboly pro vyjadřování: *myšlení* (:), *mluvení* ("), *diskuse* (⊙), *souhlas* (OK);
- symboly pro orientaci – 5 druhů šipek: *stabilita* (↔), *pohyb vpřed* ("), *pohyb zpět* (!), *zvětšení* (↗ / ↘), *zmenšení* (↙ / ↖) (konkrétní významy a příklady viz oddíl 3.2.9.);
- symboly pro vztahy: *rovnost* (=), *nerovnost* (≠), *vztah* (/), *superiorita* (>), *inferiorita* (<), *omezení* ([ ]), *paralelismus* (//);
- nezávislé symboly:

♂ ; ♀	<i>muž, mužný, mužnost; žena, ženský, ženskost</i>
#	<i>oddělení, rozdělení, přerušení, zastavení</i>
↕	<i>sblížení, spolupráce</i>
↷	<i>změna, úprava, výkyv, převrat, obrat, pohyb</i>
±	<i>přibližnost</i>
□	<i>země, stát, národ, vláda, národní, vnitřní</i>
⊠	<i>zahraničí, zahraniční, mezinárodní, vnější</i>
⊕	<i>svět, vesmír, světový, vesmírný, univerzální</i>
⌋	<i>předseda, předsednictvo, předsednictví</i>

Pařížská škola

Rozanovy principy přebírá i pařížská škola v čele s D. Seleskovitchovou, resp. k nim odkazuje s tím, že jsou nadále platné. Pokud jde o symboly, je lepší místo nich používat zkratky. Nedoporučuje se vytvářet si seznamy symbolů, protože kdyby si někdo

vytvořil vlastní slovníček se symboly a dokonale je ovládal, lákalo by ho to automaticky zapisovat protějšky (jako by dělal doslovný překlad) bez náležitého přemýšlení – „nic by nebylo nebezpečnější, neboť veškeré mechanické použití odpovídajících protějšků (zde slovo-znak-slovo) by vedlo ke katastrofě“ (Seleskovitch & Lederer 1998: 48–49). Připomeňme, že pařížská škola zastává teorii smyslu, jejímž klíčovým pojmem je deverbalizace, oproštění se od vlivu slova díky abstrakci jeho smyslu a oděni tohoto smyslu do roucha druhého jazyka bez ohledu na původní formální aspekty.

Matyssek

V Matyszkově systému je symbol každá značka v notaci, která ztělesňuje nějaký význam – ať se jedná o slůvko *da* (*poněvadž*) pro kauzální vztah, písmeno F zastupující pojem *Francie*, zkratku Bk jako *Bundeskanzler* (*spolkový kancléř*), řecké α sémantické pole *Arbeit* (*práce*) nebo symbol v užším slova smyslu, např. $\cup$ pro *produkt* (Matyssek 1989: 157).

Symbol má tvořit jednoduchá značka, která je variabilní, aby bylo možné ji rozšířit a specializovat – ke zmiňované alfě značící *práci* na stranách 248–254 uvádí takřka 90 odvozenin a u některých z nich vícero možností záznamu, přičemž další specializaci, rozšiřování a přidávání detailů nestojí nic v cestě.

Ve své monografii uvádí a metodicky rozpracovává tyto symboly:

1. Symbol $\circ$ pro abstrakta
2. Symbol α pro pojem *práce* (*Arbeit*)
3. Symbol ξ pro pojem *ruda* (*Erz*)
4. Symbol $\mathcal{F}$ pro pojem *vozidlo* (*Fahrzeug*)
5. Symbol $\mathcal{F}$ pro pojem *mír* (*Friede*)
6. Symbol $\mathcal{H}$ pro pojem *obchod* (*Handel*)
7. Symbol $\mathcal{I}$ (= $\mathcal{I}$) pro pojem *průmysl* (*Industrie*)
8. Symbol $\mathcal{K}$ pro pojem *uhlí* (*Kohle*)
9. Symbol $\mathcal{W}$ pro pojem *válka* (*Krieg*)
10. Symbol $\mathcal{L}$ (= $\mathcal{L}$) pro pojem *zemědělství* (*Landwirtschaft*)
11. Symbol $\mathcal{T}$ (= $\mathcal{T}$) pro pojem *trh* (*Markt*)
12. Symbol $\mathcal{M}$ pro pojem *člověk* (*Mensch*)
13. Symbol $\mathcal{M}$ pro pojem *kov* (*Metall*)
14. Symbol $\mathcal{M}$ pro pojem *motor* (*Motor*)

15. Symboly $\mathcal{O}$, $\mathcal{E}$, $\mathcal{E}i$, $\leftarrow$ pro pojmy *olej/ropa*, *palivo*, *energie*, *proud* (*Öl, Treibstoff, Energie, Strom*)
16. Symbol π pro pojem *politika* (*Politik*)
17. Symbol P pro pojem *cena* (*Preis*)
18. Symbol $\mathcal{P}$ pro pojem *výrobek* (*Produkt*)
19. Symboly $\mathcal{S}$, $\mathcal{S}$ pro pojmy *právo*, *zákon* (*Recht, Gesetz*)
20. Symbol $\mathcal{N}$ pro pojem *stát* (*Staat*)
21. Symbol $\mathcal{T}$ pro pojem *přeprava* (*Transport*)
22. Symbol $\mathcal{V}$ pro pojem *doprava* (*Verkehr*)
23. Symbol $\mathcal{W}$ pro pojem *zbraň* (*Waffe*)
24. Symbol $\mathcal{E}$ pro pojem *hospodářství* (*Wirtschaft*)

Zdůrazňuje, že se „v žádném případě nejedná o ‚memorování‘ ‚tisíců symbolů‘ ve ‚slonovinové věži jisté instituce“, jak o jeho metodě zřejmě prohlásila jistá Ruth Willettová. Jedná se jediné o nabídku symbolů, kterou mají zájemci vzít v potaz, nikoliv ji otrocky převzít nebo napodobovat – nechť si každý pracuje se symboly tak, aby mu nevznikaly těžkosti a aby byla jeho práce spontánní, tj. mít svůj vlastní systém na tělo. Matyssek pouze nabízí symboly, které si každý může rozšířit, posílit, oslabit, zjednodušit (Matyssek 1989: 158–159).

Symboly znázorňují významy, nikoliv slova. Mají se používat dalekosáhle pro znázornění celé myšlenky či myšlenkového pochodu nebo celého pojmového pole; jejich bázi pak lze doplňovat a upřesňovat – např. $\mathcal{S}$ (*právo*) s kolečkem znázorňujícím hlavu bude znamenat *soudce*. Symboly by se neměly vázat na jazyk, mají se čerpat odevšad a nadále rozšiřovat (Matyssek 1989: 161–162).

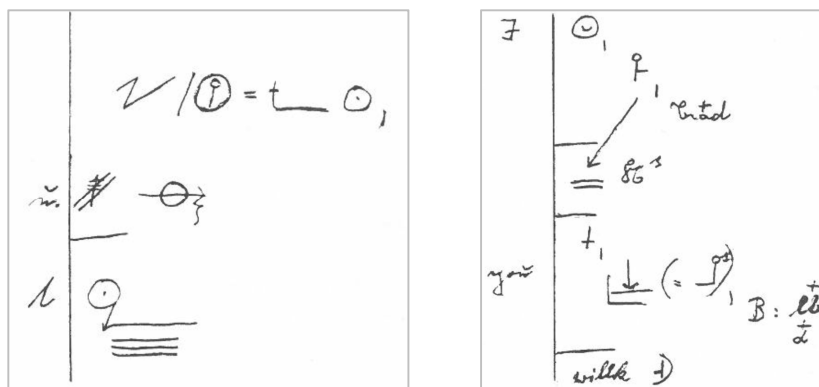
3.2 Základní prvky zápisu

Pod základními prvky zápisu se rozumí nejen samotné znaky, nýbrž i možnosti, které skýtá prostorové rozvržení zápisu.

Následující výčet bude vycházet z metodických pokynů od Matysseka (1989) a bude doplňován o přístup dalších významných autorů a o data získaná z vlastního sebraného materiálu.

3.2.1 Okraj

Před začátkem tlumočení si mnozí tlumočníci na stránkách bloku svislou čarou vyčlení sloupek podél levého okraje papíru, podobně jako když si malé děti rýsují okraje ve svých školních sešitech. Tento okraj má specifickou úlohu – zanášejí se do něj logické vztahy a některé další prvky. Jeho funkci Matyssek (1989: 78–80) shrnuje tak, že se do něj zaznamenávají změny v perspektivě, pojetí obsahu, vztahy mezi výpověďmi atp. Např. osobními zájmeny se upozorní na změnu podmětu či jiný přechod mezi osobami (např. *my* – *vy*), vykřičníky či otazníky tlumočnickovi napovědí, jak byla daná sekvence myšlena a s jakou intonací ji má přetlumočit, logické konektory naznačí celkovou syntaktickou výstavbu textu:

Tento způsob strukturace projevu (spolu s dalšími postupy prostorového uspořádání) může být zvláště výhodný, pokud je tlumočník požádán, aby projev zkrátil či shrnul (Herbert 1952: 35) – díky přehledné struktuře se v něm lépe vyzná a snadno oddělí hlavní myšlenkové linie od vedlejších.

3.2.2 Spojky a další konektory

Jednotlivé myšlenky, respektive části výpovědi na sebe navazují a jsou navzájem v určitém vztahu. Např. mezi mnohonásobnými větnými členy nebo větami v souvětí existují slučovací, vylučovací, účelové, příčinné a další vztahy, což je třeba zachytit také do zápisu, aby se tlumočník nedostal do situace, kdy před sebou vidí dva významové celky, avšak zapomněl souvislost mezi nimi. Rozan doporučuje používat krátké (či zkrácené) spojovací výrazy převzaté z různých jazyků, totéž činí i Matyssek, jenž nabízí i zkratky těchto výrazů:

Matyssek (1989: 54)	Rozan (1956: 17)
a) odporovací: A (<i>aber</i>), B (<i>but</i>), M (<i>mais</i>), znak $\curvearrowright$ převzatý z těsnopisu	<i>but</i> (pro výrazy jako <i>proti tomu, ale, avšak, nicméně</i> ; koncept omezování obecně)
b) účelový: U (<i>um zu</i>), D (<i>damit</i>), I (<i>in order to</i>), A (<i>afin que</i>), symbol A	
c) příčinný: da , d (<i>daher, deshalb</i>), as , b (<i>because</i>), p (<i>parceque</i>)	<i>as, car, why</i> (<i>protože, z tohoto důvodu, jelikož, poněvadž, vzhledem k tomu</i> ; vysvětlování obecně)
d) podmínkový: W (<i>wenn</i>), <i>if, si</i>	<i>if</i> (<i>pokud, jestliže, lze si představit, za předpokladu</i> ; domněnka obecně)
e) důsledkový: so , S (<i>so daß</i>), $\text{S}^{\#}$ (<i>so that</i>), A (<i>ainsi</i>), d (<i>donc</i>)	<i>asi</i> (z fr. <i>ansi</i> – <i>a tak, z toho lze usoudit</i> ; důsledek obecně)
f) přípustkový: O (<i>obwohl</i>), A (<i>although</i>), Q (<i>quoique</i>), B (<i>bien que</i>), E (<i>encore que</i>), M (<i>malgré que</i>), znak $\curvearrowleft$ převzatý z těsnopisu	<i>tho</i> (<i>ačkoliv, navzdory</i> ; rozpor obecně)
	<i>as to</i> (<i>pokud jde o, co se týče, ve věci</i> ; odvolávání se k něčemu obecně)

Tyto a podobné konektory se umísťují zejména na okraj zápisu, ale také dovnitř, pokud se jedná o vztahy mezi částmi výpovědi, které nejsou zapsány samostatně. Nicméně není nezbytné explicitně zaznamenávat každý logický vztah – již samotné prostorové uspořádání prvků může napovídat o jejich postavení vůči ostatním.

3.2.3 Dělicí čára

Matyssek (1989: 81) uvádí, že se jednotlivé smyslové celky oddělují cca 2–3 cm dlouhou čarou, která je vedena od svislé čáry tvořící okraj. Jak dokládají příklady v tlumočnické literatuře a materiály poskytnuté od studentů, tento rozměr a umístění dělicí čáry nejsou směrodatné (někdo ji dělá delší, posouvá ji dál od okraje nebo doprostřed stránky). Určitě by ale neměla být vynechána, neboť tvoří hranici mezi předchozím a následujícím smyslovým úsekem. Kdyby tato čára chyběla, mohlo by vzhledem k relativní nelineárnosti zápisu dojít k přeskupení informací a tím až

k naprosto nesprávnému převodu. Dělicí čára je tudíž důležitý orientační bod, který udává začátek a konec celku.

3.2.4 Prostorové uspořádání znaků

Tlumočnický zápis na rozdíl od běžného psaní nevypadá jako jednoduší lineárně zapsaný záznam. Vedle práce s okrajem a dělicími čarami se znaky organizují podle principů vertikálního a diagonálního rozložení.

Když Rozan (1956: 20) prosazuje princip vertikality, má tím na mysli psát nikoliv lineárně „na šířku“, nýbrž využít i prostorových možností zápisu, tedy myšlenky řadit podle logické souvislosti, vyobrazovat jejich vzájemnou závislost, a to „na výšku“. Zahrnuje sem dva principy: seskupování prvků jejich kladením nad sebe (superpozice) a používání závorek (viz dále). Superpozice se uplatňuje jednak u výčtů (syntaktická juxtaopozice či koordinace se tedy v prostoru mění do zapsání prvků nad sebe), jednak u závislostních vztahů: *Jelikož delegace Francie, Spojeného království a Spojených států navrhly (ont proposé) = $\frac{Fr}{As\ UK\ propé}$, zpráva (rapport) týkající se západní Evropy = $\frac{Rort}{WEur}$* . Rozan radí seskupovat myšlenky podle logických vztahů, protože to při pohledu do zápisu umožní okamžitou a kompletní syntézu; díky využití prostoru je navíc možné vynechávat konektory, protože funkci některých z nich zastoupí právě hierarchické zobrazení prvků v prostoru.

Prostorového uspořádání se týká i Rozanův sedmý princip, tzv. „décalage“ – posouvání prvků v prostoru, nebo spíše práce s funkčními mezerami, odsazováním. Tato zásada spočívá ve psaní poznámek tak, že slova na spodním řádku píšeme na místo, které by měla, kdyby se slova z horního řádku (k nimž slova, resp. mezera ze spodního řádku odkazují) opakoala. Větu *Během roku 1954 byly zvýšeny ceny, avšak ne tolik jako příjmy, čistý příjem populace tedy vzrostl (Au cours de l'année 1954, les prix ont subi une augmentation, sans pour cela atteindre celle de revenus, de sorte que le revenu net de la population s'est trouvé accru; Rozan 1956: 21 – 22)* lze zapsat takto:

54, prix ↗
but ----- no = income
so ----- Pop^{on} ↗

Mezera se substituční čarou (nebo opakovací značkou jako -"- , propojovací čarou, šipkou apod.) tudíž znamená opakování úseku nad ní. Tím může vzhledem

k tematickým poslopnostem aktuálního členění větného dojit k diagonálnímu posunu zápisu směrem doprava, jenž je zároveň praktický v tom, že odsunutí znaků od okraje odkazuje k posunu v toku informací – nový smyslový úsek opět začne při levém okraji. Diagonální rozložení odpovídá směru čtení, na který je lidské oko zvyklé (v tomto případě zleva doprava a shora dolů) a díky tomuto odstupňování jsou poznámky přehlednější a čitelnější – srov. přehlednost čtyř způsobů zápisu téže věty, které v jiné souvislosti uvádí Matyssek (1989: 90–91):

i)

54, prix ↗
 but ----- no = income
 so ----- Pop^{on} ↗

ii)

54, Preise ↗
 bt ----- no = Einkomⁿ
 so Volks ----- ↗

iii)

54, Preise ↗
 bt ↘ ≠ Einkomⁿ
 so(?) Volks ↘ ↗

iv)

54 Preise ↗
 bt ≠ Einkomⁿ
 so Volks ↘ ↗

Poslední zápis nepracuje s odsazováním textu ani s mezerami a hůře se v něm orientuje; takto krátké sdělení je sice pochopitelné, aly kdyby se tímto způsobem vedl zápis na celém listu papíru, mohlo by grafické zpracování vyžadovat od tlumočnicka více energie, než by bylo třeba při diagonálním odsazovaném zobrazení.

Pohyb v prostoru je důležitý i při „učesávání“ řečnickova projevu – např. když se řečník opakuje, protože se vyjádřil nepřesně nebo protože na něco zapomněl, měl by tlumočnick rovnou přednést zamýšlenou správnou podobu projevu (ponechme stranou případy, kdy tak řečník činí úmyslně např. proto, aby publiku informace předkládal postupně nebo zkoumal jeho reakce). Pochopitelně tlumočnick nebude psát informaci *Ještě bych se chtěl vrátit k bodu pět a dodat, že...*, ale rovnou se na dané místo vrátí ve svém zápise a chybějící údaje doplní přímo tam.

Při práci s prostorem se rovněž doporučuje rozvrhnout poznámky diagonálně zleva doprava v pořadí podmětová – přísudková – předmětová část, přičemž každý úsek lze kromě odsazení od okraje také zapsat na nový řádek. Syntax S–V–O je důležitá v jazycích, které nemají vyvinutou flexi, proto pevný slovosled kompenzuje některé větné vztahy, jež v zápise budou opět znázorněny prostorově. Při tlumočení např. z němčiny do francouzštiny (oba jazyky mají jiný slovosled) je vhodné zapisovat si

informace v pořadí S–V–O, aby se tlumočník kvůli slovesu nemusel dívat na konec segmentu, ale raději si projev připravil podle logiky cílového jazyka (Seleskovitch & Lederer 1998: 50).

Z výše uvedených zásad je tedy zřejmé, že využití prostorových možností umožňuje hierarchicky rozvrhnout nejen syntaktickou, ale i významovou strukturu výpovědi. Nicméně pouhé prostorové zobrazení nemusí být vždy dostačující, a proto by se neměly opomíjet symboly nebo zkratky logických konektorů na okraji bloku či u daného prvku.

3.2.5 Závorky

Rozan i Matyssek se shodují, že jsou závorky užitečnými znaky. Lze díky nim vyčlenit hlavní a vedlejší myšlenkovou linii, přičemž do závorky pochopitelně patří upřesnění či doplnění hlavní linie, vsuvky, zkrátka cokoli méně významného, co by však nemělo vypadnout (Matyssek 1989: 105–107). Tím se závorky spolu s konektory a prostorovým uspořádáním podílejí na strukturaci výpovědi (viz Rozan 1956: 31):

Rec ^{ons} Ecosoc (OK ^d AG)	<i>doporučení Hospodářské a sociální rady, která byla schválena valným shromážděním</i>
---	---

Hranaté závorky lze navíc použít ve významu situačního rámce nebo jakéhokoli časového, místního nebo dalšího vymezení (viz van Hoof 1962: 92):

no [speech]	<i>Řečnická doba nebude omezena.</i>
[treaty]	<i>v rámci smlouvy</i>
⊙ [1–10/3]	<i>Konference se bude konat od 1. do 10. března.</i>

3.2.6 Dvojtečka a uvozovky

Dalším přínosným prvkem je dvojtečka, která kromě toho, že všichni dobře znají její funkci v běžných textech, se velmi snadno zapisuje i chápe. Dvojtečka značí pomyslný předěl (smyslová i intonační pauza, jejíž explikativní význam může přerůst až po vyjádření kauzality), něco uvádí – ať prvky výčtu, nebo začátek cizí výpovědi (jako u přímé řeči, kde odděluje autora od jeho sdělení), myšlenku, vysvětlení, ale i přání (*kéž by rok 1999 přinesl zlepšení situace* = 99: ↗Sit).

Na podobném principu fungují uvozovky, které mohou znamenat nejen *mluvit*, *říkat*, ale i *vysvětlit*, *vysvětlení*, *výrok*, *projev*, *prohlášení*, *prohlásit*, *zmínit*, *vyslovit se* atp.: I: necess ask “ spkr = *Myslím, že bude nezbytné požádat řečníka o vysvětlení.*

Prodebatovat, pojednávat, zkoumat, zabývat se, zasedání, schůze se často používá symbol *diskuse*: ⊙ (van Hoof 1962: 83–84).

3.2.7 Negace

Negace nějaké skutečnosti je zásadní informací a každý ji musí umět zaznamenat. Způsobů se nabízí mnoho. Vždy je nutné ze zápisu (v součinnosti s pamětí) poznat, zda se negace vztahuje k celé výpovědi, nebo jen k její části:

<i>Česká republika nevstoupila do EU v roce 2007.</i>	ČR ~~↗~~ EU 07
(nebo <i>ČR ~~—~~ EU 07 ; ČR ~~—~~ EU 07 ; ČR " EU 07)</i>	
<i>V roce 2007 nevstoupila do EU Česká republika.</i>	07 ~~ČR~~ " EU
<i>Nebylo to v roce 2007, kdy Česká republika vstoupila do EU.</i>	07 ČR " EU

Existují tři základní způsoby zápisu negace: slovně, symbolem, přeškrtnutím.

Při negaci symbolem lze sáhnout po znaménku minus, křížku, nule, proškrtnuté nule apod. Michňová (1997: 40) ve své diplomové práci uvádí, že někteří tlumočníci preferují logický symbol negace $\neg$ ok.

Negace pomocí samostatného slova je dle Matysška (1989: 107) náročnější na tlumočnickův čas i energii než negace přeškrtnutím. Tímto slovem může být např. *no* (Rozan), *ne* (Min'jar-Běloručev), ale rovněž si lze představit *non, nn, N, pas* apod.

Rozan, Herbert i Matyssek se nejvíce věnují negaci přeškrtnutím. Jde o přeškrtnutí znaku pro kladnou výpověď (např. Θ) nebo přeškrtnutí negovaného prvku. Škrtat lze různým směrem (vodorovným, šikmým, křížem) a různým typem čáry. Rozan (1956: 18) doporučuje šikmé škrtnutí. Škrtnutí je výhodné v tom, že umožňuje snadno odstiňovat rozsah a stupeň negace. Dvojitě přeškrtnutí je kategoričtější než jednoduché, tj. posiluje negaci: *vždy*: ~~—~~, *ne vždy*: ~~+~~, *nikdy*: ~~—~~; *v každém případě (in jedem Fall)*: ~~⌈~~, *v(e vůbec) žádném případě (in gar keinem Falle)*: ~~⌋~~; *každý (jeder)*: ~~j~~^d, *ne každý (nicht jeder)*: ~~j~~^d, *nikdo (niemand)*: ~~j~~^d (Matyssek 1989: 108). Opět je zde důležitý kontext, přenos sdělení zprostředkuje notace v kombinaci s informacemi uloženými v paměti. Pro oslabení negace se lze uchýlit k přeškrtnutí prvku přerušovanou čarou nebo vlnovkou – to může představovat význam *sotva, téměř*: *téměř nikdy*: ~~—~~, *téměř nikdo*: ~~—~~ (Matyssek 1989: 109). Negovat přeškrtnutím však s sebou nese i jisté riziko, že přeškrtnutý prvek může být hůře čitelný a že by případně mohl být zaměněn s prvky skutečně škrtnutými kvůli chybě v zápisu.

Van Hoof (1962: 97) podotýká, že v rámci jednoho zápisu se lze uchýlit jak ke slovní negaci, tak ke škrtnutí – přeškrtnutí je sice na první pohled rychlejší a názornější, ale jeho viditelnost se snižuje v zápise plném šipek, slovní zápor typu NO tedy může zápis zpřehlednit.

3.2.8 Zdůraznění a oslabení

Řečník může intonací, slovosledem či lexikálně zdůrazňovat (resp. oslabovat) některé části výpovědi. Např. slůvka jako *hodně, málo, silně, slabě, vysoce, intenzivně, mimořádně*, ale i *srdečně* apod. vyjadřují hodnotící postoj k dané skutečnosti, a takové nuance by se neměly z tlumočnickova projevu vytratit. Míru vlastnosti lze zobrazovat podtržením (pro oslabení platnosti přerušovaně či vlnovkou: *byl jsem trochu překvapen* = surprise, příklad viz Herbert 1952: 46), ale i znaménky jako +, -, <, >, ~ nebo zkratkami jako vm (*velmi*), bc (*beaucoup*), p (*peu*), q (*quasi*) atp. podle zvoleného jazyka.

Herbert (1952: 46) a Rozan (1956: 18–19) rozlišují jednoduché a dvojité přeškrtnutí – to vyjadřuje zdůraznění superlativního rázu (ať absolutně, nebo relativně superlativního): int^t (*zajímavý*), int^t (*velmi zajímavý*), int^t (*mimořádně zajímavý*).

Matyssek (1989: 112) rovněž pro zesilovací/oslabovací úlohu navrhuje podtrhávání, přičemž ostatní zmiňované způsoby mohou zastávat jinou funkci: *milý přítel* = ☺, *velmi milý přítel* = ☺ a *dobrý přítel* = +☺ nebo ☺⁺.

Rozan, jenž čáru pod slovem používá i jako znamení souvislosti, dodává, že je možné podtržení nahradit stříškou, aby v některých případech nedošlo k záměně významu (Rozan 1956: 19).

Další možností je na míru zdůraznění poukázat výběrem velkých a malých písmen: aid (*pomoc* bez zdůraznění), Aid (ve vyšší míře), AID (masivní), ban (*zákaz*), Ban (*přísný zákaz*), BAN (*absolutní zákaz*) (Ilg & Lambert 1996: 82)

3.2.9 Šipky

Šipky Rozan imperativně řadí mezi nepominutelné symboly tlumočnického zápisu. Lze je různě směřovat (van Hoof rozlišuje šipku doprava, doleva, do obou stran, nahoru a dolů), ohýbat a jinak formovat (včetně změn typu čáry od přerušované po zvlněnou či přidávání dalších čar tvořících tělo či hrot šipky), nabízejí tedy pestrou škálu

využití a každý tlumočník si může vypracovat bohatý systém dílčích významů jednotlivých konstelací. Matyssek (1989: 92–102) shrnuje nejběžnější významy šipek:

a) směrová šipka

Vodorovná šipka směřující doprava značí pohyb určitým směrem – fyzicky i přeneseně: *přesun z místa na místo, změna stavu, ale i tendence, trend, úsilí, snaha, případně boj za něco*. Taková šipka může vyjadřovat také kauzalitu.

Van Hoof (1962: 86–87) v tomto smyslu rozlišuje různé směry. Šipka " → , směřující doprava, znamená pohyb směrem *do budoucnosti* nebo *ven, vývoz, komunikaci, přenos, tendenci, pokračování v pohybu*; v příslušných případech také umožňuje vynechat znak pro budoucí čas.

prod ⁿ grow " →	<i>Produkce se nadále rozvíjí.</i>
" → " change US mind	<i>Tato prohlášení mají tendenci proměňovat americké veřejné mínění.</i>
rep ^t " → us	<i>zpráva, která je nám předložena</i>
Mr K " → G	<i>Pan K. pojedí do Německa.</i>

Šipka " ← , směřující doleva, naopak znázorňuje pohyb *do minulosti, dovnitř, dovoz, přijetí, následek, výsledek, retrospektivu, odebrání* atp.:

if we ! ← 58	<i>přeneseme-li se do roku 1958</i>
drop in ! ← s	<i>pokles úrovně dovozu</i>
rise wages ! ← rise prod ⁿ	<i>Růst mezd je výsledkem zvýšené produkce.</i>

Obousměrná šipka (↔) pak znamená *ustálený stav, nehybnost, rovnováhu, stabilitu, urovnání* atd.:

Prix ↔ ^d	<i>Ceny byly stabilní. Ceny zůstaly ustálené.</i>
↔ budget 1 ^o aim gvt	<i>Rovnováha rozpočtu je prvořadým cílem vlády.</i>

Jones (1998: 61) uvádí příklad věty *Unemployment continues to be at a high level*, která může být zapsána *unemployment →* , přičemž vodorovná šipka značí setrvání v určitém stavu a umístění v horní části odkazuje k *vysoké úrovni*. Zde je důležité, že bezprostředně za šipkou nic nenásleduje, tudíž nemůže být interpretována jako šipka, která něco někam přenáší, tj. mění stav.

b) zvětšovací a zmenšovací šipka

Šipka směřující šikmo vzhůru nebo dolů zmenšuje/zvětšuje množství a hodnoty všeho druhu (např. pojmy jako *produkce*, *důchod* či *spolupráce*). Lze ji kombinovat s dalšími znaky, např. *hospodářský růst*, *rostoucí ekonomika* = ↗ (Matyssek 1989: 97).

Pro van Hoofa (1962: 87–88) šikmá šipka kromě *zvýšení*, *zvětšení*, *růstu*, respektive *snížení*, *zmenšení*, *poklesu* znamená i pojmy spojené s *rozvojem*, *úspěchem*, *zlepšením*, *zdokonalením*, *vzpřímením*, *oživením*, *zrychlením* a obecně s *jakýmkoli jiným obratem k lepšímu*, respektive *úpadek*, *úbytek*, *ztrátu*, *zhoršení*, *neúspěch*, *zpomalení* atd.:

↗ wages ! ↗ prod ⁿ	<i>Růst mezd je výsledkem zvýšené produkce.</i>
dairy ↗ S	<i>Mlékárenský průmysl se rozvíjí na jihu země.</i>
tot prod ⁿ " ↘	<i>Celková produkce ještě poklesla.</i>
why expt ^s ✓	<i>důvody, kvůli nimž klesl vývoz</i>
fin WE ✓	<i>finanční situace v západní Evropě se zhoršuje</i>

c) vztahová šipka

Spojuje již zapsaný prvek, o kterém se opět mluví, s místem, kde by měl být znovu zapsán, aby si tlumočník ušetřil jeho další zaznamenávání. Kromě šipky se běžně používá i obyčejná čára.

d) šipka jako konektor *čím..., tím...*

Umístěná na levém okraji udává souvislost mezi koordinovanými prvky, samozřejmě opět s možností obměny (Matyssek 1989: 204–205):

$\begin{array}{l} \xrightarrow{ka} \\ \xrightarrow{wa} \end{array} \left \begin{array}{l} \text{W} \\ \text{S} \end{array} \right.$	<i>čím chladnější zima, tím teplejší léto</i> (<i>je kälter der Winer, desto wärmer der Sommer</i>)
$\begin{array}{l} + \\ \uparrow \end{array} \left \begin{array}{l} \alpha \\ \text{L} \end{array} \right.$	<i>čím lepší práce (Arbeit), tím vyšší odměna (Lohn)</i>

V tomto korelačním vztahu, kde dochází ke stupňování přídavných jmen nebo příslovcí, se však spíše uplatní stupňovací a sestupňovací znaménka jako plus a minus, zvláště pak v románských jazycích, které je dokonce slovně používají při analytickém stupňování.

e) šipka vyjadřující zvratnost:

V případě potřeby lze šipkou vyjádřit i zvratnost – tím, že ke značce připojíme malou šipku a otočíme ji špičkou směrem k samotné značce či slovu, např. *rozšířit se* = , *připravit se* (výchozím znakem je písmeno *v* podle *sich vorbereiten*) (Matyssek 1989: 213).

f) šipka jako ukazovací zájmeno

Toto užití logicky vychází z faktu, že šipka sama o sobě k něčemu ukazuje. Spojením znaků ∞ (*spojitost*), ∇ (*zřetel*), $\perp$ (*základ, důvod, příčina*) nebo γ (*rok*) se šipkou získáme výrazy v této souvislosti: $\infty \rightarrow$, *po této stránce, z tohoto hlediska/pohledu*; $\nabla \rightarrow$, *z tohoto důvodu, proto*: $\perp \rightarrow = \nabla \rightarrow$, *letos*: $\gamma \rightarrow$ (Matyssek 1989: 195, 197).

e) další funkce

Někomu může šipka pravděpodobně sloužit i k vyjádření předložkových vztahů (Matyssek 1989: 104) nebo jiných logických souvislostí, avšak za zachování jednoznačnosti zápisu: pokud pro někoho kauzalitu vyjadřuje typ šipky $\Rightarrow$, pro pohyb v čase nebo prostoru by šipka měla vypadat jinak (Jones 1998: 62).

3.2.10 Pádové a předložkové vztahy

Otázku pádů a předložek nejpodrobněji rozpracovává Matyssek (1989: 104–105) – zřejmě proto, že francouzština ženevské školy na rozdíl od němčiny pády prakticky nezná. Matyssek nicméně říká, že s výjimkou genitivu se pádové vztahy mají zaznamenávat co nejméně, tj. opravdu jen v případech, kdy by si tlumočník bez poznámky daný vztah nevybavil. Genitiv naopak zaznamenávat doporučuje, a to lomenou čarou. Ve francouzštině jsou funkce genitivu vyjádřeny předložkovou vazbou, tudíž se zde mezi čistě pádovými a předložkovými vztahy téměř nerozlišuje a žádné systémové doporučení se neuvádí.

Rozan (1956: 34) a van Hoof (1962: 90–91) lomenou čáru (/) používají pro jakýkoli vztah:

$\nearrow$ prix ! $\neq$ supply/dem^d

Růst cen vychází z nerovnováhy mezi nabídkou a poptávkou.

in vol yr/yr invest^s $\nearrow$ 3%

V objemu rok od roku investice rostou o tři procenta.

prodⁿ 60 no OK/59

Ve srovnání s produkcí v roce 1959 není produkce roku 1960 uspokojivá.

Matyssek ji omezuje jen na genitivní vztah kvůli zachování srozumitelnosti a jednoznačnosti, např. *pozice vlády (die Position der Regierung)*: Pos / Reg , *svět práce (die Welt der Arbeit)*: O / A .

Pokud jde o předložky, Matyssek pro němčinu nabízí d (*durch* – *skrz*), f (*für* – *pro*), g (*gegen* – *proti*), m (*mit* – *s*), w (*wegen* – *kvůli*) – to jsou však jen návrhy a každý ať si seznam podle libosti upraví a rozšíří.

3.2.11 Zkracování

Se zkratkami se setkáváme i v běžném životě, např. u zemí a institucí (*ČR, EU, USA, NATO, OSN* atd.), ve vědě a technice (*Ing., km/h*), srozumitelné jsou i zkratky jako *tel., nám.* Časté je nahrazování názvů zemí a jejich obyvatel mezinárodní značkou pro vozidla. Zkratky převzaté z běžné komunikace nekladou tlumočnickovi žádné překážky při porozumění a lze převzít všechny, které budou při tlumočení použitelné.

I zastánce symbolů Matyssek (1989: 112) uznává, že se symboly si tlumočnick vystačí jen u těch nejběžnějších pojmů – tedy i když máme dobře propracovaný a systematický způsob notace, nikdy není možné postihnout všechny možné významy ve značkách oproštěných od řeči. Matyssek dokonce připouští, že je utopie myslet si, že se dá pracovat pouze se samostatnými symboly. Pro všechny ostatní zbývá jediná možnost – napsat slova. A potřeba úspornosti vede ke snaze zapsat u jednotlivých slov co nejméně písmen – nejpraktičtější je použití zkratek.

Dle Rozana se vcelku zapisují velmi krátká slova o maximálně čtyřech až pěti písmenech, jinak je třeba se uchýlit k použití zkrácené podoby. Rozlišuje (a po něm i van Hoof) tři druhy zkracování: zkracování slov, mluvnických kategorií (číslo, rodu, času) a stylu (Rozan 1956: 15–16). Můžeme se setkat jednak s nahrazením výrazu značkou, jednak s jeho zkrácením – to by se však mělo řídit určitými zásadami. Je nutné slova zkracovat tak, aby byly zachovány základní informace umožňující vyhnout se záměnám slov příbuzných nebo formálně podobných.

U některých víceslovných spojení existují zkratky, které jsou již tak časté, že se takřka stávají svébytnými slovními symboly (*OK, IQ, 3D, ASAP = as soon as possible*), podobně jako některé řecké a latinské afixy a krátká slůvka (*bio, geo, dia, psy, tele, lex, pax*) (Ilg & Lambert 1996: 80).

Lexikální zkracování

Slova je možné zredukovat jen na první písmeno: P může podle kontextu znamenat *Portugalsko, Praha, poslanec, premiér, prezident, partner, problém, policie* atp., v jediném projevu však nemůže stejně psané písmeno odkazovat k vícero konceptům. Proto je lepší účinně pracovat s vícepísmennými zkratkami.

Jestliže se použije zkratka, která může mít více interpretací, pak je lepší si ji osvojit pro ten nejčastěji se opakující koncept na mezinárodních setkáních – např. sol bude znamenat *solution (řešení)* a nikoliv *soleil (slunce)* (Seleskovitch & Lederer 1998: 49).

Min'jar-Běloručev navrhuje např. vynechat koncovky většiny adjektiv nebo samohlásky uprostřed slova (Matyssek 1989: 113–114).

U jazyků, kde se dobře určuje kořen slova, lze zaznamenávat právě kořeny (Ilg & Lambert 1996: 80).

Rozan navrhuje přejímat první písmena, která u tlumočnicka navodí představu kořene slova, a koncovku, která výraz konkretizuje (aby se nepletl se slovy příbuznými nebo se slovy začínajícími podobně). Zkrácená podoba slova je srozumitelná na první pohled, protože koncovka je graficky vyznačena zápisem v horním indexu. Tím se podstatně sníží víceznačnost značky ve prospěch větší konkrétnosti a srozumitelnosti. Zatímco Prod. může znamenat *product, production, producer, productivity* atd., Pr^{ct}, Pr^{on}, Pr^{er}, Pr^{vity} jsou jednoznačná označení (Rozan 2002: 17). Totéž platí i o slovesných časech, pokud jsou zaznamenávány písmeny: francouzský tlumočnick dle Rozanovy metody zaznamená *budu hovořit* jako I^{ai} podle *je parlerai* (Rozan 1956: 16).

Matyssek (1989: 116, 175) dodává, že někdy ani takto vytvořené zkratky nemusejí zaručit jednoznačnost a okamžitou rozpoznatelnost daného významu, a proto je lepší do indexu umístit písmena, která s větší pravděpodobností navodí správnou asociaci. Pro němčinu pak uvádí příklady V^U namísto VO^{en} pro *Volumen* a M^ö namísto Ma^{er} pro *Manöver* podle výrazné samohlásky nebo Rg – *Regierung*, Bk – *Bundeskanzler* podle výrazné samohlásky na začátku slabiky či přímo další lexikální části složeného slova. V podstatě je pro něj dobrý jakýkoliv způsob, jímž se dosáhne cíle, tj. správného výkonu.

Van Hoof (1962: 76) podobně jako Rozan zkracuje pomocí prvních dvou až tří písmen a koncovky, případně pomocí jiných písmen, která jsou nezbytná pro jednoznačnou identifikaci slova: *fabrication* = fabn nebo fabⁿ. Někdy je zkratka ještě

kratší v cizím jazyce: *construction* = constrn nebo bldg.
Zkratky jsou záměrně eliptické: bldg = *stavební průmysl*.

Písmena se dají kombinovat s různě umístěnými čísly či dalšími znaky např. pro vyjádření reduplikace nebo jiné nuance (*bla2 = blabla*, *bla3 = blablaba*; *-val = overvalue*, *_val = undervalue*) (Ilg & Lambert 1996: 81). Rovněž lze pracovat s prvky těsnopisu, např. si z něj vypůjčit některé spojovací výrazy nebo předpony a přípony, jež se posléze připojí k jiným značkám (viz oddíl 3.1.3).

Při tlumočnickém zápisu není směrodatné, zda se dodržuje pravopis. Občas se nezachová, protože je ruka rychlejší než úvaha nad písemnou podobou slova, ale někdy se pravopis nerespektuje schválně, jak dokazuje citace u Seleskovitchové (1975: 157): „napsala jsem ‚nivo‘ místo ‚niveau...‘ zvykla jsem si dělat úmyslné pravopisné chyby, mauvais píšu ‚mové‘; je to rychlejší“.

Stylistické zkracování

Pod takzvaným zkracováním stylu se u Rozana rozumí kratší ekvivalentní reformulace, kdy se např. vedlejší věta přívlastková nahradí adjektivním přívlastkem. Místo francouzského *qui méritent notre attention (které zasluhují naši pozornost)* je tedy možné zapsat *intéressants (zajímavé)*, ještě úspornější pak bude *int'*; místo *contribuer (přispívat k)* lze zapsat anglické *aid (napomáhat)* (Rozan 1956: 16). Van Hoof (1962: 79) se domnívá, že zkracování je nejdůležitější na stylistické úrovni, protože pracuje s převodem myšlenky. Např. řečnické figury jsou dlouhé a navíc kdyby se zapsaly doslovně, mohly by být při převodu matoucí – jako formulace *Tato zpráva může nebýt neúčinná (Ce rapport peut ne pas être inutile)*, která kdyby se zapsala pomocí klíčových slov, zřejmě by se vybrala *zpráva a neúčinná (rept no use)*, což by bezpochyby vedlo k naprosto opačnému významu; pokud si však spojení tlumočnick v mysli zpracuje, úhel pohledu na skutečnost změní na *možnou užitečnost* a příhodně to zapíše, bude se jednat o stylistické zkrácení (např. *rept maybe utile*).

U stylistického zkracování se mohou uplatnit i hovorové výrazy a citoslovce (*gosh!*, *wow!*), i když jejich funkci mohou zastat i tzv. smajlíci a typografické značky (!! pro *rozhořčení* apod.) (Ilg & Lambert 1996: 80).

Zkracování slov se tedy řídí jejich významem a podobou, což znamená, že tlumočnick musí mít na paměti významovou, zvukovou i grafickou podobu jednotlivých slov, již se posléze inspiruje pro vytvoření nového označení téhož slova/myšlenky – ať

výběrem kratšího synonyma, přejímkou z jiného jazyka nebo pouhou grafickou úpravou. Dochází tedy k nahrazování konkrétních slov novými symboly, které jsou motivované (vycházejí z jazyků a jejich psané podoby) a zároveň arbitrární (většina jazykových znaků, které nové značky motivují, je arbitrární, navíc tlumočnick z mnoha možností volí jen jednu). Opět platí, že zapisující musí dokázat svůj postup dešifrovat při následné reprodukci sdělení.

Používat zkratky však neznamená, že tlumočnick zapíše celý projev ve zkratkách a lineárně za sebou – z tlumočení by se pak de facto stala četba textu, která je minimálně kvůli očnímu kontaktu s publikem a dlouhému projevu dosti nepohodlná, dle Matysška (1989: 115) je to také příliš náročné na energii. I použití (upravených) slov si vyžaduje patřičnou smyslovou analýzu a prostorové rozvržení textu.

Celý tlumočnický zápis je ve své podstatě jedna velká zkratka, pokud přistoupíme na to, že v něm dochází k systematickému zkracování významových celků do kratších poznámek a že v něm nemusí být obsažen celý projev, nýbrž pouze to, co si tlumočnick chtěl nebo potřeboval zapsat. Např. sekvenci *lidé, kteří k nám byli během roku 1987 vysídleni ze zemí socialistického tábora*, lze zapsat jako ⁸⁷ ↖ , tj. zkrácený letopočet a symbol člověka s písmenem s odkazujícím k množnému číslu a se šipkou vedoucí směrem na západ, přičemž celou souvislost si tlumočnick vybaví díky celkovému kontextu a informacím drženým v paměti (příklad viz Matyssek 1989: 118). Podobně větu *Delegát Francie politoval, že komise nevrátila otázku redakčnímu výboru* (*Le délégué de la France a regretté que la Comission n'ait pas renvoyé la question au Comité de rédaction*) lze v duchu zkracovat ze Le Δ de la F ↯ que la Cn ↗ (?) Cr na Δ F ↯ Cn ↗ (?) Cr a nakonec F ↯ ↗ Cr , s přidáním dvojtečky pro vyjádření postoje F: ↯ ↗ Cr (Herbert 1952: 49–50). Právě v tomto duchu se pak nese celý zápis.

3.2.12 Označení osob

Člověk jako takový bývá obvykle označován velmi zjednodušenou malůvkou lidského těla: ♂ . Pokud jde o úvodní fráze na začátku projevu, kde řečník obvykle zdraví své publikum (příp. vyjadřuje potěšení, že se může ujmout slova apod.), setkali jsme se již se zjednodušeným jásajícím panáčkem ♀ , jenž může nahradit celou uvítací pasáž. Pro názorné ukázky, jak jinak se ještě dá základní symbol ♂ upravovat, viz oddíl 3.3.2.

Při potřebě rozlišit pohlaví se uplatní obecně známé symboly z biologie ♀ a ♂ , případně písmena jako m (*maskulinum*) a f (*femininum*).

Jména a funkce lze vyjádřit i zkratkami: Pdt (*prezident, předseda*), MF (*ministr financí*), zde však může hrozit záměna (někdy přípustná, jindy nikoliv) úřadu a jejího představitele. V takovém případě se buď odliší instituce (např. zakroužkováním znaku, jímž se dává na vědomí zahrnutí celého kolektivu, úplnost zastoupení, nebo zakreslením stříšky odkazující k budově, a tudíž instituci na rozdíl od osoby), nebo daná osoba.

Jakýkoliv jiný znak „polidští“ malé kolečko symbolizující lidskou hlavu (°) umístěné přímo nad ním: $\pi = \text{politika}$, $\overset{\circ}{\pi} = \text{politik}$. Pokud daná osoba zastává vysokou nebo vedoucí funkci, je možné na původní znak postavit celého „panáčka“, jehož hlava je tak na vyšší pozici: $\overset{\circ}{\pi} = \text{politický vůdce}$ (Matyssek 1989: 215). Někteří tlumočníci namísto hlavy v podobě kolečka používají dvě tečky (``) nebo dvě čárky (''), které mají symbolizovat lidské oči (znak ° se pak uvolní pro jiné funkce, např. ke zkrácení koncovky *-ion* ve francouzštině).

Pokud chceme jít ještě dále, můžeme vymýšlet další specifikace. Například když ° umístíme pod znak, nabyde osoba téměř pasivního postavení – stává se tím, kdo něco trpí nebo něco požívá: $\overset{\circ}{\tau} = \text{ti, jichž se týká tento tarif}$; $\overset{\circ}{\omega} = \text{ti, kteří trpí válečnými následky}$; $\overset{\circ}{A} = \text{postižení AIDS}$; $\overset{\circ}{\epsilon} = \text{ti, kteří jsou v tržním hospodářství privilegováni}$; $\overset{\circ}{v} = \text{ti, které tato smlouva (Vortrag) poškodila}$ (Matyssek 1989: 210).

3.2.13 Jmenný rod a číslo

Zaznamenat si jmenný rod a číslo je užitečné a může to zamezit nejasnostem a zkresleným přetlumočením. Pokud si tlumočník díky kontextu tyto detaily vybaví, nemusí si je zapisovat. Matyssek (1989: 119) varuje, že některé výroky dávají smysl i v singuláru a v plurálu, ale může mezi nimi být rozdíl (např. *minulý rok* není totéž, co v *minulých letech*).

Existuje mnoho možností, jak zaznamenat plurál. U většiny velkých evropských jazyků (angličtina, němčina, francouzština, španělština, portugalská) se pravidelný plurál jmen tvoří koncovkou *-s*, proto právě tento způsob uvádějí Rozan i Matyssek (*člověk* = $\overset{\circ}{\tau}$, *lidé* = $\overset{\circ}{\tau}^s$). Jak dokládá Matyssek (1989: 120–121), mnohost lze stupňovat násobením písmena:

lidé	♀♂
mnoho lidí	♀♂♂♂
velmi mnoho lidí	♀♂♂♂♂♂
obrovské množství lidí	♀♂♂♂♂♂♂♂♂
nekonečně mnoho lidí	♀♂♂♂♂♂♂♂♂♂♂♂
nespočet lidí	♀♂♂♂♂♂♂♂♂♂♂♂♂♂♂

Takovéto duplikování může být nepohodlné a lze si vypomoci jinými prostředky. Závatné množství lze vyjádřit i matematickým symbolem pro nekonečno (∞), který lze po libosti podtrhávat, čímž se dosáhne dalšího zdůraznění. Anebo množství vyjádřit slovně – třeba Francouzi i mimo tlumočení při rychlém psaní zkracují některá slova (např. *hodně*, tj. *beaucoup*, na *bcp* nebo *číslo*, *numéro*, na *n°*), a tak můžeme např. *hodně Francouzů* zapsat *bcp F*, *n° F*.

Zaznamenávání jmenného rodu obvykle není nutné, ale je pochopitelně možné, zvláště pokud rod hraje důležitou roli. Rozan (1956: 16) uvádí pro označení ženského rodu francouzskou koncovku *-e* a více se touto otázkou nezabývá, nicméně pro mnoho dalších jazyků je tato koncovka málo výmluvná až zavádějící. Jeho jediný návrh patrně souvisí s ideálem tlumočení pouze do mateřského jazyka (tj. francouzštiny), se kterým se setkáváme v západních teoriích tlumočení, zatímco např. na malém českém trhu je zcela běžné tlumočit i do cizího jazyka. Nezávisle na jazyce se aplikuje např. symbol ženství používaný v přírodních vědách, ♀.

3.2.14 Slovesná osoba, čas a způsob

Základní slovesné kategorie jsou pro převod sdělení zcela zásadní. Herbert tvrdí, že není vždy nutné je zaznamenávat, jelikož pro správné přetlumočení obvykle stačí kontext a tlumočnickova paměť (včetně rozlišení slovesa od substantiva). V případě pochybnosti lze připojit koncovku, např. *Il* může znamenat *proposer* (*navrhnout*), *j'ai proposé* (*navrhl jsem*), *nous proposerons* (*navrheme*), *ils proposent* (*navrhují*), *proposition* (*návrh*), *propositions* (*návrhy*), v žádoucích případech však *nous proposons* (*navrhujeme*) Herbert zapíše jako *Ilons* (Herbert 195: 39).

Osobní zájmena se obvykle uvádějí na okraj nebo začátek řádku (respektive před dané sloveso) a pak už není třeba vyznačovat u jednotlivých znaků zastupujících slovesa, dokud nedojde ke změně – díky použití okraje jsou změny v perspektivě dobře viditelné. Konkrétní podoba osobních zájmen opět závisí na individuálním rozhodnutí. Doporučuje se, aby byla co nejkratší a dobře srozumitelná – např. vypůjčit si je

z angličtiny (francouzštináři někdy používají rovněž krátké *je, tu, il* a delší tvary *nous, vous* zkracují na *ns, vs*).

Pokud jde o modotemporální vlastnosti sloves, není třeba zaznamenat přesný čas a způsob (např. v jazycích, které mají vícero minulých časů), nýbrž jeho význam: minulost, přítomnost, budoucnost, respektive předčasnost, současnost, následnost; podobně reálnost a hypotetičnost tvrzení uvedeného v indikativu, konjunktivu či kondicionálu.

Přítomný čas obvykle není značený, neboť se považuje za bezpříznakový; v případě potřeby se uplatní tlumočnickova značka pro *dnes* atp. Minulost a budoucnost se dá vyjádřit zejména písmeny (např. koncovkami pravidelných sloves jako *-ed, -ll* pro angličtinu), šipkou směřující dopředu/zpět (umístěnou před/za/pod/nad symbolem) a čarou, která jakoby zalomí danou značku směrem do minulosti: $\text{—} \lrcorner$ a budoucnosti: $\lrcorner$. Na tuto čáru se pak zapíše či zakreslí sloveso, případně lze před sloveso nebo za něj umístit značky $\lrcorner$ a $\llcorner$. Je-li to v daném kontextu nutné, lze přidáváním čar ještě upřesnit stupeň předčasnosti/následnosti, respektive konkrétní čas. Např. pro německý systém časů Matyssek (1989: 191) navrhuje následující řešení:

$\text{f} <$	ich spreche		(Futur I)
$\text{f} \llcorner$	ich sprach (Imperf.)	$\text{f} \llcorner$	ich werde sprechen
$\text{f} \llcorner \llcorner$	ich habe gesprochen (Perf.)	$\text{f} \llcorner \llcorner$	ich werde gesprochen
$\text{f} \llcorner \llcorner \llcorner$	ich hatte gesprochen (Plusqup.)		haben (Futur II)

Pokud bychom chtěli podobný systém zavést v češtině, nemohl by stát na korelaci značka – slovesný čas, protože současná čeština používá jediný minulý čas (zdvojení svislé čáry by případně mohlo znamenat časový údaj *předtím* apod.) a u českých dokonavých sloves vyjadřují budoucnost tvary přítomného času, jenž tedy formálně konkuruje složenému budoucímu času. Zde se opět potvrzuje, že tlumočnick nemá zaznamenávat slova, nýbrž význam, který nesou.

Platnost „reálného“ indikativu (příp. gramaticky vyžádaného konjunktivu) lze oslabit tak, že uvedeme zkratku pro kondicionál (např. *wd, ld* od anglického *would: say^{ld} = by prohlásil, rádi bychom vyjádřili* apod.; Van Hoof 1962: 79) nebo namísto šipky či rovné čáry použijeme třeba vlnovku. Pakliže Matyssek pro pojem *práce* používá řeckou alfu, pak *byl bych (býval) pracoval a pracoval bych* můžeme zaznamenat jako $\text{f} \llcorner \llcorner$ a $\text{f} \llcorner$ (Matyssek 1989: 123). U Jonese (1998: 65) se lze v tomto případě setkat i se stříškou nad slovesem.

3.2.15 Množství

Číslovky

Tlumočník musí umět rychle a správně zaznamenat i dlouhé výčty čísel. U roků se obvykle vynechávají první číslice (*od roku 1991 do roku 1995* lze zapsat 91-5).

U větších čísel není třeba zdlouhavě vypisovat číselné řády – lze si pomoci zkratkou slova označujícího daný řád, např.:

t, T = tisíc (*thousand, tausend*)

m, M, Mil = milión

M, Mld = miliarda

Pozor však u románských jazyků, kde i slovo *tisíc* začíná na *m* – zde si lze dle osobních zvyklostí a preferencí vytvořit např. triádu m, M, Mld nebo kombinace různých podob písmena *m* s čarou či stříškou nad ním, např. $\bar{m}, \bar{M}, \hat{M}$.

K řádům lze odkazovat také přímo u čísel – např. každé tři nuly v dané cifře může ztělesňovat jedna čára nebo apostrof:

435 dolarů	435 \$	435' \$
435 000 dolarů	$\overline{435}$ \$	435' \$
435 000 000 dolarů	$\overline{\overline{435}}$ \$	435'' \$
435 000 000 000 dolarů	$\overline{\overline{\overline{435}}}$ \$	435''' \$

Základní pravidlo opět zní: necht' si každý vypracuje vlastní metodu, která mu bude pohodlná a k užitku.

Údaje o maximu/minimu

Matyssek (1989: 127–130) radí srozumitelně zaznamenávat i údaje o minimálních a maximálních hodnotách a srovnávání hodnot. Např. zlomková čára nebo čára zalomená v pravém úhlu, která je proškrtnuta v určité výšce (tj. je na ní znázorněna pomyslná maximální/minimální hranice nebo jiný bod vyjadřující hodnotu), spolu s číslicí může vyjádřit množství následovně:

nejvýše 5 $\lrcorner^5$

nejméně 5 $\lrcorner_5$

více než 5 $\lrcorner^5$

méně než 5 $\lrcorner_5$

zvýšení ze 2 na 5 (o 3) $\frac{\lrcorner^5}{2}$

více než 300 lidí $\overline{300}^{\lrcorner}$ dobrá 4 desetiletí $\overline{40}^{\lrcorner}$
pod 1000 účastníků $\overline{1000}^{\lrcorner}$ téměř 4 měsíce $\overline{4}^{\lrcorner}$

Uved'me další možné způsoby, zejména pro menší příznivce účelově vytvořených tlumočnických znaků: matematická znaménka jako +, -, ≥, ≤, =, ≠, matematické

intervaly s různými druhy závorek, šipky, výrazy min, max, od, do a jejich ekvivalenty v příslušných cizích jazycích apod. Např. údaj *od tří*, tj. *tří a více*, lze zaznamenat 3# , 3↗ , 3" , 3+ , ≥ 3 , *min 3* apod.

Změny v množství

Opět existuje mnoho způsobů zápisu. Graficky je dobře názorná šipka – šipka směřující vzhůru pro *zvětšení, zvýšení, růst, rozšíření* atd., šipka směřující dolů pro *zmenšení, snížení, pokles, zúžení* atd. Je možné kombinovat různé druhy šipek a jejich různá naklonění. Např. Matyssek (1989: 127) nabízí značku $\uparrow|_P$ (= P#) pro (řízené) *zvýšení cen* a $\mathcal{R}$ pro (neřízený) *růst cen (způsobený poměry na trhu)*.

3.2.16 Časové údaje

Konkrétní data lze pochopitelně rychle zapsat číslicí a různě je zjednodušovat (např. namísto 1989 napsat '89 , 89 nebo 89). Čas sám o sobě lze značit jeho fyzikální značkou *t* , kterou – jak navrhuje Matyssek (1989: 186) lze dále obměňovat: –*t* (*špatný čas*), +*t* (*dobrý, vhodný čas*), *t*– (*nedostatek času*), *t*+ (*nadbytek času*), *tt* (*současný*), $t\checkmark$ (*současnost*), $t\text{⌘}$ (*současník*), $t\text{⌘}$ (*období*, tj. ohraničený čas), $\text{—}^{\dagger}$ (*dlouhá doba – v minulosti*), $\text{—}^{\text{†}}$ (*dlouhá doba – v budoucnosti*), $\text{—}^{\dagger}$ (*v poslední době*), $\text{—}^{\text{†}}$ (*brzy, v nadcházejícím období*). Slova *rok, měsíc, týden, den, hodina, minuta* se obvykle používají s anglickými zkratkami *y, m, w, d, h, m* (příp. v románských jazycích *a, m, s, j, h, m*).

Relativní údaje vztahující se k jiným časovým údajům, např. *dnes, včera, před třemi dny*, lze graficky znázornit pomocí pomyslné lineární časové osy (následující příklady viz Matyssek 1989: 129–130, 187–189). Kombinací svislé čáry představující přítomnost a vůči ní situovaných bodů lze dosáhnout názorné značky:

<i>dnes</i>			
<i>včera</i>	·	<i>zítra</i>	·
<i>předevčím</i>	··	<i>pozítrí</i>	··

Kombinací vodorovné nebo lomené čáry, číslic a písmen ztvárníme složitější časové úseky:

<i>uplynulých 10 let</i>	<u>10y/</u>
<i>poslední desetiletí</i>	<u>10^sy/</u>
<i>minulá tisíciletí</i>	<u>1000^sy/</u> nebo <u>T^sy/</u>

Pokud čáru protáhneme, dostaneme jakousi časovou přímku (protažená čára vyjadřuje trvání), jejíž význam se mění podle umístění výrazu určujícího rozsah: nachází-li se uprostřed čáry, znamená časový úsek a jeho průběh, pokud je na jejím konci, jde o statický časový bod:

před 3 dny	<u>3 d</u>	za 3 dny	d ³
v uplynulých 3 dnech	<u>3 d</u>	v průběhu příštích 3 dnů	d ³
před několika hodinami	<u>h</u>	za několik hodin	h [∞]
po celé dny (min.)	<u>d</u>	po celé roky (bud.)	r [∞]

Značky a jejich umístění mohou fungovat i jako adjektiva a pojít se s dalšími značkami: *dnešní móda*: [•]Mode, *včerejší metody*: [•]Meth^s, *Goethova doba*: t/G.

Při zapisování časových údajů znovu platí, že se zapisuje jen to nutné – netřeba plýtvat čas a síly zapisováním údajů, které jsou zbytečné nebo samozřejmé.

3.2.17 Modální slovesa

Způsobová slovesa se opakují se tak často, že si možná někdo vytváří vlastní symboly k jejich poznamenání. Matyssek (1989: 125) navrhuje převzít pro ně písmena z dřívějšího německého písma sütterlinu: $\ddot{d} = d$ (*dürfen* – *smět*), $\mathcal{R} = k$ (*können* – *moci*), $\mathcal{M} = m$ (*müssen* – *muset*), $\mathcal{M}^h = mö$ (*mögen*, z něhož se odvozuje *chtěl bych, rád bych*), $\mathcal{J} = s$ (*sollen* – *mít povinnost*), $\mathcal{W} = w$ (*wollen* – *chtít*). Ve francouzštině by písmena zněla jinak: V = *chtít* (*vouloir*), P = *moci* (*pouvoir*), D = *muset* (*devoir*), F = *být třeba* (*falloir*) (Seleskovitch 1975: 151). Pro význam *je třeba, musíme*, je mezi tlumočníky údajně rozšířený též znak $\underline{X}$.

Jones (1998: 60) podotýká, že způsobová slovesa jsou nejen v angličtině (*can, must, want* atd.) poměrně krátká sama o sobě, tudíž snadno zapsatelná, nicméně ze dvou důvodů doporučuje používat zástupné symboly. Zprvė proto, že modalitu nevyjadřují jen modální slovesa, a symbol může zahrnout i jiné než slovesné formy. Druhý argument je ten, že modální slovesa mohou mít jeden i více významů a tyto významy si nemusejí v jednotlivých jazycích odpovídat: např. anglické *can* může znamenat *být fyzicky schopný, umět*, ale také *mít povoleno*, proto se může do některých jazyků překládat různými slovesy. Pokud se aktuální význam zachytí symbolem, hrozí menší riziko záměny významů a špatného přetlumočení.

3.2.18 Další vlastnosti

Existují praktické rady, jak zapsat některé další morfosyntaktické a lexikální vlastnosti slov a vyšších celků v souladu s významem, který nesou.

Například Francouzi – i netlumočníci – běžně používají řecké α v horním indexu k nahrazení koncovky *-ble* (často má podobu *-able*), tj. *-telný*. Herbert (1952: 40) doporučuje vytvořit si takovéto „fonetické symboly“, které odpovídají častým předponám, příponám a koncovkám, podobně Matyssek navrhuje pro tyto účely používat prvky z těsnopisu.

Slovesa. Matyssek navrhuje praktický, avšak nikoliv nezbytně nutný záznam pro odlišení sloves od jmen, jímž je malé písmeno *n* připojené za hlavní symbol (tímto písmenem v němčině končí infinitivy, v češtině by se tedy jednalo o *t*). Lze manipulovat i s jeho umístěním – v horním indexu by se jednalo o přechodné sloveso, uprostřed o nepřechodné sloveso a v dolním indexu o zvrátlost, výpověď odkazující k sobě, trpný rod. To vše nicméně není nezbytné, neboť podobné souvislosti si tlumočník pamatuje nebo vyplývají z kontextu – pro případ potřeby je výhodné mít podobnou pomůcku po ruce, ale použít ji opravdu jen tehdy, je-li to nepostradatelné, např. pro odlišení *politika* = π , *být politik* = π^n a *dělat politiku* = π^n (Matyssek 1989: 184, 209). Kdo rád používá zkratky, může rozdíl vyjádřit znaky písmennými: *politika* = π , *být politik* = $\hat{e} \pi$ (z fr. *être*), *dělat politiku* = $f\pi$ (z fr. *faire*).

Zkracování vztazných a obdobných vedlejších vět. Vedlejší věty lze nominalizovat převodem do slovesných substantiv, gerundií a participií. Kupříkladu v němčině k tomu dochází použitím přičestí přítomného; toto přičestí končí na písmeno *d*, proto Matyssek navrhuje toto písmeno dosadit ke znaku jako horní index. Vznikne tak velmi krátký složený symbol vyjadřující znatelně delší pasáž, tlumočník tedy ušetří mnoho energie: *Ten, kdo dobře pracuje / Když člověk dobře pracuje* = $\mathcal{L}^d (= \mathcal{L}^d) (= \mathcal{L}^d - \mathcal{L}^d)$; *Kdo navrhuje takový postup, musí také vidět jeho následky (Folgen)* = $\mathcal{F}^d (= \mathcal{F}^d) (= \mathcal{F}^d) \text{ m } \odot \mathcal{F}^d$ (Matyssek 1989: 211). Komu se analogický postup pro jeho jazyk nezamlouvá, může pochopitelně používat jiný způsob, např. znak pro *kdo* či přímo toto slovo – a pokud smysl výpovědi jasně vyplývá z kontextu, lze ho pochopitelně zcela vynechat.

Přičestí trpné a deverbativní adjektiva. Někdy je třeba vyjádřit nuanci, že se např. nejedná o substantivum nebo sloveso, nýbrž o přívlastek či jiné doplnění ve formě trpného přičestí (např. μ může být jak *přijmout opatření*, tak *přijatá opatření*). U

románských jazyků, které adjektiva a participia zpravidla postponují, se nabízí např. změna slovosledu: * μ (*prendre des mesures*), μ^* (*les mesures prises*). Matyssek (1989: 212) v nejasných případech tento problém řeší písmenem *t* v horním indexu ($\ominus^t$ = *provedený, realizovaný*), neboť právě tímto písmenem končí pravidelně vytvořená přičestí – jedná se však znovu o ojedinělá řešení, protože podobné informace obvykle vyplývají z kontextu. Ve stejném duchu Rozan (1956: 16) uvádí, že *ti, kteří jsou zmíněni* (*ceux qui sont mentionnés*) lze zapsat jako r^{ed} nebo $r^{és}$ (spojením zkratky pro sloveso *refer* a příslušné participiální koncovky v angličtině či francouzštině).

Stupňování přídavných jmen a příslovčí. Pokud se v jazyce, v němž stupňování zaznamenáváme, stupňuje synteticky, lze využít pravidelné koncovky (např. *-er, -st* v horním indexu), u analytického stupňování pak znaménka $>$ nebo $+$ pro komparativ a pro superlativ zdůrazněné plus: $++$, $\pm$ nebo $\oplus$.

3.2.19 Rezervní symboly

Ačkoli Herbert (1952: 44) varuje před přílišným používáním symbolů a požaduje je jen pro nejčastěji se opakující pojmy, zároveň chce, aby měl tlumočnický jakousi „rezervu“, symboly bez trvalého významu, které budou jednorázově zastupovat často se opakující výrazy na dané události (např. *předseda Mezinárodního soudního dvora*). Totéž žádá i skální zastánce symbolů Matyssek, jehož názor shrnuje Michňová:

„I při dobré přípravě se tlumočnický při tlumočení specifických témat dostane do situace, kde mu stávající systém symbolů neumožní fixovat to, co je řečeno. Je proto dobré mít ‚zásobu několika symbolů‘, které je možné použít v takovémto případě. Heinz Matyssek uvádí jako příklad složeninu *Bundesbahnlokomotivführerwitwe*. Místo obav z tohoto pojmu musí tlumočnický věnovat energii porozumění a tím i jednoduché notaci. Nabízí se logická otázka: Jak? A zde najde uplatnění ‚rezervní symbol‘, který bude okamžitě a bez problémů naplněn novým obsahem a v dané tlumočnické situaci se dobře využije. Není zde třeba ani přiblížení formy symbolu jeho významu. Z vlastní zkušenosti Matyssek uvádí, že lze použít např. symboly: $+$, β , $\&$.“

(Michňová 1996: 51)

3.3 Tlumočnické znaky

3.3.1 Zdroje znaků

Min'jar-Běloručev (viz Matyssek 150–152) rozlišuje tři druhy symbolů podle jejich původu. Zaprvé písmenné symboly, které musejí být snadno identifikovatelné a použitelné, např. P = *strana (partaj)*, S = *socialismus*, K = *komunismus*, M = *mír, svět* (zde Matyssek kritizuje snadnou zaměnitelnost dvou pojmů, které jsou poměrně časté, což je také důkaz o tom, že tento způsob má svá omezení). Zadruhé asociativní symboly, což je početně nejsilnější skupina, přičemž musejí odpovídat požadavkům ekonomičnosti, názornosti a univerzálnosti; jejich různé grafické znázornění jim rozšiřuje působnost, viz např. početné možnosti u šipky. Zatřetí odvozené symboly, u nichž rozlišuje pět způsobů tvoření: rozšíření základního symbolu např. jeho zakroužkováním (jež dodá všeobjímající význam), konkretizace všeobecného významu výchozího symbolu díky značce pro množné číslo, šikmé přeškrtnutí symbolu jako vyjádření synonyma, spojení výchozích symbolů do jednoho a upravování šipky.

Matyssek (1989: 166–167) zastává názor, že by se symboly pokud možno neměly vázat na konkrétní jazyk – ale to ještě nevyklučuje využití vybraných prvků z různých jazyků. Jediným předpokladem je zachovat snadnost, názornost, jasnost, pochopitelnost, nezaměnitelnost a úspornost znaku. Proto lze bez výčitek použít latinské *Fe* (z *ferrum*) pro *železo (Eisen)* či *Ca (carboneum)* pro *uhlí (Kohle)* (viz též Matyssekovy návrhy logických konektorů v oddíle 3.2.2). I takové symboly, které se neváží k jazyku (značky, figury, smyšlené obrázky atd.) musejí evokovat jednotný význam.

Zdroje, odkud lze symboly čerpat, jsou neomezené. Mezi ty nejčastější patří:

Alfabetické soustavy a přirozené jazyky

Při notaci najdou uplatnění latinská, řecká, ruská a jakákoliv jiná abeceda, písmena latinky používaná jen u některých jazyků nebo ve fonetice (ə, å, û, ø, ğ, Ş atd.), Matyssek přidává německé písmo sütterlin, Herbert (1952: 40) cituje i jednoduché čínské ideogramy a egyptské hieroglyfy.

Nadto lze v rámci jediné abecedy provádět grafické úpravy – velká a malá písmena, psací a tiskací podoba, kurzíva apod. umožňují mít několik různých symbolů odvozených od jediného písmene. Matyssek (1989: 168–170) uvádí ukázkou pro písmeno *m*: $\mathfrak{m}$ = *s (mit)*, $\mathfrak{m}$ = *muset (müssen)*, $\mathfrak{m}$ = *vojenský (militärisch)*, $\mathfrak{m}$ = *člen (Mitglied)*, $\mathfrak{m}$ = *měsíc (Monat)*, $\mathfrak{m}$ = *motor (Motor)*; *politika* začíná písmenem *p*, které můžeme převzít z řecké abecedy jako π , čímž se graficky odliší; tento symbol je

zároveň otevřený úpravám, a proto může pokrýt širokou oblast významů; lehce zastřená jazyková motivace se skrývá v Matyskově symbolu pro *stát* (ζ). Používá pro něj řecké písmeno éta, jehož název zhruba odpovídá výslovnosti francouzského označení pro *stát* (*État*). Celkové množství možností lze ještě násobit, pokud se kolem písmen nakreslí kroužek, čtverec apod.

Písmena lze navíc libovolně kombinovat s dalšími prvky, písmena nevyjímaje (tj. vytvářet kombinace písmen s deverbilizovanými znaky nebo slovní zkratky). Grafickou úpravou pak mohou vzniknout monogramy jako A° pro *AG* (*Assemblée générale, agenda*) nebo att pro *att* od *attirer l'attention* (*upoutat pozornost*) s čarou navíc, jež značí opakování sekvence (viz Herbert 1952: 40–41).

Herbert (1952: 38–39) upozorňuje, že ačkoliv tlumočnické symboly často vycházejí z konkrétních slov, musí mít tlumočnická schopnost je co nejrychleji vztáhnout k nějaké myšlence. To znamená odhlédnout od slov a vyjádřit jimi nesenou myšlenku v jiném jazyce nebo je používat i pro jejich synonyma a slova s blízkým významem, např. Π pro *proposer* (*navrhnout, nabídnout*) i jako *dát podnět, zastávat myšlenku* – leda že by řečník skutečně trval na konkrétní nuanci toho kterého slova, což si však tlumočnick obvykle pamatuje.

Interpunkční znaménka

Interpunkční znaménka lze používat jak v jejich původní funkci (především uvozovací dvojtečku, pomlčku pro rozsah, otazník a vykřičník pro typ věty; z některých Matyskových příkladů plyne, že čárkou mezi symboly značí vedlejší větu přívlastkovou či podobného rázu: E° , m = *země třetího světa, které nedostávají rozvojovou pomoc*; Matyssek 1989: 185), tak přeneseně: otazník může být symbolem pro *otázku, problém*.

U otazníku je však nutné umět odlišit, kdy se jedná o formu věty a kdy o pojem vztahený k jejímu věcnému obsahu. Doporučuje se například zakroužkování či obrácení vzhůru nohama (ζ), kupříkladu Herbert (1952: 41) používá na začátku tázací věty nebo dotazovaného úseku obrácený otazník ζ , jako to běžně činí španělština. Matyssek (1989: 172) doporučuje v souvislosti s otázkou, jež ze své povahy není stoprocentně platným tvrzením, i využití zrcadlově obráceného otazníku ζ pro *možnost, možný, asi* a stejného otazníku s menším zakřivením ζ pro *pravděpodobnost*. Jones (1998: 64) uvádí ζ jako symbol pro *nabídku* a $?$ pro *poptávku*.

I samotná tečka (pro lepší zřetelnost také podtržená: $\cdot$) se může prakticky uplatnit – ve významu *tečka, bod* a dalších, neboť v řadě jazyků je takové slovo součástí

různých složených výrazů (ve francouzštině např. *un point de l'ordre du jour* – bod na pořadu dne, *sur ce point* – v tomto bodě/ohledu, *un point délicat* – citlivý bod, *le point suivant* – další bod a mnoho dalších), při kombinaci se symbolem oka vzniká úhel pohledu, stanovisko (*point de vue*): (Herbert 1952: 41)

Matematické symboly a geometrické tvary

Jsou velmi praktické v tom, že jsou snadné, názorné a krátké.

Určitě sem spadají znaménka $+$, $-$, $\times$, $/$, $:$, $\div$, $<$, $>$, $\leq$, $\geq$, $=$, $\approx$, $\sim$ atp. pro vyjadřování zejména množstevních vztahů nebo vztahů rovnosti a nerovnosti. Např. rovnítko podle van Hoofa (1962: 89) může znamenat *rovnost, shodu, analogii, totožnost, překrývání, referenci, přirovnání* apod., což mu také umožňuje nahradit slovesa jako *být a představovat*, nerovnítko pak vyjadřuje *nerovnost, rozdíl(nost), disproporci, nesoulad, spor, nesouhlas, nerovnováhu* atd.:

sit ⁿ USA now = F 48	<i>Současnou situaci ve Spojených státech můžeme srovnat se situací ve Francii v roce 1948.</i>
in 1° ½ 58 prix =	<i>V průběhu prvního pololetí roku 1958 zůstaly ceny nezměněny.</i>
↗ prix ! ≠ supply & dem ^d	<i>Růst cen vychází z nerovnováhy mezi nabídkou a poptávkou.</i>
sol ^{ns} : d ≠	<i>Řešení, o nichž se uvažuje, jsou nestejně hodnoty (de valeur inégale).</i>

Některá znaménka lze násobit, podtrhávat či škrtnat, např. $\ll$, $\nrightarrow$, $\neq$, $\neq$. Syntagma *Francie je mnohem větší* pak lze zapsat několika způsoby, např. $F \gg$ či $F \pm$, dvě rovnoběžná lomítka můžou vyjadřovat *paralelismus, současnost, podobnost*:

expts ↗ // impts	<i>vývoz se rozvíjí paralelně s dovozem</i>
//, ↗ level vie	<i>Zároveň jsme svědky zvýšení životní úrovně.</i>

Matematické symboly mohou suplovat jak slovesa, tak jména nebo další výrazy:

> 59 no bldg	<i>Před rokem 1959 byla činnost v oblasti stavebnictví nulová.</i>
< ^s / free trade	<i>nevýhody spojené s politikou volného obchodu</i>
< B fin	<i>nepříznivá situace belgických financí</i>

Matsysek (1989: 171) však znaménko $<$ používá pro *mluvení* (zřejmě proto, že svým tvarem připomíná tlampač či začátek komiksové bubliny), opačně orientované znaménko $>$ pak znamená *odpovídat* (tj. přicházející odezvu z druhé strany). Podobně $\times$ a $:$ lze využít nejen pro matematické vztahy, např. $\times$ jako znaménko *odporování* a dvojtečku v interpunkčním použití pro *myšlení* (jakoby byla elipsou uvozovací věty) – Herbert (1952: 41) před nimi varuje právě kvůli této nejednoznačnosti.

Vedle základních početních operátorů jsou praktické také různé druhy závorek (podle zvyklostí tlumočnicka např. složené pro výčet, hranaté pro situační rámeček, kulaté pro doplňující informace apod.), symboly z výrokové logiky: $\dot{\cup}$ (konjunkce, průnik množin, a zároveň), $\dot{\cup}$ (disjunkce, sjednocení množin, nebo), $\dot{\supset}$ (implikace, jestliže – pak), $\dot{\equiv}$ (ekvivalence, tehdy – když), $\dot{\neg}$ (negace); symboly pro množinové vztahy: $\{ \}$ (množina), $\emptyset$ (prázdná množina), $\subset$ (je podmnožinou), $\in$ (je prvkem), $\cup$ (sjednocení množin), $\cap$ (průnik množin) a mnoho dalších symbolů: Σ (suma, součet), $\forall$ (pro všechna, pro každé), $\exists$ (existuje, pro nějaké), ∞ (nekonečno), $\sphericalangle$ (úhel), $\int$ (integrál – např. pro pojem *integrace, integrovat*). Herbert (1952: 41–42) poukazuje na jednoduché zlomky $/2$, $/3$, $/4$, které mohou nést význam *polovina* (či *pololetí/semestr*), *třetina* (fr. *tiers* znamená *třetina, třetí, třetí/nezúčastněná osoba*), *čtvrtina* (čtvrt', čtvrtletí/trimestr).

Z geometrických útvarů se kromě nejrůznějších rovných čar a křivek hodí používat kruh, čtverec a trojúhelník, které se snadno kombinují s dalšími znaky. Pokud jsou užívány samostatně, je důležité nezaměňovat kruh s velkým *o* nebo s nulou a trojúhelník s velkou řeckou deltou.

Vzorce chemických prvků a sloučenin, značky pro fyzikální veličiny a jejich jednotky

Např. v (rychlost), Ω (odpor), ρ (hustota), l (λ ; délka), ale také např. delta Δ (rozdíl, změna).

Emotikony

Ještě než v elektronické komunikaci začaly být populární tzv. smajlíky, navrhovali tlumočníci zjednodušené obrázky hlavy pro vyjádření pocitů: *radost, těšit se* či *vyvolávat radost* lze zapsat jako zjednodušený smějící se obličej: ☺, naopak *lítost, politování* jako obličej s koutky směřujícími dolů: ☹, *smutek* může mít taková ústa zdvojená: 😞, *starosti* způsobující vrásky: ☹, *obava, strach* působící vyděšený pohled: 😱. Do této řady lze zahrnout i *bolest* (zakroužkované citoslovce *au*), *vidět*: 👁, *slyšet*: 👂, *jednat, činit*: 🗨 (Matyssek 1989: 168, 182–183).

Dopravní značky

Např. na špičku postavený trojúhelník ∇ odkazující ke značce *Pozor, dej přednost v jízdě!* může znamenat právě *dávat přednost* nebo *pozor!*, *dávat pozor* (zde se může uplatnit i obyčejný vykřičník, případně výstražná dopravní značka $\blacktriangle$). Podobně značka pro hlavní silnici (čtverec stojící na vrcholu) může symbolizovat *hlavní* či *prioritní, mající přednost* a značka $\ominus$ *zákaz*.

Další znakové soustavy

Při notaci lze použít prvky pocházející z libovolné další znakové soustavy. Je doporučením hodné zachovat souvislost mezi novým a původním významem symbolu – např. z hudby se může uplatnit houslový klíč pro pojem *harmonie*, ||: pro *opakování*, symboly pro *crescendo* a *decrescendo* budou měnit míru vlastnosti/způsobu atd. Korekturními znaménky lze vyjádřit pojmy jako *odstranit*, *vložit*, *oddálit*, *přiblížit*, *vyměnit*, *zaměnit*, *přesunout* atd.

3.3.2 Odvozování znaků

Jak bylo řečeno, znaky lze odvozovat z jiných znaků a existují dokonce pokusy o klasifikaci odvozených symbolů. Takto Matyssek (1989: 151–152) vysvětluje pět způsobů odvozování symbolů u Min'jara-Běloručeva:

Rozšíření základního symbolu. Jde např. o zakroužkování symbolu, díky němuž získá sém zevšeobecnění, začlenění, institucionalizace: *lid* = $\times$, *lidstvo*, *národy celého světa*, *světová populace* = $\odot$, *delegát* = $\triangle$ a instituce, kterou zastupuje = $\triangleleft$, *mluvit*, *vystupovat* = ” , *tisk*, *rádio* = ” .

Konkretizace všeobecného významu výchozího symbolu. Symbol pro množné číslo (u Min'jara-Běloručeva číslice 2 v horním indexu) mění např. M (*mír*) na M² (*mírumilovné síly/organizace*).

Přeškrtnutí symbolu. Šikmým přeškrtnutím symbolu ho popřeme, tudíž říkáme jeho opak: $\nearrow$ = *napětí*, $\nwarrow$ = *uvolnění (napětí)*; při dvojitým, křížovým přeškrtnutím se negace posiluje: *jaderné zkoušky* = ☹ , *zákaz jaderných zkoušek* = ☹ .

Spojení výchozích symbolů. Např. $\sim$ (*pohyb, rozvoj*) a ☞ (*zbraň*) dají ☞ (*závody ve zbrojení, horečné zbrojení*).

Úpravy predikativní šipky. Min'jar-Běloručev používá šipku s těmito významy: $\nearrow$ (*zlepšit, zvětšit*), $\uparrow\uparrow$ (*úspěch, krok vpřed*), $\rightleftarrows$ (*výměna, obchod, obrat zboží*), $\downarrow$ (*v současnosti, dnes, nyní*), $\mapsto$ (*útok, výpad, vměšování*).

Další možnosti odvozování od jednotlivých základních symbolů velmi přehledně ukazuje např. Matyssek – zejména označení lidí, posilování významu a připojování koncovek nebo vyjadřování gramatických kategorií (viz dále a rovněž oddíly 3.2.12, 3.2.13 a 3.2.14).

Ze znaku ☹ = *stát (Staat)* lze vytvořit znaky ☹ = *hlava státu (Staatschef)*, ☹ = *státník (Staatsmann)*, ☹ = *občan státu (Staatsbürger)*, ☹ = *vznik státu (Staatwerdung)*,

$\mathcal{L}$ = státní (*staatlich*), $\mathcal{L}$ = státnost (*Staatlichkeit*) apod. (Matyssek 1989: 169). První tři příklady díky „hlavičce“ odkazují k osobám, přičemž *hlava státu* má vyšší pozici než *státník*, jenž na rozdíl od řadového *občana* zastává místo v popředí – znamená tedy, že určitý význam nese nejen doplňující prvek, ale i jeho umístění, jež samo odkazuje k určité realitě. Ostatní případy ukazují, jak lze ke znaku připojit koncovky vypůjčené z těsnopisu.

Ze znaku ∇ = *pozor!*, *opatrnost* (*Vorsicht* – německy mluvícím samotný trojúhelník svou podobou písmenu *v* může evokovat toto slovo) lze odvodit ∇ = *opatrný člověk* (*vorsichtiger Mensch*), ∇ = *nebezpečí* (*Gefahr*), ∇ = *ohrožení* (*Gefährdung*), ∇ = *nebezpečný* (*gefährlich*), ∇ (∇) = *nebezpečnost* (*Gefährlichkeit*) (Matyssek 1989: 171).

Ze znaku π = *politika* lze derivovat π = *politik*, π = *politický vůdce*, π = *levicový politik*, π = *pravicový politik*, π = *radikálně levicový politik*, π = *útočná politika* (π + $\nearrow$ = *ofenziva, útok*), π = *obranná politika*, π = *politické myšlení* (vzniklo kontrakcí π $\curvearrowright$ = *politické myšlení*), π = *hospodářská politika*, π = *sociální politika*, π = *finanční politika*, π = *mírová politika*, π = *politika státu*, π = π = *politizace*, π = *depolitizace*, π = *vrcholná politika* (Matyssek 1989: 180).

Znak $\mathcal{P}$ = *člověk* je základem pro $\mathcal{P}$ = *uprchlík*, $\mathcal{P}$ = *vyhnanec*, $\mathcal{P}$ = *přesídlenec*, $\mathcal{P}$ = *invalida*, $\mathcal{P}$ = *(starobní) důchodce*, $\mathcal{P}$ = *slabý člověk*, $\mathcal{P}$ = *silný člověk*, $\mathcal{P}$ = *průmyslník, podnikatel*, $\mathcal{P}$ = *voják*, $\mathcal{P}$ = *zajatec*, $\mathcal{P}$ = *zástupce* (ten, kdo stojí na místě někoho jiného), $\mathcal{P}$ = *policista* (čili oko zákona), $\mathcal{P}$ = *člověk ze střední třídy*, $\mathcal{P}$ = *člověk z vyšší třídy*, $\mathcal{P}$ = *zpátečník*, $\mathcal{P}$ = *pokrokář*, $\mathcal{P}$ = *úspěšný člověk*, $\mathcal{P}$ = *člověk, se kterým to jde z kopce*, $\mathcal{P}$ = *lid*, $\mathcal{P}$ = *obyvatelstvo* (s polovičním kruhem, protože pojem má menší rozsah), odtud pak *růst/pokles populace*: $\mathcal{P}$, $\mathcal{P}$ / $\mathcal{P}$, $\mathcal{P}$ (Matyssek 1989: 182).

Podobným způsobem lze odvozovat nové symboly od dalších základních symbolů.

3.3.3 Kritika Matysskova systému

Vzhledem k tomu, že se v této práci uvádí mnoho názorů a příkladů od Matysska, je nutné zmínit, že jeho propracovaný systém zápisu vyvolává vzrušené a často dosti negativní reakce. To, co je mu ostatními teoretiky vyčítáno, ilustrativně shrnuje Michňová:

„Systém symbolů, tak jej Matyssek prezentuje, je vzhledem ke svému rozsahu značně diskutabilní. Např. u pojmu „Abstrakta“ uvádí více než 120 (!) symbolů, u pojmu „Arbeit“ jen více než 80, a tak by se dalo pokračovat. Symboly jsou sice různým způsobem navzájem odvozovány, ale tlumočnick by musel věnovat i značnou dobu nácvičku tohoto odvozování. Symboly mají sice určitou vnitřní logiku, ovšem Matyssek vytvořil opravdu téměř nový jazyk“

(Michňová 1997: 52).

Toto tvrzení je sice pravdivé, avšak opomíjí jeden zásadní fakt – to, že Matyssek své seznamy symbolů nikomu imperativně nevnucuje. Ve své práci vysvětluje, že je dobré mít v zásobě jakýsi arzenál symbolů a vybírat si z něj ty, které se budou hodit pro jeho praxi a konkrétní tlumočnické akce (tj. nenosit celý systém v hlavě, nýbrž z něj podle potřeby čerpat). Navíc ukazuje, jakým způsobem se dají odvozovat další symboly, což může být pro mnoho tlumočnicků inspirativní.

Pokud jde o nácvičku notace, ten je nutný tak jako tak – vzhledem k zásadě, že není dobré vytvářet symboly ad hoc, ale „naostro“ pracovat pouze s dostatečně zažitým systémem, i vzhledem k Herbertovu doporučení trénovat notaci už proto, že systematickým cvičením lze její techniku zdokonalovat, což pak může vykompenzovat některé tlumočnickovy slabiny.

Jestliže Matyssek svůj systém nikomu kategoricky nenutí, může být svou obšírností naopak daleko více užitečný, protože poskytuje mnohem více podnětů pro individuální využití. Jak ale podotýká Michňová (1997: 53), „ne každý je schopen takové abstrakce a takového stupně představivosti, jaký Matyssek předpokládá“. Nicméně není důvod nedat šanci těm, kteří takové abstrakce a představivosti schopni jsou a zároveň jsou ochotni poznat osvědčený systém někoho jiného.

Ač autorka těchto řádek z němčiny netlumočí a němčinou vládne spíše pasivně, po přečtení Matyssekovy *Handbuchu* a pochopení zákonitostí jeho „notačního jazyka“ na tomto systému neshledává nic složitějšího a kdyby se rozhodla ho používat, nepotřebovala by k jeho naučení více času než k naučení systému Rozana nebo van Hoofa. Matyssekův systém se totiž od zbývajících dvou jmenovaných liší jen tím, že je dosti podrobný.⁸ A podrobný je proto, aby ukázal rozsáhlé možnosti notace; každý, kdo

---

⁸ Podobně Ahrensová (Ahrens 2005: 11–12) dochází k závěru, že principy, které Matyssek hlásá, se nijak výrazně neliší od principů všemi uznávaného Rozana:

- „Comparing the Rozan and the Matyssek systems shows that they defend the same note-taking principles. Both systems
- claim that they are language-independent,
  - are to be understood as suggestions for an adaptation according to the individual interpreter's preferences, needs and abilities,
  - suggest a symbol pool for frequent words – or better: concepts (although both pools contain a very different number of symbols),

preferuje minimalističtější přístup, si ho v praxi může zjednodušit (a četné lexikální a gramatické detaily vynechat, pokud je dodá kontext).

Navzdory své kritice Michňová dokazuje, že mýtus okolo Matysška a jeho údajného memorování symbolů je založen spíše na nepochopení: „Matyssek sám je zásadně proti tomu, aby se tlumočníci učili symboly nazpaměť. Chce, aby se užívání symbolů díky tréninku a jejich názornosti zautomatizovalo“ (Michňová 1997: 52).

S Matysškovým podrobným systémem notace by však mohlo dojít k situaci, před níž (nikoliv v souvislosti s Matysškem) varuje Jones (1998: 65): když má tlumočnický dobře propracovaný systém zkratk a symbolů, zvláště pokud tento systém umožňuje jednotlivé prvky různě kombinovat, má nakročeno k tomu, aby si začal zapisovat až příliš složitě. Překombinovanost tedy může být na škodu.

3.4 Shrnutí

U tlumočnického zápisu dochází ke zvláštní situaci, kdy znaky neodkazují pouze k realitě, o níž mluvil řečník, nýbrž také – ne-li dokonce především – k řečnickovu projevu. Důkazem toho je, že když se řečník fakticky zmýlí, zápis bude patrně obsahovat stejnou faktickou chybu, tudíž nebude odkazovat k žádné vnější realitě, ale k existujícímu projevu. Proto se slovy Seleskovitchové (1975: 142) „smysl zaznamenaný v notaci vytrácí, jakmile zmizí možnost do detailu si vzpomenout na projev“.

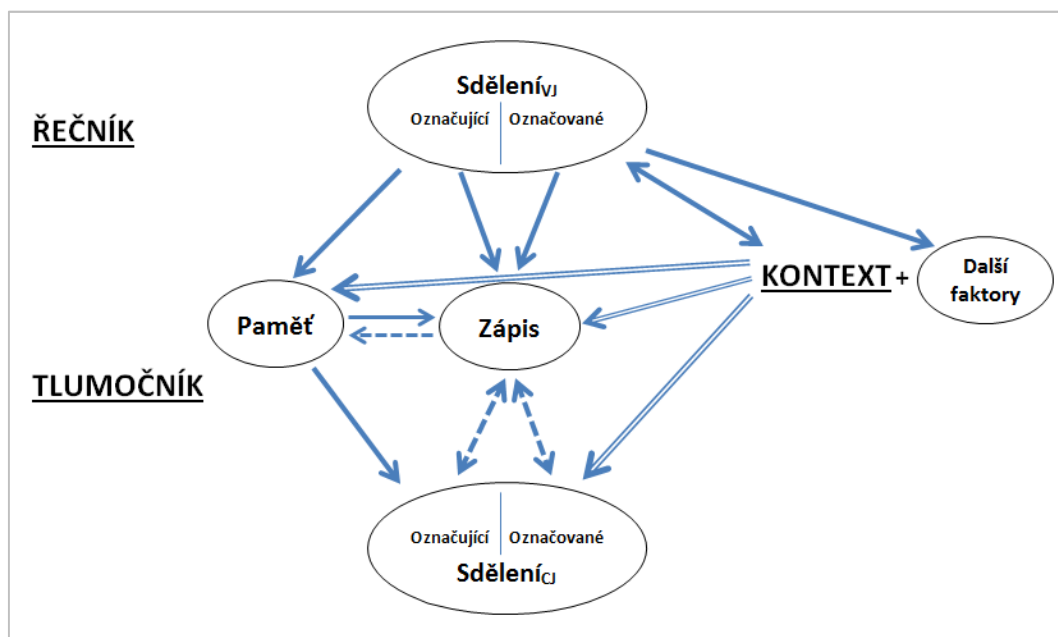
Poté, co bylo v předchozích podkapitolách vysvětleno, jakým způsobem může být podoba zápisu ovlivněna formou i smyslem výchozího či cílového sdělení v jazyce, můžeme ve schématu ze str. 14 u obou sdělení znázornit jejich označující a označované. Celá interakce pak vypadá přibližně takto:⁹

-
- highlight the importance of connecting words and logical links,
  - comprise ways of writing down tenses and negative statements.

Thus, the two systems that are often described as being incompatible, can be regarded to as two opposite poles of one note-taking continuum. [...] The most striking difference between the Rozan and the Matyssek systems is the number of symbols that is recommended or suggested. Whereas Rozan postulates that a maximum of 20 symbols are more than enough [...], Matyssek suggests a huge variety of symbols for concepts and word families. As has already been pointed out above, nobody has to feel obliged to use all of them in order to develop his/her individual and reliable system.”

⁹ Připomeňme, že přerušovaná čára znamená možnost – směřuje-li od zápisu k paměti a sdělení, pak to znamená, že tlumočnický zápis v daném momentě zápis nepoužívá. Šipka vedoucí od cílového sdělení k zápisu je přerušovaná proto, že ne každý tlumočnický zápis používá prvky cílového jazyka.

Situační vztahy při tlumočení s notací

Pokud jde o Pierceovu triádu ikon – index – symbol, přesvědčili jsme se o přítomnosti a vzájemném kombinování všech těchto tří typů znaku.

Ikon

Pakliže lze znaky v tlumočnickém zápise považovat za přímé sdělování idey, je přítomnost ikonů nepominutelná již proto, že dle Peirce

„Jediný způsob, jak přímo sdělovat ideu, je činit tak pomocí ikonu; a úspěšné zavedení každé nepřímé metody sdělování idejí nutně závisí na užití ikónu. Tudíž každé tvrzení musí obsahovat ikón nebo soubor ikónů, nebo musí obsahovat znaky, jejichž význam je zase vysvětlitelný pomocí ikónů.“

(Palek 1997: 59)

Jak Peirce (viz Palek 1997: 59) dále tvrdí, „každý obraz (ať je jeho metoda jakkoli konvenční) je v podstatě reprezentací tohoto druhu“. V tlumočnickém zápise se mohou objevit např. schematické obrázky obličejů reprezentující buď konkrétní lidský výraz v obličejí (jenž je sám o sobě indexem určitého duševního stavu, který se tlumočnické použitím daného znaku snaží zapsat), nebo v dnešní době dosti populární „smajlíky“, které mají stejnou funkci.

I na první pohled jasné ikony (obrazy) v zápise mohou ke svým objektům odkazovat nepřímě. Pokud v projevu o kočkách použije tlumočnické pro pojem *kočka* znak , mohli bychom o něm tvrdit, že jde o ikon, jenž díky své podobnosti kočičí hlavě vyvolává na základě synekdochy interpretativní ideu *kočka*. Podobný tvar hlavy však najdeme i u jiných kočkovitých šelem, souvislost s kočkou je tudíž možná jedině díky

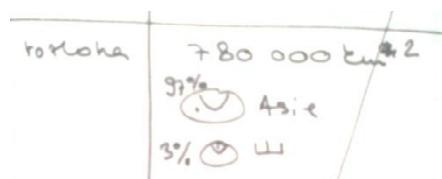
znalosti kontextu. Pokud však tlumočnick používá stejný znak i pro obecný koncept *zvíře*, jedná se o znak ještě více smíšený, u něhož je cesta k odkazovanému objektu dosti nepřímá: znak ikonicky odkazuje ke *kočičí hlavě*, což je synekdocha pro *kočku*, a *kočka* jakožto součást množiny *zvířat* byla arbitrárně zvolena pro zastupování pojmu *zvíře*.

Domníváme se, že i u tlumočnicků, kteří nemají v oblibě deverbilizované ikonické obrazy, se setkáme s velkým množstvím diagramatických prvků v notaci. Patří sem zejména podtrhávání za účelem vyjádření intenzity podle analogického vztahu „čím více čar, tím větší míra vlastnosti“. Ikonický charakter spatřujeme i v jistých prvcích prostorové syntaxe, jako např. řazení prvků výčtu nad sebe, tj. do analogické pozice vůči ostatním prvkům.

Ikoničnost se v zápise projevuje také u prostorového uspořádání znaků nebo jejich jednotlivých figur (viz dále). Pakliže tlumočnick výrazně pracuje s prostorovou hierarchizací informací, podobně jako když se ikonicky uspořádávají algebraické rovnice, můžeme pravděpodobně celý jeho tlumočnický zápis považovat za ikonický zápis struktury řečnickova projevu – neboť dle Peirce (viz Palek 1997: 61) je „každá algebraická rovnice ikónem, pokud *předvádí* pomocí algebraických znaků (které samy nejsou ikóny) vztahy příslušných kvantit, o které se jedná“.

Index

Výše popsaný ikonický znak pro *kočku* lze díky jeho synekdochičnosti považovat za index, neboť *kočičí hlava* většinou nebude odkazovat skutečně pouze k individuálnímu objektu *kočičí hlava*, nýbrž k objektu *kočka*, s nímž ji pojí faktická souvislost. Dále např. šipky ukazující (tedy indikující, indexující) směrem k jinému znaku, aby nemusel být opakován, jsou také indexy. Dokonce i zřejmě nejmenší figura rozlišující význam, tečka, může působit jako index – např. bylo-li v projevu o Turecku řečeno, že se z větší části nachází v Asii a z menší části v Evropě, zaznamenala si studentka tento rozdíl ve svém znaku pro *část* právě tečkou odkazující k výseku, který je platný:

Pokud je index cokoli, co „značí spojení mezi dvěma částmi zkušenosti“ (Palek 1997: 62) a „bez indexů nelze *označovat* [*designate*] to, o čem je řeč“ (Palek 1997: 67), pak jakýkoli znak v zápise musí fungovat jako spojovací index mezi daným prvkem ve

východím sdělení, paměti a přetlumočeným sdělením. Zatímco „ikony a indexy netvrdí nic“, pokud bychom měli interpretovat indexy, „muselo by být užito způsobu rozkazovacího nebo zvolacího, např. *„Podívej se tamhle“* nebo *„Pozor!“*“ (Palek 1997: 65). V tlumočnickém zápise bychom takovou větu parafrázovali *„Vzpomeň si na tohle/tamto“*. Právě z tohoto důvodu přestává tlumočnický zápis ve chvíli, kdy tlumočnický projev zapomene, fungovat jako nositel sdělení a jeho významu: jelikož index je se svým objektem fyzicky spojen, ztrácí index rys, který ho činí znakem, když objekt znaku přestane existovat.

Symbol

Podle Peirce jsou symboly např. běžná slova – a tlumočnický zápis beze slov je, jak bylo již řečeno, nemožný (pokud by se nejednalo o vyložene krátké úseky, které by shodou okolností šlo zaznamenat bez jakékoli závislosti na jazyce).

„Jsou aplikovatelná k čemukoli, co může být shledáno schopným realizovat myšlenku spojenou s příslušným slovem; sama o sobě však tyto věci neidentifikují. Neukazují nám [...], ale předpokládají, že jsme schopni si tyto věci představit a že jsme si slova s nimi spojili.“

(Palek 1997: 68)

V uvedené tezi jsou zásadní formulace „schopni si tyto věci představit“ a „slova s nimi spojili“ – podle této optiky lze jakýkoli znak obsažený v tlumočnickém zápise, definovaném jako osobní systém poznáme, považovat za symbol, a to včetně ikonů a indexů. Je to zcela pochopitelné, poněvadž ikon i index mohou být složkou symbolu – tím spíše, že se symboly mohou z jiných znaků vyvíjet a že bychom zároveň těžko hledali znak, jenž by zcela postrádal jakoukoli arbitrárnost.

V tlumočnickém zápise se často setkáváme se synonymickým vyjadřováním (např. při volbě nejkratšího možného slova vyjadřujícího danou myšlenku), synonymie se však oslabuje a může fungovat na relativně vysoké úrovni významové abstrakce (např. když uvozovky lze číst jako *prohlášení, projev, slova* atd.). V takových případech dochází k použití konvenčního symbolu pro nějaký objekt jako symbolu odkazujícího k jinému objektu; tuto souvislost však může vnímat jen osoba, která tento proces umí ve své mysli zrekonstruovat.

Vzhledem k tomu, že symbol a jeho objekt pojí jen mysl, která je schopna symbol chápat jako znak daného objektu, tj. bez ní by takové spojení nemohlo existovat, lze celý tlumočnický zápis označit za tlumočnickův symbol řečnickova projevu. Bez osoby

konkrétního tlumočníka, jenž je díky znalosti vlastní notační techniky a paměti s to provést semiózu mezi poznámkami a projevem, by zápis nebyl srozumitelný.

Motivovanost znaků

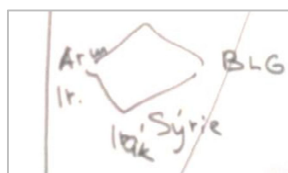
Znaky v zápise se mohou zakládat na nejrůznějších principech od souvislosti s jazykem či jinou znakovou soustavou po ikonické zobrazení odkazované situace. Např. začátek a konec, respektive vytvoření a zánik lze pochopitelně zapsat klíčovým slovem nebo zkratkou (např. end, fin), někteří tlumočníci však pracují s alfou a omegou podle prvního a posledního písmena řecké abecedy, jiní s hvězdičkou a křížkem podle způsobu zápisu životopisných údajů, další směřují šipku od pomyslného výchozího bodu dopředu ($\mapsto$), nebo ji naopak zastavují o zářezku ($\rightarrow$).

Stejný znak se stejným významem může mít pro každého tlumočníka jinou motivaci. Rozan (1956: 30) znak pro *diskusi* ($\odot$) vysvětluje podle předmětu *disk* (anglicky *discuss*, tj. zároveň *diskutovat*), van Hoof (1962: 84) jako zobrazení kulatého diskusního stolu s tečkou, která kruh odliší od písmena *o* a nuly.

Motivovanost znaků někdy může být dosti zvláštní až náhodná – např. Seleskovitchová (1975: 152–153) cituje své kolegy: „původ tohoto znaku [$\underline{v}$] je takový, že v maďarštině, kterou jsem se půl roku učila a úplně jsem ji zapomněla, se ‚existuje‘ [il y a] řekne ‚vong‘,“ nebo: „Tohle je znak pro ‚svět“ $\swarrow$, zemi, svět, planetu. Netroufám si to ani říct, ale myslím, že mi jednou někdo řekl, že v čínštině to je přibližně tenhle znak a mě to zaujalo; tak jsem ho přijala za svůj, a jak mi to ulpělo v mysli, už jsem po tom dál nepátrala“.

Prostorové umístění, směrovost

Díky menší vázanosti na lineárnost řeči a díky prostorové tvárnosti zápisu může tlumočník pracovat s ikonickým zobrazováním prostorových vztahů. Např. pasáž z textu podávajících základní informace o Turecku, která obsahovala výčet sousedních států podle světových stran, se objevily i zápisy znázorňující velmi zjednodušenou mapu, kdy je Turecko vyobrazeno geometricky jako čtyřúhelník, kolem něhož se na různých světových stranách nacházejí sousední státy:

Pokud tlumočník nemá chuť vypisovat si zkratky světových stran ani kreslit mapy, má k dispozici další možnosti. Podle „zeměpisné“ polohy tečky/čárky lze zaznamenat specifikaci znaku odkazujícího ke geografickému celku, např. $\sqcap$ jako *Evropa* lze upravit na $\sqcap\uparrow$ = *země střední a východní Evropy*, podobně Matyssek ukazuje AM^S = *jihomoamerické země/státy*, Af^S = *západoafrické země/státy* (Matyssek 1989: 185), díky změněné poloze dvojtečky mohou znaky $|$: a $:|$ znamenat *na jedné straně* a *na druhé straně*, potažmo *jednak – jednak* (Matyssek 1989: 196). Stejným způsobem se můžeme orientovat na časové přímce (viz oddíly 3.2.14 a 3.2.16).

Prostorové rozmístění prvků v zápise může vyjadřovat ještě mnohem subtilnější informace. Např. pro *vyjednávání* lze použít piktogram znázorňující stůl ($\sqcap$), tj. místo, u něhož se vyjednává; v jeho čele sedí člověk, který *vede vyjednávání* ($\uparrow\sqcap$), proti němu sedí jeho *partner* ($\sqcap\uparrow$), nebo je-li zapotřebí *zprostředkovatel* ($\uparrow\sqcap\uparrow$); pokud je zdůrazněno, že se jedná o *dvoustranná* ($\sqcap\uparrow\uparrow$) či *vícestranná jednání* ($\sqcap\uparrow\uparrow\uparrow$), lze ke znaku připojit počet jednajících stran. Při *vyjednávání o kontrole zbrojení* toto téma leží na stole: $\uparrow\sqcap$. *Zbrojení (Rüstung)* je reprezentováno znakem $\uparrow\sqcap$ (kombinace znaků *zbraň* a koncovka *-ung* z těsnopisu), *kontrola* pak znakem $\sim$ (šikmo umístěná složená závorka, která jako svorka drží to, co je kontrolováno); jejich spojením vznikne *kontrola zbrojení* ($\uparrow\sqcap\sim$), avšak ten, kdo kontrolu provádí, zůstává na vrcholu – např. *radarová kontrola* může vypadat $\uparrow\sqcap\sim$. Jako pomyslný štít kromě závorky pro *kontrolu* působí i Matyssekův symbol pro *obranu a ochranu: ochrana práce (Arbeitsschutz)* = $\uparrow\sqcap$, kdy je *práce* chráněna jakousi stříškou, ale *protiatomová obrana* = $\wedge$ a *protiletectká obrana* = $\times$ mají nové prvky nad sebou, protože v takové situaci nějaká síla naráží na ochranný štít (příklady viz Matyssek 1989: 185–186). Na podobném principu fungují i znaky $\rightarrow$ = *zapomenout*, $\leftarrow$ = *vzpomenout si*, $\sim$ = *vliv*, $\circ$ = *působení, účinek*, $\circ$ = *tlak, nátlak*, $\circ$ = *vydírání*; prostorové nuance obsahuje i $\odot$ = *díl, část* (číst zprava) a od něj odvozené $\odot$ = *malý podíl*, $\odot$ = *nepatrný podíl*, $\odot$ = *velký podíl*, $\odot$ = *valná většina*, $\odot$ = *necelá polovina*, $\odot$ = *nadpoloviční většina*, $\odot$ = *účastník, zúčastněný, příp. mladší partner*, $\odot$ = *partner, příp. starší partner* (má vyšší pozici), $\odot$ = *dělení* (s koncovkou pro *-ung: Teilung* – části se vytvářejí odshora), $\odot$ = *účast* (s koncovkou pro *-ung: Beteiligung* – dole jsme součástí již hotového rozdělení), v případě *dělení Německa* je však ekonomičtější symbol $\uparrow\sqcap$ namísto $\odot$ / $\odot$, jež by odpovídalo systému s genitivním lomítkem (Matyssek 1989: 183).

Grafická variabilita

S ručně psaným charakterem tlumočnického zápisu souvisí i možnosti, které skýtá grafická variabilita jednotlivých znaků. Patrně nejmarkantnější je to u šipky nebo čáry, např. čára může podle svého umístění, tvaru a délky zastávat nejméně osm funkcí:

- 1) „Okrajová“ čára (odděluje levý okraj),
- 2) „Dělicí“ čára (mezi smyslovými celky),
- 3) „Škrtací“ čára (negace),
- 4) „Podtrhovací“ čára (zdůraznění),
- 5) „Časová“ čára (pomyslná časová přímka),
- 6) „Vztahová“ čára (závislost, genitiv),
- 7) „Odkazovací“ čára (přenášející již uvedený obsah),
- 8) „Odškrtávací“ čára (označení již odtlumočených úseků).

Výše uvedené charakteristiky dokazují, že tlumočnický zápis je velmi zvláštní sémiotický systém, jenž se vyznačuje vysoce individuálními rysy podle osobnosti tlumočnicka, a jako systém je otevřený dalším obměnám již používaných prvků a postupů.

4. (NE)USTÁLENOST ZÁPISU VE SVĚTLE EMPIRICKÉHO VÝZKUMU

Podle Thiéryho (1981: 104, 112) je tlumočnický zápis natolik individuální tvůrčí činností, že se nedá naučit. Tento názor opírá o svá zjištění, že při zkoumání zápisů pořizovaných různými tlumočníky dokonce nenalezl společnou metodu zaznamenávání, že si jednotliví tlumočníci při témže projevu zaznamenávají jiné informace a že způsob psaní poznámek se podle okolností liší i u stejných tlumočnicků.

V této kapitole proto budou zmíněny některé vybrané faktory, které mohou významně ovlivnit podobu tlumočnického zápisu a tím i jeho sémiotickou interpretaci. Ačkoliv tlumočnický zápis podléhá jistým zákonitostem, které si tlumočnický více či méně vědomě ustanovil, mohou se na jeho podobě podílet i další aspekty. Tlumočnický zápis, relativně ustálený z úhlu pohledu dodržování osobních zvyklostí, se přizpůsobuje konkrétní situaci – například stačí, aby byl tentýž projev pronášen jiným tempem, a zápis téhož tlumočnicka by pokaždé vypadal jinak.

Faktory ovlivňující podobu zápisu navrhujeme rozdělit na dvě velké skupiny: osobní a okolnostní. Čistě individuální faktory jsou spojené především s tlumočnickovou osobností a preferencemi, okolnostní pak závisejí na dané tlumočnické situaci. Hranice mezi oběma skupinami není striktně vymezena, protože při tlumočení se veškeré procesy vzájemně ovlivňují.

Podobě tlumočnického zápisu v závislosti na různých proměnných byla věnována řada empirických experimentů a studií, přičemž některé z nich byly provedeny na půdě Ústavu translatologie FF UK. Zde byly obhájeny diplomové práce *Vliv obtížnosti textu na jazyk tlumočnické notace* (Komzáková 2004) a *Vývoj notace u studentů tlumočnictví na Ústavu translatologie* (Matrasová 2012). První práce sledovala rozdíly v jazyce zápisu v závislosti na typu textu, přičemž byly srovnávány jednotlivé zápisy týchž projevů pořizované stejnými studenty. Ve druhé práci je popsán rozdíl mezi zápisy studentů třetího a pátého ročníku, kteří měli tlumočit totožné texty.

Za účelem zkoumání podoby znaků a současně i ustálenosti a proměnlivosti tlumočnického zápisu byl rovněž proveden vlastní experiment. Stejně texty byly zaznamenány studenty tlumočení v různých ročnících a někteří studenti se výzkumu účastnili vícekrát, což posléze umožnilo vyvodit závěry ohledně individuální ustálenosti zápisu. O vlastním experimentu bude více pojednáno dále.

4.1 Individuálnost zápisu

Zápis vzniká díky psychické aktivitě tlumočnicka, který ho provádí a kterému pak slouží, tudíž je „striktně individuální“ (Seleskovitch 1975: 142).

Tlumočnický zápis může vykazovat individuální rysy v různých směrech. Svobodová, jež zkoumala souvislost mezi podobou tlumočnického zápisu a kvalitou výkonu při následném tlumočení, po analýze zápisů získaných od pěti studentů konstatuje:

„Zápisy se lišily zejména v počtu zaznamenaných symbolů nebo logických konektorů, u některých tlumočnicků bylo rozdílné také využití prostoru u jednotlivých projevů. Tři tlumočníci si poznámky dělali jak ve výchozím, tak v cílovém jazyce, jeden tlumočnick si zaznamenával výhradně ve výchozím jazyce a u jednoho tlumočnicka byla patrná snaha zapisovat do notace hotová tlumočnická řešení v cílovém jazyce.“

(Svobodová 2006: 149–150)

Matyssek se domnívá, že u zásad tlumočnické notace existují jistá „generalia“ a „systematica“, která jsou obecně sdílená. Díky nim je možné, že se studenti tlumočení zápis učí společně, ale každý si pak obecné prvky přizpůsobí. Notace je totiž jen pro jeho potřebu a dělá si ji on sám (Matyssek 1989: 45, 142). „Neboť právě u tlumočení ‚účel světí prostředky‘ a nikoho z více či méně početného posluchačstva nezajímá, jak, tj. jakým způsobem tlumočnick řeší svůj úkol, jestliže je úspěch viditelný (nebo lépe: ‚slyšitelný‘)“ (Matyssek 1989: 116).

Rozdíly osobního a osobnostního rázu ve způsobu notace bývají vysvětlovány z hlediska kognitivní psychologie. Již Herbert (1952: 33) přičítá význam paměti – každý člověk si pamatuje jinak: někdo si snadněji vybavuje detaily, někdo souvislosti mezi myšlenkami; když začínající tlumočnick převezme systém zkušeného kolegy, je to, jako kdyby si nemocný vzal recept na léky určený někomu jinému. Herbertova rada tedy zní: nikoliv slepým přebíráním, nýbrž vlastními pokusy a praxí má každý zjistit, co mu nejvíce vyhovuje. Van Hoof (1962: 72) tvrdí, že tlumočnicki obvykle zapisují to, co se obecně špatně pamatuje (čísla, jména, citace, výčty apod.), a všechno ostatní je otázkou individuálního výběru. Dvě paměti nikdy nejsou stejné, a tak to, co jeden tlumočnick považuje za nutné zaznamenat, jiný může považovat za zbytečné a naopak.

Seleskovitchová (1975: 141, 143) zmiňuje také proces porozumění. Je podle ní zbytečné, aby se někdo učil cizí systém nebo se příliš zaměřoval na dokonalost svého zápisu („Spousta mladých tlumočnicků [...] si plete účel a prostředky, v notaci vidí cíl sám o sobě, a tím si ještě ztěžuje již tak náročný proces porozumění“). Každý tlumočnick si

totiž zapisuje jinak, v zápise nemusí nezbytně zachycovat stejná slova jako jeho kolegové a stejně tak s nimi jinak pracuje. Notace podle Seleskovitchové odráží individuální vnímání smyslu, tatáž věc pochopitelně u různých osob vyvolává různé asociace.

4.2 Množství symbolů

Množstvím symbolů je zde míněn poměr deverbilizovaných znaků (tj. symbolů ve smyslu „obrázků“) vůči slovům či jejich zkratkám, nikoliv celkové množství poznámek.¹⁰ Mohou však spolu souviset, což ve své studii dokazuje Komzáková:

„při práci na hranici přesycení kapacity se v notacích objevují daleko souvislejší slovní spojení než v úsecích, kdy je kapacita vyrovnaná, a to v jazyce výchozím i cílovém. V těchto situacích docházelo k výpadkům deverbilizace a analýzy, a ve snaze neztratit informace si i tlumočníci disponujícím širokým repertoárem symbolů zapisovali co nejvíce slov. Potvrdila se tak naše domněnka, kterou jsme [...] polemizovali s předpokladem D. Gila, že naučí-li se tlumočník symboly, dokáže je aplikovat v situacích, kdy jeho kapacitě hrozí přesycení.“

(Komzáková 2004: 113)

Spolu se Svobodovou (2006: 17) soudíme, že tento závěr „naznačuje, že tlumočník si píše takové množství poznámek, které za daných okolností uzná za vhodné pro kvalitní přetlumočení úseku, potažmo pro snížení stresových faktorů při tlumočení.“

Zda někdo raději používá neslovní symboly, nebo slova, závisí dle Matysška (1989: 142) na osobních, ne-li přímo osobnostních preferencích: někdo je „písař“, někdo je „malíř“. Přestože mnoho didaktických prací o konsekutivním tlumočení nabízí návrhy symbolů pro nejběžnější pojmy, s nimiž se tlumočník v projevech setkává, Seleskovitchová (1975: 154–155) došla k závěru, že tlumočníci podílející se na jejím výzkumu používali symboly jen velmi málo a že někteří dokonce ani nezkracovali slova.

---

¹⁰ Množství zaznamenaných informací či znaků rovněž patří mezi proměnné hodnoty. Matyssek (1989: 155) udává hodnotu 20–40 % prvků notace z daného množství vyslechnutých slov, přičemž zvolené prvky mají za úkol připomenout nebo doplnit to, co je uloženo v paměti. Zde je však třeba poznamenat, že počet slov u téhož projevu může být u různých jazyků v souvislosti s jejich typologickou charakteristikou značně proměnlivý. Projevit se mohou i individuální a situační vlivy – Svobodová (2006: 17) uvádí, že „podle Webera (1989: 163) se totiž může míra množství poznámek a míra spoléhání na paměť u různých tlumočnicků zásadně lišit a závisí především na tématu, vypětí, jazykové kombinaci, teoretických a praktických zkušenostech a osobní volbě tlumočnicka.“ Z tohoto důvodu je množství poznámek průběžně zmiňováno v jednotlivých podkapitolách této kapitoly a není pojednáno samostatně.

4.3 Zápis a jazyky

Ačkoliv teoretici tlumočnického zápisu většinou prosazují používání cílového jazyka (ať proto, aby si tlumočnický předem usnadnil převod, nebo aby se odpoutal od formálních vlastností výchozího projevu), ukazuje se, že v praxi tento postup může vést k pravému opaku. Svobodová, jež se snažila najít souvislost mezi tlumočnickým zápisem a kvalitou tlumočení, přinesl následující závěr:

„Na místech významových posunů nebo nevhodného jazykového vyjádření argumentu jsme si všimli toho, že někteří tlumočníci (A, C, D) si do zápisu zaznamenali daný úsek projevu ve velmi rozvité formě a již v cílovém jazyce. Chtěli si tak uspořít energii, již by museli věnovat převodu argumentu z výchozího do cílového jazyka ve fázi vlastního tlumočení. Někdy však podoba zápisu nebyla ideální a tím, že tlumočníci přejali ze zápisu „hotové“ řešení, došlo ke snížení kvality tohoto úseku i v převodu.“

(Svobodová 2006: 148)

Pokyny ohledně volby jazyka a argumenty na jejich podporu tedy nemohou být směrodatné ve všech ohledech. Existuje mnoho dalších důvodů, které ovlivňují jazykovou podobu zápisu.

4.3.1 Gilova problematizace směru tlumočení

Gile ve své studii *Directionality in conference interpreting: cognitive view* (2005) pojednává o otázce směru při tlumočení obecně, nicméně některá z jeho tvrzení mohou být zajímavá i pro problematiku jazyka u tlumočnického zápisu.

Pomyslný „Západ“, kde profesionální tlumočnické zastřešuje organizace AIIC, propaguje výhradně tlumočení do jazyka mateřského (příp. na úrovni mateřského jazyka). Právě v mateřštině je totiž projev skutečně spontánní a idiomatický, a proto i nejvhodnější pro úspěšný přenos informací – podobně jako v překladu, kde se usiluje o co nejvyšší kvalitu výsledného textu. V bývalém východním bloku není tlumočení do cizího jazyka zatracováno, protože (kromě nutnosti jeho existence dané situací na trhu) může mít své výhody – pokud posloucháme projev ve své rodné řeči, dokonale mu rozumíme (lépe, než kdyby šlo o projev cizojazyčný), při reformulaci tedy pracujeme s dokonalou informací, a proto máme lepší výchozí pozici pro převod sdělení; AIIC zde oponuje, že to pouze dokazuje nedokonalé zvládnutí cizího jazyka.

Gile konstatuje, že se obě stanoviska zakládají zejména na osobních zkušenostech, ideologii a tradici, empirických studií na toto téma je zatím málo a jelikož obvykle pracují se studenty tlumočnictví, nelze z nich vyvozovat závěry platné i pro

zkušené tlumočníky. Při experimentech se studenty bylo empiricky dokázáno, že směr mezi jazyky nemusí mít zásadní vliv na kvalitu přetlumočení,¹¹ ale také to, že při tlumočení z cizího do mateřského jazyka se více chybuje v obsahu a z mateřského do cizího jazyka více v jazyce a podání (pokus s kombinací korejština – angličtina) nebo že při tlumočení do cizího jazyka může být převod přesnější a úplnější (kombinace němčina – angličtina).

Gile matematicky dokázal (na základě tvrzení, že v mateřském jazyce jsou porozumění i produkce snazší než v cizím jazyce), že pokud je při tlumočení náročnější činností jazyková produkce, pak je výhodnější tlumočit do mateřského jazyka, a pokud je náročnější porozumět řečnickovu projevu, je výhodnější projev vyslechnout v mateřském jazyce a přetlumočit ho do cizího jazyka. Avšak dodává, že k těmto výpočtům je třeba přičíst i další faktory, které vstupují na scénu při konkrétních okolnostech konkrétní tlumočnické akce. Například někteří tlumočníci do cizího jazyka tlumočí rádi. Jiní do něj pokud možno netlumočí. Mnoho tlumočnicků, kteří odmítají do cizího jazyka tlumočit simultánně, do něj však tlumočí konsekutivně. Také může záležet na vlastnostech jednotlivých jazykových kombinací: příbuznost a podobnost jazyků, syntaktická odlišnost, abstraktnost a konkrétnost ve vyjádření, informace nesené jazykem (tj. rozdíl v tom, jaké kategorie a v jaké míře daný jazyk musí, nebo nemusí vyjádřit), obraznost a idiomatičnost jazyků apod.

Stejně tak je ošemetné striktně rozlišovat mezi mateřským a cizím jazykem, např. v určitých oblastech mohou být vyjadřovací schopnosti tlumočnicka lepší v cizím jazyce (třeba když studoval v zahraničí a v některých tématech se zkrátka vyzná lépe v cizí řeči), rodilý mluvčí žijící dlouhodobě v zahraničí postupně přichází o svou výkonnost v mateřském jazyce atd.

---

¹¹ Viz studie *Language Direction and Source Text Complexity* (Tommola & Helevä 1998): při experimentu se skupinkou finských studentů, kteří tlumočili mezi finštinou a angličtinou, se vycházelo z tvrzení, že porozumění je klíčové pro přenos informačního obsahu, a testovala se hypotéza, podle níž by přesnější výkon měl být výsledkem tlumočení do cizího jazyka (neboť v tom mateřském lépe rozumíme). Když studenti tlumočili obsahově (věcně i syntakticky) jednodušší text, podle dat zpracovaných metodou propoziční analýzy nehrál směr tlumočení prakticky žádnou roli (při tlumočení do cizího jazyka bylo dosaženo mírně lepších výsledků); když tlumočili náročný text, bylo tlumočení do cizího jazyka zřetelně přesnější. Tlumočení do cizího jazyka tedy může být výhodnější, zvláště u obtížných textů. Autoři studie nicméně poznamenávají, že jejich data jsou ze statistického hlediska nedostatečná a rovněž zvolená metoda hodnocení měla určité nedostatky.

4.3.2 Jazyk notace podle Seleskovitchové

Seleskovitchová ve svém pojednání o tlumočnické notaci *Langage, langue et mémoire* (1975: 157–161) popisuje, jak provedla experiment s tlumočníky, které nechala tlumočit mezi angličtinou (cizí jazyk) a francouzštinou (mateřský jazyk). Při pohledu na poznámky účastníků experimentu se nemohla ubránit dojmu, že jsou slova zapsána nahodile a takřka bez rozmyslu – někde byly oba jazyky vyrovnané, jinde převládal jeden z nich, tedy „jazyková anarchie“. Nikdo ze zúčastněných se neomezil na jediný jazyk – všichni použili angličtinu i francouzštinu, navíc někteří tlumočníci sáhli i po prostředcích z jiných jazyků.

Tento jev se obvykle vysvětluje rychlostí úkonu: co dřív přijde pod ruku, to je zapsáno. Občas se stane, že nějaké slovo tlumočnickovi během provádění zápisu „nenaskočí“ (neboť tlumočnick vědomě či podvědomě hledá ekvivalenty), nevynoří se dokonce ani na začátku tlumočení, až se jakoby zničehonic objeví až ve chvíli, kdy má zaznít.

Pokud jde o třetí jazyk(y), je podle Seleskovitchové třeba rozlišovat dva typy slov: slova a slova-symboly – když např. tlumočnick použije italské *ma*, protože je kratší než *but*, *aber*, *mais*, nejde tolik o výběr jazyka jako spíše o výběr pohodlného symbolu. Třetí jazyk se nicméně může vyskytnout i u běžných, neautomatizovaných slov.

Seleskovitchová dále navrhuje dělit slova na dva druhy: slova pocházející z projevu (ať v jazyce výchozím, nebo jejich překlad do cílového jazyka) a slova, která řečník nepronosl. Citacemi svých kolegů dokazuje, že jedním z faktorů výběru je délka slova (např. „Obecně si raději zapisuju ve francouzštině... když je anglické slovíčko kratší, tak si ho zapíšu anglicky... není v tom absolutní pravidlo“). Tvrdí, že je stručnost bezpochyby důležitá, ale více se toto kritérium uplatňuje u slov, která jsou používána jako trvalé symboly nezávisle na jazykové kombinaci. Celkově si prý tlumočnick pravděpodobně většinou zapíše slovo v jazyce, ve kterém se mu naskytne jako první.

Seleskovitchová hledá vysvětlení volby jazyka notace v těch poznámkách, které neodpovídají vyslechnutým slovům nebo které se později při tlumočení nevyužijí. Jelikož nemají původ ve smyslovém vnímání, musejí být výsledkem nějaké úvahy, přemýšlení, tedy plodem mentálních asociací. Při analýze materiálu pak zjišťuje, že v těchto „třetích slovech“ vládne stejná jazyková anarchie jako u slov řečníkem pronesených.

Seleskovitchová vyvozuje závěr, že dokud u tlumočnicka nedojde k fázi vlastní promluvy, oba jazyky tvoří společný fond znaků a že je možné zcela bez rozdílu spojovat

první označující, které tlumočnickovi vytane na mysli (v tom či onom jazyce), se smyslem, který má poznámka zachytit. Což není překvapivé, protože na úrovni duševních asociací, kde nedochází ke slovnímu formulování, nemohou být ani různé jazyky.

4.4 Tempo projevu

Tempo projevu je jednou z proměnných, která závisí na řečnickovi. Matyssek (1989: 142) tvrdí, že pokud je příliš rychlé, stihne tlumočnick zaznamenat jen klíčové pojmy a je lepší především poslouchat a vnímat souvislosti (aby se při zápise neztratil v rychlém sledu nových informací); pokud je příliš pomalé, nabízí možnost psát i to, co by se za optimálního tempa nezapisovalo.

Seleskovitchová se domnívá, že čím je notace stručnější, tím je tlumočnick oprostěnější od jazyka a jeho projev je jazykově spontánnější a srozumitelnější (Seleskovitch 1975: 107) – toto tvrzení posléze dokládají citace z experimentu s tlumočnický: „Od první řádky mi vadí fakt, že řečnick podle mě mluví příliš pomalu. Mám sklon zapisovat celá slova, a dokonce i slova, která bych si nikdy nezapsala, kdyby řečnick mluvil rychleji,“ „tamten anglicismus bych neudělala, kdybych měla méně času. Myšlenka byla zřejmá a myslím, že bych ji řekla lépe, kdybych neměla čas zapsat si celou větu“ (Seleskovitch 1975: 118). Seleskovitchová tato svědectví komentuje tak, že důležitý není počet poznámek, ale pozornost, která je jim věnována ve srovnání s pozorností věnovanou analýze projevu. Velmi pomalý projev znesnadňuje analýzu, protože se na souvislosti musí čekat. Seleskovitchová proto uvádí, jakým způsobem jiní tlumočnick bojují proti nutkání psát si zbytečně hodně: „tak jsem si [při rozhovoru o mouše tse-tse] nakreslila stát, další stát, hranici a mouchu. To mě zabavilo a UMOŽNILO MI TO LÉPE POSLOUCHAT A NEPSAT SI“ (Seleskovitch 1975: 120).

Z výše uvedených tvrzení lze vyvodit, že čím je projev pomalejší, tím více má tlumočnick tendenci si zapisovat a zapisovat si podrobněji.

4.5 Obsahová obtížnost textu

Matyssek (1989: 142) bez dalšího rozvedení uvádí, že jinak budou vypadat poznámky tlumočnicka, který tlumočenému tématu věcně dokonale rozumí, a tlumočnicka, který obsah chápe o něco hůře.

Je možné, že se při převodu kratších a snadných úseků tlumočnick k zápisu vůbec neuchýlí. Otázku, při jak obtížném textu je již třeba notaci používat, si ve své diplomové práci položila i Michňová a odpovídá na ni:

„Z vlastní zkušenosti i zkušeností kolegů-studentů mohu uvést, že se při tréninku tlumočení často stalo, že pokud se převáděl snadný text obsahující známé a jasné skutečnosti, student-tlumočnick notaci nepoužil. Při reprodukci pak nejdou došlo k tomu, že se ‚banality‘, uváděné ve výchozím textu, studentovi-tlumočnickovi nevybavily. Doporučení tedy zní: raději více než méně.“

(Michňová 1997: 33)

V této podkapitole však vycházíme z předpokladu, že si tlumočnick zapisuje a hodlá svůj zápis použít.

Obsahová obtížnost je nicméně velmi relativní pojem, stejně jako její vliv na podobu tlumočnického zápisu. To ukazuje například argumentace Seleskovitchové (1975: 103–107), která o obtížnosti hovoří v souvislosti s rozsahem poznámek, respektive množstvím použitých prvků: tlumočnick prý říkají, že počet slov fixovaných v notaci má tendenci se snižovat současně s tím, jak narůstá psychická aktivita. Vysvětlují to tak, že čím je sdělení složitější, tím více je třeba vyvinout úsilí zaměřené na aktivní poslech a neodvádět pozornost psaním mnoha poznámek. Pokud není pasáž k přetlumočení komplikovaná, nemusejí se tolik zaměřovat na porozumění obsahu, čímž jim zůstává větší kapacita pro zhotovení co nejúplnějšího zápisu – proč by si tedy nemohli zapsat upřesňující údaje, když jim v tom nic nebrání. Seleskovitchová také cituje názor, že není potřeba podrobně zaznamenávat základní myšlenku, protože na tu si lze snadno vzpomenout i za pomoci kratičké poznámky. Zároveň prý platí, že je zápis méně obsáhlý i u těch nejjednodušších pasáží – když tlumočnick slyší něco, co zná, stačí mu k vybavení informace při tlumočení i jediný znak. Rozsáhlost zápisu tedy závisí i na faktorech, jako je obeznámenost tlumočnicka s obsahem sdělení, respektive míra obtížnosti sdělení.

Obtížnost je pochopitelně faktor značně subjektivní, neboť každý tlumočnick má jiné znalosti a jinak přemýšlí.

Znalosti a vědomosti, a s nimi spojená výše zmíněná obeznámenost/obtížnost, se navíc mění v průběhu samotného tlumočení. Míra novosti informací totiž klesá s tím, jak plyne čas – na začátku akce (např. schůze) toho tlumočnick o tématu ví méně, než uprostřed nebo na konci, kdy už se mu v mysli promítly kontextově nesené informace a nové asociace. Seleskovitchová (1975: 103–107) cituje názor tlumočnicků či tlumočnic podílejících se na jejím výzkumu, že „taky si zapisujeme méně ke konci dne a ne stejným

způsobem jako na začátku“ a „jak konference pokračuje, píšou si pochopitelně méně, protože znám lépe téma, znám lépe řečníky atd.“

Seleskovitchová nakonec vyvozuje závěr, že menší množství znaků odpovídá lepšímu zvládnutí významu, ať už je lépe chápán díky větším znalostem nabytým v průběhu dne, nebo z důvodu zvýšené psychické aktivity při snaze o porozumění projevu.

S obsahovou obtížností může podle téže autorky (1998: 47) souviset i druh tlumočeného textu. Zatímco u informativního projevu bude množství a podoba poznámek záležet zejména na tom, do jaké míry jsou informace pro tlumočnicka nové a jak moc nad nimi musí přemýšlet, u deskriptivních projevů s mnoha odbornými termíny bude docházet spíše k velmi podrobnému zápisu. Nasnadě je vysvětlení, že detaily se do paměti vrývají méně než děj a činy.

Studie, v níž Komzáková (2004) analyzovala vliv obtížnosti textu na jazyk zápisu, byla zároveň založena právě na rozlišování typů textu. Jednalo se o typologii na různých úrovních – na ose tempo – informační hodnota, konkrétnost – abstraktnost a objektivita – subjektivita. Komzáková si stanovila výchozí hypotézu, že pokud

„tlumočníci obecně preferují zápis v cílovém jazyce, pak se lze domnívat, že čím obtížnější bude výchozí text na zpracování, tím více se budou tlumočníci odchýlovat od notace v cílovém jazyce a přiklánět se k výchozímu jazyku“

(Komzáková 2004: 25).

Tuto hypotézu ověřovala na čtyřech textech tlumočených z francouzštiny do češtiny: první byl konkrétní, argumentativní a subjektivní, druhý byl konkrétní, informačně nasycený a objektivní, třetí byl abstraktní a subjektivní a čtvrtý konkrétní, objektivní a postupně u něj stoupala kondenzovanost informací i rychlost přednesu. Hypotézu s několika výhradami (zejména nedostatečně velký vzorek tlumočnicků) potvrdila:

„notace k argumentativnímu textu skutečně vykazovaly nejnižší výskyt francouzštiny, v zápise k informačně bohatému textu se francouzština významnou měrou podílela na výčtech, v poznámkách k abstraktnímu a obtížně srozumitelnému textu byla francouzský psána většinou abstraktně. U argumentativního textu nebyl výskyt symbolů tak vysoký, jak jsme očekávali, na druhou stranu se ovšem potvrdilo, že u textu abstraktního byl nejvyšší a že absence prvků koheze vedla u mnoha tlumočnicků nesprávným spojům. Nejvyšší zastoupení symbolů jsme oproti očekávání našli s vysokou převahou u textu kombinovaného, na kterém se zároveň potvrdily tendence vysledované u prvních tří projevů.“

(Komzáková 2004: 114–115).

4.6 Zkušenosti

Bez dalšího vysvětlení Matyssek (1989: 142) tvrdí, že je rozdíl mezi zápisem ostříleného profesionála a začátečníka. Herbert (1952: 32) tlumočnickou notaci považuje za základní součást techniky při konsekutivním tlumočení, neboť ovlivňuje kvalitu tlumočení (může napravit některé nedostatky). Praxi ji lze zdokonalit, a proto je důležité ji trénovat. Vztah mezi kvalitou tlumočení a podobou zápisu se konkrétněji pokusila popsat Svobodová:

„Vliv notace byl prokazatelný především u obsahových chyb a posunů, jež byly zaviněny absencí části argumentu v notaci, chybně zaznamenanými číslovkami, nejasnými symboly nebo špatným výběrem klíčových slov. Na místech, kde mohly být chyby a posuny způsobeny podobou notace, jsme identifikovali zejména špatné členění úseků v notaci, absenci důležitých konektorů mezi úseky zápisu nebo přílišnou heslovitost určitého úseku, již nebyl tlumočnick schopen ve fázi verbalizace kompenzovat pamětí. Přibližně u třetiny chyb/posunů jsme žádnou souvislost se zápisem nevysledovali a kvalita převodů byla na těchto místech způsobena nejspíše nedostatečnou procesní kapacitou tlumočnicků ve fázi verbalizace“

(Svobodová 2006: 150)

Naopak Matrasová, která se zabývala právě tlumočnickou zkušeností a podobou zápisu v úvodu ke svému experimentu (2012: 16) shrnuje jistý korejský experiment, jehož závěrem byla skutečnost, že si profesionální tlumočníci a studenti tlumočnictví zapisovali zhruba stejně a lišili se pouze svými tlumočnickými výkony, tudíž by se zápis neměl absolutizovat.

Matrasová (2012) ve své práci sledovala vývoj notace u studentů, nikoliv rozdíl mezi studenty a zkušenými tlumočníky. Zaměřila se na zápis číselných údajů a logických návazností. U čísel dosáhli studenti pátého ročníku lepších výsledků jak v počtu zaznamenaných údajů, tak v počtu údajů zapsaných správně a také věnovali větší pozornost aktivnímu poslechu, protože častěji vynechávaly údaje, které si mohli dopočítat. Ještě markantnější rozdíly mezi studenty se projevily u zápisu prostředků textové návaznosti. Zápisy mladších studentů byly také prostorově stísněnější, více hromadily slova, méně používaly zkratky a symboly.

4.7 Vlastní experiment

4.7.1 Popis experimentu

Prvním cílem vlastního experimentu bylo získat rozsáhlá data, z nichž lze čerpat doplňující informace ohledně prvků tlumočnického zápisu. Díky opakování pokusu s časovým odstupem bylo možné získat materiály, u nichž lze provést srovnání v souvislosti s ustáleností zápisu.

U experimentu jsme vycházeli z domněnky, že tlumočnický zápis je svébytný sémiotický systém, který je vysoce individuální – jeho konkrétní podoba a kognitivní procesy s ním spojené se liší podle konkrétního tlumočnicka. V předchozích podkapitolách byly představeny důvody, proč si vlivem různých faktorů tlumočnick zapíše tentýž projev jinak. Avšak nezávisle na externích proměnných je díky jedinečnosti dané situace neopakovatelný každý projev. A ačkoliv jsou tlumočnickovy kognitivní vlastnosti v krátkodobém horizontu poměrně stálé, podoba jeho zápisu k témuž projevu zřejmě nikdy nebude zcela totožná.

S vědomím neopakovatelnosti komunikační situace včetně momentálního kognitivního nastavení tlumočnicka jsme se pokusili prostřednictvím experimentu zjistit, do jaké míry je tlumočnickův zápis ustálený, je-li proveden za podobných okolností.

Problematika experimentů

Tlumočnické experimenty narážejí na několik překážek. Prvním z nich je umělost situace, protože v laboratorních podmínkách chybí tlumočnickům jasně vymezený situační kontext, často též kontakt s řečníkem a publikem. Tlumočnick nemusí být dostatečně motivován k podání výkonu, který by podal za reálného tlumočení, nebo se naopak příliš snaží zavděčit dané věci a ukázat se v dobrém světle. Dalším problémem je rozsah experimentů, protože výběr účastníků obvykle závisí na jejich časových a místních možnostech, ochotě zúčastnit se experimentu, případně se na něj ve volném čase připravit – často se proto pokusy provádějí se studenty tlumočnictví. Reprezentativnost vzorku účastníků pak vzhledem k jejich počtu anebo zkušenostem mnohdy zůstává diskutabilní.

Problematiku tlumočnických experimentů podrobněji vysvětluje např. Svobodová (2006: 29–30).

Účastníci

Experimentu se zúčastnili studenti třetího (předmět Metodika tlumočení), čtvrtého (předmět Konsektivní tlumočení I) a pátého (Předmět konsektivní tlumočení II) ročníku studia tlumočnictví (respektive prvního a druhého ročníku navazujícího magisterského studia) s jazykovou kombinací čeština – francouzština a studenti, kteří si v akademickém roce 2102/2013 zapsali volitelný předmět zaměřený na tlumočnickou notaci. Jejich mateřským jazykem je ve všech případech čeština.

Rovněž jsme měli v úmyslu během zahraničního studijního pobytu zapojit studenty Evropského kurzu konferenčního tlumočení v Lisabonu (2011/2012), aby byl získaný materiál co nejpestřejší. Bohužel však nebylo možné účastnit se výuky, příp. do ní nějak zasahovat, neboť se jedná o kurz placený; vyučující sice ochotně poskytli k okopírování tlumočnické bloky studentů, kteří je po dílčí zkoušce ponechali v učebně, nicméně bez znalosti tlumočených textů nebylo možné tato data použít.

Postup

Experiment proběhl v říjnu roku 2012 a v květnu roku 2013 během tlumočnických seminářů na Ústavu translatologie FF UK v Praze. Studenti jsou při výuce zvyklí nejprve vyslechnout projev svých spolužáků (příp. vyučujícího) a poté ho konsektivně jeden až dva vybraní studenti přetlumočí. Stejným způsobem se odehrál i experiment. Autorka této práce přednesla svůj projev (francouzsky), studenti si dělali poznámky, projev byl přetlumočen, poté následoval projev druhý (česky). Tím byla zajištěna relativní autentičnost situace – přestože se nejednalo o skutečné tlumočení na zakázku, přítomnost spolužáků a zejména vyučujících navodila určitý pocit kontroly a hodnocení výkonu. Nakonec studenti vyplnili stručný dotazník, v němž podávali informace o své jazykové vybavenosti a tlumočnické zkušenosti.

Projevy

U textů a jejich přednesu jsme se snažili vyloučit co největší množství faktorů, které narušují neutrální situaci, aby studenti mohli používat svůj obvyklý zápis, jenž by se takovým faktorům nepodřizoval.

První z projevů, pojmenovaný *La Turquie (Turecko)*, byl tlumočen z francouzštiny do češtiny (na semináři tlumočnické notace, kam chodili studenti všech jazykových kombinací vyučovaných na Ústavu translatologie, byla přednesena jeho česká verze). Text představoval posluchačům základní údaje o Turecku, přičemž informačně i formulačně čerpal z textů uvedených na webových stránkách

francouzského Ministerstva zahraničí¹². Druhý projev, *Kočka domácí*, tlumočený z češtiny do francouzštiny, vycházel ze stejnojmenného hesla z české verze Wikipedie. Původní texty byly zkráceny, zjednodušeny a upraveny pro mluvený projev.

Tyto úpravy se týkaly zejména subjektivizace textu díky úvodnímu kontaktu řečníka s posluchači, zjednodušení syntaktických struktur, použití běžné slovní zásoby, posílení prvků koheze a koherence (např. ukazovacími zájmeny, lexikální tematizací rématu apod.) či práce s pauzami a intonací v rámci přednesu.

Texty byly vybrány tak, aby byly obsahově zcela odlišné. Tím jsme se snažili dosáhnout toho, aby studenti neměli tendence znaky použité u jednoho projevu bezprostředně poté použít u projevu druhého. Pro účely našeho zkoumání oba texty obsahovaly určité společné prvky: číselné údaje, zeměpisné údaje, odkazy do minulosti, výčty, vyjádření pohybu a směru či pojmy, které lze snadno zakreslit symbolem (např. *mít rád, člověk, kočka, zvíře, stát, emigrace*).

Pokud jde o informační zátěž a slovní zásobu, přetlumočení projevů nevyžadovalo žádnou zvláštní přípravu. Přesto byli studenti před projevem upozorněni na slovní zásobu, která by jim mohla činit jisté potíže nebo by nemusela být aktivně k dispozici – chtěli jsme se tím vyhnout situacím, kdy si tlumočnick napíše přesně, co slyší, pouze protože tomu špatně rozumí nebo to neumí vyjádřit ve druhém jazyce.

Při přednesu bylo zvoleno tempo, při němž je možné bez problémů chápat zmíněný typ informací a zapisovat si všechny potřebné informace, a současně ne natolik pomalé, aby studenty svádělo k psaní zbytečných detailů. Kvůli dalšímu posílení umělosti situace nebyla pořízena nahrávka, a tak se řečnice snažila pronést projev při každém opakování stejně rychle, komunikativně a se stejnou intonací.

Znění textů je následující:

La Turquie

Mesdames et Messieurs, bonjour.

Aujourd'hui, je voudrais vous présenter un pays – un pays qui a déposé sa demande d'adhésion à l'Union européenne déjà en 1987 (alors Communauté européenne) et ce pays est la Turquie.

La capitale politique turque s'appelle Ankara, mais la plus grande ville, c'est Istanbul.

La population de la Turquie atteint quelque 74 millions d'habitants. En même temps, le pays connaît une forte émigration en direction de l'Europe. Plusieurs millions de Turcs sont établis en Allemagne et au Bénélux.

La Turquie a une superficie de 780 000 km². 97% du territoire national sont situés en Asie Mineure et 3% en Europe.

Les frontières terrestres de la Turquie sont : à l'ouest avec la Grèce et la Bulgarie, au nord-est avec la Géorgie, à l'est avec l'Arménie et l'Iran et au sud, avec l'Irak et la Syrie.

---

¹² Texty jsou dostupné z: <<http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/dossiers-pays/turquie/presentation-de-la-turquie/article/geographie-et-histoire-8433>> a <<http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/dossiers-pays/turquie/presentation-de-la-turquie/article/presentation-1139>>.

La Turquie compte au total près de 8000 km de côtes. Elle est baignée par la mer Noire, par la mer Égée, par la mer de Marmara et par la Méditerranée.

En ce qui concerne l'histoire, autrefois, la Turquie faisait partie de l'Empire ottoman. Après la Première Guerre mondiale, l'Empire ottoman a été occupé par les Alliés. Mustafa Kemal a mené une guerre d'indépendance contre les occupants. Finalement, le 29 octobre 1923, la république est proclamée et Mustafa Kemal Atatürk est élu comme premier Président de la République. La nouvelle constitution supprimera le califat et introduira beaucoup de réformes importantes, réformes comme l'utilisation de l'alphabet latin, scolarisation obligatoire pour les enfants, l'État laïc etc.

Ce sera tout, merci pour votre attention.

Turecko

Dobry den, dámy a pánové.

Dnes bych vám chtěla představit jednu zemi – zemi, která podala žádost o přistoupení k Evropské unii již roku 1987 (v té době se samozřejmě jednalo o Evropská společenství), a tou zemí je Turecko.

Hlavním městem Turecka je Ankara, ale největším městem je Istanbul.

Turecko má asi 75 milionů obyvatel, zároveň však dochází k silné emigraci do Evropy. Několik milionů Turků žije v Německu a v Beneluxu.

Povrch Turecka činí 780 000 km². 97 % území se nachází v Malé Asii a 3 % v Evropě.

Na pevnině Turecko hraničí: na západě s Řeckem a Bulharskem, na severu s Gruzíí, na východě s Arménií a Íránem a na jihu s Irákem a Sýrií.

Turecko má celkem téměř 8000 km pobřeží. Omývají ho Černé moře, Egejské moře, Marmarské moře a Středozemní moře.

Řekněme si ještě něco k dějinám. Dříve bylo Turecko součástí osmanské říše. Po 1. světové válce říši okupovali spojenci. Mustafa Kemal vedl válku za nezávislost. Nakonec byla 29. října 1923 vyhlášena republika a Mustafa Kemal Atatürk se stal prvním prezidentem. Byla přijata nová ústava a tato nová ústava pak zrušila chálifát a zavedla mnoho důležitých reforem – reforem jako používání latinky, povinnou školní docházku pro děti, laický stát atd.

To je vše, děkuji vám za pozornost.

Kočka domácí

Dobry den, dámy a pánové.

Můj druhý příspěvek se bude týkat světa zvířat. Doufám, že tu nesedí někdo, kdo nemá rád kočky, protože řeknu pár slov o kočce domácí.

Kočka domácí patří spolu se psem domácím mezi nejoblíbenější společenská zvířata. I malé děti vědí, že kočky mňoukají a že dobrou náladu u nich poznáme například i podle charakteristického vrnění.

Vy sami možná kočku máte doma, ne-li dokonce několik. Nesmíme však zapomenat, že je kočka od přírody predátor. Její kořisti bývají zejména ptáci a hlodavci. Zjistilo se, že kočka domácí je vlastně poddruhem kočky divoké, poddruhem, který se vydělil před 130 000 lety.

A kdy se z kočky divoké stala kočka domácí v pravém slova smyslu? Člověk si kočku začal ochočovat pravděpodobně již v neolitu, a to asi před 8 až 10 000 lety. Když totiž lidé začali pěstovat obilí, ukázalo se, že je kočka užitečné zvíře, které jim může pomoci od hlodavců. Toto zvíře tedy bylo jako stvořené pro soužití s člověkem.

Staří Egypťané kočky dokonce uctívali. V Asii je kočka domácí dodnes synonymem bohatství a dlouhověkosti.

To je vše, děkuji vám za pozornost.

Vyhodnocení materiálu

Cílem experimentu nebylo zjistit, zda si tlumočníci zapsali chybné údaje, zda některé údaje vynechali (což může být součástí jejich vědomé strategie) a jakým způsobem notace ovlivnila tlumočnický výkon, neboť to neodpovídá záměru naší práce a o těchto aspektech již pojednali jiní autoři.

Mezi studenty, kteří se experimentu zúčastnili opakovaně, byly tři studentky, jež se na pokusu podílely celkem třikrát. Pro lepší srovnání jsme se rozhodli zaměřit právě na jejich zápisy. Jednotlivé zápisy jsme naskenovali a přehledně upravili do sloupců vedle sebe, aby se daly snadno srovnávat. Poté jsme u každého zápisu spočítali počet znaků a rozdělili je na znaky slovní (psané francouzsky, česky, formou platnou pro oba jazyky nebo jinak) a symbolické (pojmové a logické).

Problémem bylo již samotné určení znaků. Nakonec jsme se rozhodli, že nebudeme započítávat levou svislou čáru (někdy ji studenti nedělají, avšak pomyslný okraj dodržují), čáry oddělující úseky projevu (kvůli různým formátům papíru, protože tuto funkci někdy plní i fyzický konec stránky) a zdůrazňovací čáry (někdy je těžké stanovit, zda se zároveň nejedná i o čáru dělicí, neboť zdůrazňované réma výpovědi se obvykle objevuje na konci smyslového úseku). Vzhledem k obtížím spojeným s pokusem o odhalení myšlenkových procesů studentek jsme všechny šipky (i šipky ve významu *velký*, *v minulosti* apod.) zařadili do logických symbolů (tj. symbolů podílejících se na syntaxi a hierarchizaci informací), protože využití šipek je dosti rozsáhlé a ne vždy by bylo možno stanovit hranici mezi šipkou pojmovou a vztahovou. Do logických symbolů byly řazeny i čárky a pomlčky, jež informace spíše zpřehledňují, nečiní-li tak samotné prostorové rozvržení.

4.7.2 Studentka 1

Studentka č. 1 se pokusu poprvé účastnila na semináři Konsektivní tlumočení II dne 26. 10. 2012 (cca v 13:45). Téhož dne přišla rovněž na seminář zaměřený na tlumočnický zápis, kde se pokus konal přibližně o čtyři hodiny později. V této souvislosti se svěřila, že používala stejné symboly jako při předchozím tlumočení, neboť si je stále pamatovala. Potřetí si projevy zapisovala 14. 5. 2013 na Konsektivním tlumočení II, tj. s přibližně půlročním odstupem.

Studentka uvedla jako své pracovní (příp. potenciální pracovní) jazyky češtinu, angličtinu, francouzštinu a slovenštinu, přičemž se domluví i italsky a rusky. Mimo vyučování v době provedení experimentu tlumočila se zápisem v praxi výjimečně a v rámci samostudia přibližně jednou až dvakrát týdně.

Ke svým jazykovým zvyklostem v notaci dále sdělila, že se vždy snaží psát v cílovém jazyce kromě některých základních zkratek a případů, kdy si nestihá zapisovat nebo ji ekvivalent v cílovém jazyce nenapadne dostatečně rychle. Překladem hned při

zápisu se snaží následné tlumočení usnadnit. Pokud jde o univerzální zkratky a výrazy, které používá v zápisu ve všech jazycích, pocházejí obvykle z angličtiny.

Jelikož se jedná o jedinou studentku, která týž projev tlumočila třikrát a z toho jednou v rámci cvičení z češtiny do češtiny, pokusili jsme se blíže zaměřit na jazykovou stránku jejího zápisu. Podle její strategie by měl z verbálních znaků v souladu s cílovým jazykem obsahovat především francouzská slova (u zápisu č. 2 česká).

Všechny znaky zapsané v češtině byly zvýrazněny růžově, znaky ve francouzštině oranžově, znaky společné pro oba jazyky oběma barvami, znaky v angličtině modře, pojmové symboly žlutě, vztahové symboly zeleně a čísla zůstala nezvýrazněna. Celkové složení prvků jejich zápisů představuje tabulka:

KOČKA DOMÁCÍ	1 (cs > fr)		2 (cs > cs)		3 (cs > fr)	
Počet znaků	73	100 %	66	100 %	68	100 %
Slova a zkratky						
- česky	22	30,1 %	27	40,9 %	13	19,1 %
- česky = francouzsky	5	6,8 %	6	9,1 %	6	8,8 %
- francouzsky	13	17,8 %	0	0,0 %	6	8,8 %
- anglicky	4	5,5 %	4	6,1 %	6	8,8 %
celkem	44	60,3 %	37	56,1 %	31	45,6 %
Symboly						
- pojmové	9	12,3 %	15	22,7 %	18	26,5 %
- logické (z toho šipky)	16 (7)	22,2 % (9,6 %)	11 (4)	16,6 % (6,1 %)	18 (8)	26,5 % (11,8 %)
celkem	25	34,2 %	25	39,4 %	35	51,5 %
Čísla (v číslicích)	4	5,5 %	3	4,5 %	2	2,9 %

Zápis č. 2 neobsahuje žádný prvek ve francouzštině, protože projev byl přednesen česky a nebyl určen k tlumočení do francouzštiny; je však přítomna angličtina. Zápis je zároveň o sedm prvků kratší. Druhý zápis ve srovnání s prvním, o několik hodin starším, také obsahuje více pojmových symbolů, zavedených již v prvním zápise, a zároveň méně symbolů logických (zřejmě proto, že jednoduché souvislosti si po druhém vyslechnutí projevu studentka lépe pamatovala). Druhý zápis dokládá, že s nárůstem informovanosti tlumočnicka a s průběhem tlumočnického dne se zápis kvalitativně i kvantitativně proměňuje. Nejzajímavější je však posun mezi prvním a třetím zápisem, kde již nelze hovořit o vlivu informací a znaků známých z předchozího situačního kontextu. Počet slovních znaků poklesl z 60 % na 46 % a počet symbolických znaků stoupl z 34 % na 52 %, a přestože došlo k mírnému poklesu v celkovém počtu prvků (ze 73 na 68), počet logických symbolů mírně slabě vzrostl (z 16 na 18), což při změně množství znaků odpovídá nárůstu o více než čtyři procenta. Zápisy vypadaly takto:

Studentka 1 - Kočka domácí

1 cs > fr

DD DP
 2. exp. → anim
 dom. me ♀ chats
 → chats
 ch.d. nyoll. (+ pes)
 i ♂ vau vau

ny mark
 × predach. peor. pt. + blod
 pedale. chat dr. 1000g
 quande 2 medit. 8-10 h

♀ → chat while → ande
 ♂ str. fir. ♀
 mehr. = Egypt
 ♂ synt. \$ 1/2 dln. rē
 → Arie
 out 74

2 cs > cs

DD DP
 2. solr
 lapa me ♀
 dom. + pes → nyoll. bar.
 ♂ vau vau

ny m. ♂
 × predator pt. + blod
 ♂ dom. pedrusk k. dr.
 ledy och?
 8-10 h medit.

♀ → ♂ rest → penne
 str. + ♀
 Egypt which
 Arie = egn \$
 rē

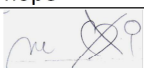

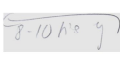
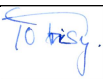

3 cs > fr

DD DP
 2. → ♂
 lapa me ♀
 ♂ dom. + pes nyoll
 ♂ m' miedl
 vau →
 ny ku
 × ♂ = pred m
 → m kongen
 ♂ dom → rēk pedrusk dr
 →

♀ domest medit. = 10 h
 → ♀ → pred m
 Egypt = rē
 Arie = m kongen
 74 = rē

Z číselných údajů v tabulce vyplývá, že dochází k proměnám v zápisu téhož projevu stejným tlumočnickem. Kdyby se studentka č. 1 účastnila experimentu zaměřeného na povahu znaků nebo vyjádření logických návazností v projevu, mohla by pokaždé být hodnocena různě. Pokud takové tendence existují i u dalších tlumočnicků, může to znamenat, že data získaná při jednorázových pokusech a zejména závěry z nich vyvozené jsou dosti relativní.

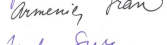

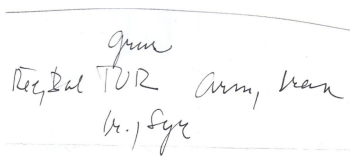
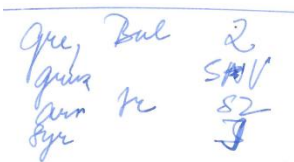
Pro přehlednost jsme ze všech zápisů vybrali některé pojmy a spojení. Na nestálosti mnoha z nich lze poukázat vlivem jazykové kombinace, avšak vynechání některých pojmů nebo jejich odlišné pojetí (i tak jazykově nezávislých, jako jsou časové údaje) svědčí o odlišném kognitivním zpracování informace a potřeby zaznamenat ji:

KOČKA DOMÁCÍ	1 cs > fr	2 cs > cs	3 cs > fr
kočka	 (2x) chats (2x) chat (1x) ch.d. (1x) [domácí] chat div. (1x) [divoká]	 (5x) dom (1x) [domácí] k. div. (1x) [divoká]	 (2x) dom (2x) [domácí]
dobry den	DD	DD	DD
dámy a pánové	DP	DP	DP
můj druhý příspěvek	2. exp.	? 2.	/ " 2.
svět zvířat	anim	 zvíř	
doufám	douf	hope	hope
nesedí někdo, kdo nemá rád			
pes domácí	pes	pes	pes
nejoblíbenější společenská zvířata	nejobl.	nejobl. zv.	nejobl
i malé děti	i δ	i δ	δ
mňoukat	-	mňouk	mňouk
dobrá nálada	-	-	
vrnění	~~vrněn~~ ronron	vrní	vrní
vy sami možná kočku máte doma	vy máte	vy 	vy lze
predátor	predat.	predátor	pred ^{eur}
kořist	proi	-	-
ptáci	pt.	pt.	
hlodavci	hlod	hlod	rongeur
poddruh	poddr.	poddruh	poddr
kočka divoká	chat div.	k. div.	div
A kdy [...] ?	quand ?	kdy ?	when ?
v neolitu	neolit.	neolit	neolit
asi před 8 až 10 000 lety	8 – 10 tis y.		
člověk			
ochočovat	-	och	domest
pěstovat obilí			

kočka je užitečné zvíře	chat utile	 užít	-
pomoci od hlodavců	aide	pomoc	proti
jako stvořené	stvoř	stvoř	-
soužití s člověkem	živ. 	+ 	-
staří Egypťané	Egypt	Egypt	Egypt
uctívat	uctív.	uctív	vénérer
Asie	Asie	Asie	Asie
synonymum	symb.	sym.	
bohatství			
dlouhověkost	dh. věk	dl. 	longévité
vše	tout	vše	vše
děkuji	TY	TY	TY

Dodejme, že zápisy 1 a 3 obsahují mnohem menší podíl prvků ve francouzštině, než by se v souladu se strategií studentky dalo očekávat.

V zápisech k projevu o Turecku je na množství znaků znovu vidět vliv paměti (tlumočení téhož projevu po čtyřech hodinách). Obecně se u tohoto projevu proměnlivost názorně projevuje na informaci o státech sousedících s Tureckem, kde se kombinují různé jazyky u názvů států a jazykový (angličtina, čeština) i mimojazykový způsob přenosu informace o zeměpisné poloze:

<p>1</p> <p>N N E J </p>	<p>2</p> <p></p>	<p>3</p> <p></p>
---	---	--

Zápisy studentky č. 1 lze podle použitých znaků shrnout takto:

Studentka 1	fr > cs	cs > cs	fr > cs	cs > fr	cs > cs	cs > fr
	Turecko 1	Turecko 2	Turecko 3	Kočka 1	Kočka 2	Kočka 3
Počet znaků	96	84	98	73	66	68
Slova a zkratky						
- česky	34	26	32	22	27	13
- česky = francouzsky	24	22	24	5	6	6
- francouzsky	0	0	1	13	0	6
- jinak	5	3	4	4	4	6
celkem	63	51	60	44	37	31
Symboly						
- pojmové	8	5	13	9	15	18
- logické (z toho šipky)	16 (5)	21 (6)	18 (8)	16 (7)	11 (4)	18 (8)
celkem	26	26	31	25	25	35
Čísla (v číslicích)	9	7	7	4	3	2

4.7.3 Studentka 2

Studentka 2 chodila po návratu ze zahraničního studijního pobytu do seminářů tlumočení Konsektivního tlumočení II (KT II) a souběžně i do „zameškaných“ seminářů KT I. Experimentu se zúčastnila třikrát: 18. 10. 2012 v rámci KT I, asi o týden později (26. 10. 2012) v rámci KT II a 14. 5. 2012 v rámci KT II. V dotazníku jako své pracovní cizí jazyky označila francouzštinu, španělštinu a angličtinu, přičemž směrem do cizího jazyka tlumočí pouze do španělštiny a francouzštiny. Dále uvedla, že mimo semináře s notací tlumočí přibližně jednou až dvakrát za měsíc.

Studentka 2	fr > cs			cs > fr		
	Turecko 1	Turecko 2	Turecko 3	Kočka 1	Kočka 2	Kočka 3
Počet znaků	110	116	120	76	85	93
Slova a zkratky						
- česky	43	39	42	51	50	42
- česky = francouzsky	24	26	26	3	3	3
- francouzsky	8	7	4	0	1	0
- jinak	0	0	0	1	0	3
celkem	75	72	72	55	54	48
Symboly						
- pojmové	2	0	3	1	6	12
- logické (z toho šipky)	28 (7)	34 (6)	36 (9)	17 (1)	22 (5)	30 (10)
celkem	30	34	39	18	28	42
Čísla (v číslicích)	9	10	9	3	3	3

Zápis této studentky představíme na textu o Turecku. Projev o Turecku byl pokaždé tlumočen z francouzštiny do češtiny. Studentka si pokaždé zapisovala především v češtině, tj. cílovém a zároveň mateřském jazyce. Ve všech případech tvoří více než polovinu slovních znaků slova a zkratky v češtině. V jedné třetině jde o slovní znaky, které lze stejně zapsat česky i francouzsky, avšak vzhledem k povaze okolních znaků je lze ve většině případů považovat za znaky zapsané česky; jsou to zejména vlastní jména (*Mustafa Kemal Atatürk*, státy, světadíly) a cizí slova v češtině, jež se česky běžně užívají.

Výrazů ve francouzštině bylo v zápise č. 1 osm (*M = Messieurs, cap = capitale, vill = ville, Al. = Allemagne, přeškrtnuté Ge = Georgie* a následně zapsané jako *Gruzie, noir = mer Noire, egé = mer Égée, medi = Méditerranée, alf. = alphabet*), u č. 2 sedm (*M = Mesdames, M = Messieurs, dem = a demandé, All. = Allemagne, mineur = mineure, côte = côtes, alf. = alphabet*) a u č. 3 čtyři (*CE = Communauté européenne, ALE = Allemagne, e. = par exemple*). Srovnáme-li jednotlivé výrazy, zjistíme, že kromě *Allemagne* (Německo) a *alphabet* (abeceda) jsou v projevech zapsány pokaždé v jiném jazyce – vzhledem k nízkému počtu slovíček ve francouzštině a k jeho nejednotnosti lze usuzovat,

že zápis ve výchozím jazyce u studentky č. 2 probíhá patrně pouze tehdy, když si nemůže vzpomenout na slovo v češtině.

Podle údajů zanesených do výše uvedené tabulky se sice zdá, že studentka používá mnoho symbolů, avšak pojmové symboly se v jejím zápise vyskytují v mizivém množství a většinu logických symbolů tvoří pomlčky a čárky, případně šipky, které se občas vyskytnou ve významu *největší* a *dříve*. U zápisu č. 1 se po jednom vyskytují symboly *země* a *člověk*, u č. 3 se k nim přidává symbol pro *ráda bych*, v zápise č. 2 nenajdeme pojmový symbol žádný (výjimku tvoří třetí zápis projevu o kočce). Její zápis lze proto charakterizovat jako převážně verbální. Co se týče počtu znaků a poměrného zastoupení jednotlivých kategorií, jeví se její zápis konzistentní. Z kvalitativního hlediska však nelze přehlédnout, že stejné množství a typy znaků nepoužívá ve všech třech projevech stejně – např. v zápisech 1 a 3 je země označena čtverečkem, v zápise 3 slovem *země*, na stejné znakové úrovni se pak *válka za nezávislost* objevuje jako *válka nez, v. za. nez* a *vála za nezáslost* a v tomto duchu se často obměňují i další znaky (viz přílohy).

4.7.4 Studentka 3

Studentka č. 3 se experimentu účastnila za naprosto stejných podmínek jako studentka č. 2, avšak u druhého projevu se nepodílela na tlumočení textu o Turecku. Jako pracovní jazyky kromě češtiny uvedla francouzštinu, španělštinu a angličtinu (tu jen jako pasivní), mezi její nepracovní jazyky patří italština a portugálština. Mimo vyučování v době experimentu tlumočila s notací jednou až dvakrát týdně.

Rovněž u této studentky byly zaznamenány určité výkyvy v zápise – méně výrazné v podílu typu znaků, avšak zřetelné při zrcadlovém srovnání zápisů (viz přílohy):

Studentka 3	fr > cs			cs > fr		
	Turecko 1	Turecko 2	Turecko 3	Kočka 1	Kočka 2	Kočka 3
Počet znaků	116	-	115	77	80	78
Slova a zkratky						
- česky	17		26	31	34	24
- česky = francouzsky	22		23	3	5	6
- francouzsky	24		12	6	5	6
- jinak	1		3	2	3	3
celkem	64		64	42	47	39
Symboly						
- pojmové	18		18	11	10	16
- logické (z toho šipky)	25 (6)		22 (7)	21 (7)	20 (8)	19 (2)
celkem	43		40	32	30	35
Čísla (v číslicích)	9		11	3	3	4

4.8 Shrnutí

V této kapitole jsme analyzovali individuálnost zápisu, jenž vždy závisí na tlumočnickovi, a jeho neustálenost pod vlivem nejrůznějších vnějších i vnitřních faktorů. Zdá se nám však, že empirický výzkum zaměřený na tlumočnický zápis se zabývá zkoumáním jednotlivých proměnných, aniž by dostatečně vzal v úvahu, že za poměrně neutrálních podmínek dochází taktéž k produkci nestálého zápisu. Klademe si otázku, zda lze u výzkumu odfiltrout všechny odchylky či tendence zapříčiněné studovaným faktorem od prvků, jež jsou za normálních okolností podmíněny pouze okamžitým kognitivním rozpoložením tlumočnicka nezávisle na studované proměnné. Z kvalitativního i kvantitativního srovnání jednotlivých zápisů tří studentek plyne, že zápisy pořizené jediným tlumočnickem sice mají svou vnitřní logiku, konkrétní podoba a počet znaků se ale mění (jsou-li hodnoty dosti blízké, zdaleka to neznamena, že si použité znaky přesně odpovídají). Kdyby experimenty zkoumající nejrůznější souvislosti byly prováděny opakovaně, patrně by na základě nových, odchýlených materiálů mohly dospět k více či méně jiným závěrům. Výsledky experimentů, které pracují se statistickými údaji, navíc budou nutně ovlivněny způsobem klasifikace prvků. Sami jsme řešili problém s tříděním znaků – kde je hranice mezi slovem a symbolem, kdy je určitý znak pouze prvkem syntaktickým a kdy plnovýznamovým apod.

ZÁVĚR

Tlumočnický zápis je bezpochyby zajímavým jevem na poli sémiotiky. Dochází při něm ke znásobené semióze, neboť tlumočnickovo chápání znaků výchozího projevu ovlivňuje vytváření znaků zápisu a při čtení zápisu jeho znaky v paměti aktivují uložené informace, aby mohlo dojít k jejich překódování do cílového jazyka s jinými znaky. Znaky navíc podléhají sémaziologické i onomaziologické asymetrii, např. určitý znak může nést mnoho různých významů (může pracovat s určitým smyslovým okruhem, ale i s významy značně odlišnými), stejně jako lze určitý význam vyjádřit mnoha znaky. Vzhledem k formě je tedy tlumočnický zápis explicitně víceznačný, avšak díky paměti je implicitně jednoznačný – znaky jsou totiž implicitně usouvztažněny mezi sebou a mezi informacemi drženými v mysli. S tím souvisí důraz kladený na situační vztahy, jelikož tyto vztahy zákonitě podmiňují semiózu. Tlumočnický zápis zaznamenává nejen obsah, nýbrž i strukturu a logickou výstavbu projevu – z hlediska makrostruktury proto může zápis fungovat jako ikonický obraz projevu v tlumočnickově mysli; zároveň k této představě projevu odkazuje jako index a je jedinečným symbolem projevu, neboť nikdo jiný než daný tlumočnický nedokáže plně interpretovat jeho význam.

Tlumočnický zápis můžeme po právu nazvat jevem hybridním: je připravený a zároveň improvizovaný; je do velké míry mnohoznačnou abstrakcí úzce konkrétního sdělení, která umožňuje jeho opětovnou konkretizaci; znaky nemusejí symetricky odpovídat výchozím ani cílovým znakům; přečte ho jen jeden člověk (a to v interakci s krátkodobě, střednědobě a dlouhodobě uloženými informacemi v paměti); ačkoliv jde o důležitou pomůcku, již po dvaceti minutách nemusí být použitelný; je to synkretický systém vycházející z přirozených i umělých systémů, subsystémů, prvků, částí prvků a jejich vzájemných kombinací, jehož každé použití je z důvodu vázanosti na konkrétního tlumočnicka a konkrétní situaci neopakovatelné a činí tak systém značně nesystematickým; je to velmi omezený systém neomezených možností.

Viděli jsme, že k realizaci tlumočnického zápisu lze přistupovat různě; různé volby se potom promítají i do sémiotických vlastností výsledného produktu (lze-li notaci předcházející tlumočení považovat za výsledný produkt). Rozan v úvodu své proslulé monografie zmiňuje „zapisovače slov“, „symbolisty“ a „paměťáře“. Znaky pouze musejí být natolik nosné a vizuálně výrazné, aby díky jejich výpovědní hodnotě tlumočnický při pohledu na ně neplýtl čas váháním, co znamenají.

Praktické osvědčené metody se úspěšně předávají novým generacím tlumočnicků, na kodifikaci to však nestačí: každý svou kreativitou vytváří individuální variace systému. Nejde o otrocké kopírování jediného správného systému obhajovaného tou kterou teorií či institucí, ale je třeba se jím inspirovat a přizpůsobit si ho v tom, co každému půjde nejlépe osvojit, s čím se mu dobře pracuje a na co je zvyklý. I vlastní zvyklosti můžeme za účelem lepších výsledků přizpůsobovat nebo úplně měnit – hlavně tréninkem, protože nad zažitým systémem nepřemýšlíme, a tím je pro nás z hlediska úspěšnosti praktický. Všechny teorie poskytují jen obecné zásady, na nichž si každý postaví vlastní techniku, která bude brát ohled na individuální vlastnosti jeho paměti, vnímání, myšlení, představivosti a znalosti.

Kromě individuálních vlastností tlumočnicka a s nimi spojené subjektivní logiky na podobu jeho zápisu působí i vlivy zvnějšku jako např. tempo projevu nebo jeho obtížnost. Některé z nich již byly zmapovány při empirických pokusech, experimenty v tlumočení však mají mnoho omezení a jejich výsledky se interpretují spíše jako tendence. Srovnání zápisů pořízených týmiž tlumočníky při tlumočení stejných projevů za obdobných podmínek (pouze s časovým odstupem) navíc poukázalo na skutečnost, že i individuální odchylky mohou být dost velké na to, aby jakýkoli výzkum pracující s malým vzorkem tlumočnicků a bez provedení kontrolního pokusu mohl být ještě více zrelativizován.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A ZDROJŮ

2002?. *Symboles pour la technique de prise de notes.*

AHRENS, B. 2005. Rozan and Matyssek: Are they really that different? A comparative synopsis of two classic note-taking schools. FORUM vol.3/2, s. 1–15.

BASTIN, G. L. 2003. Les marqueurs de cohérence en interprétation consécutive. The Interpreters' Newsletter 12, s. 175–187.

ČEŇKOVÁ, I. 2010. *Úvod do teorie tlumočení.* Praha: Česká komora tlumočnicků znakového jazyka.

ČEŇKOVÁ, I. & kol. 2001. *Teorie a didaktika tlumočení I.* Praha: UK DesktopPublishing.

ČERNÝ, J. & HOLEŠ, J. 2004. *Sémiotika.* Praha: Portál.

GILE, D. 1991. Prise de notes et attention au début d'apprentissage de l'interprétation consécutive : Une expérience-démonstration de sensibilisation. META, vol. 36/2, s. 431–439.

GILE, D. 1995. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training.* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

GILE, D. 2005. Directionality in conference interpreting: a cognitive view. In R. Godijns & M. Hinderdael (eds.). *Directionality in Interpreting. The "retour" or the native?* Gent: Communication and Cognition, s. 9–26.

HERBERT, J. 1952. *Manuel de l'interprète: comment on devient l'interprète de conférence.* Genève: Librairie de l'Université Georg.

HOOFF, H. van. 1962. *Théorie et pratique de l'interprétation.* München: Hueber.

ILG, G. & LAMBERT, S. 1996. Teaching consecutive interpreting. Interpreting 1/1, s. 66–99.

JEDNOTA TLUMOČNÍKŮ A PŘEKLADATELŮ. *Definice některých pojmů z oblasti tlumočení a překladů* [online]. [cit. 25. 2. 2014]. Dostupné z: <http://www.jtpunion.org/spip/article.php3?id_article=15>.

JONES, R. 1998, 2007. *Conference Interpreting Explained.* Manchester: St. Jerome Publishing.

KOMZÁKOVÁ, A. 2004. *Vliv obtížnosti textu na jazyk tlumočnické notace.* Praha: Univerzita Karlova v Praze. Magisterská diplomová práce. Vedoucí práce Ivana Čeňková.

LUNG, R. 1999. Note-Taking Skills and Comprehension in Consecutive Interpretation. Babel 45/4, s. 311–317.

MATRASOVÁ, K. 2012. *Vývoj notace u studentů tlumočnictví na Ústavu translatoologie.* Praha: Univerzita Karlova v Praze. Magisterská diplomová práce. Vedoucí práce Ivana Čeňková.

- MATYSSEK, H. 1989. *Handbuch der Notizentechnik für Dolmetscher: ein Weg zur sprachunabhängigen Notation* (2 díly). Heidelberg: J. Groos.
- MICHŇOVÁ, E. 1997. *Tlumočnická notace*. Praha: Univerzita Karlova v Praze. Magisterská diplomová práce. Vedoucí práce Jiří Leksa.
- PALEK, B. (ed.). 1997. *Sémiotika*. Praha: Karolinum.
- PÖCHHACKER, F. 2004. *Introducing Interpreting Studies*. London: Routledge.
- PÖCHHACKER, P., SHLESINGER, M. 2002: *The Interpreting Studies Reader*. London: Routledge.
- ROZAN, J.-F. 1956. *La prise de notes en interprétation consécutive*. Genève: Librairie de l'Université.
- ROZAN, J.-F. 2002. *Note-taking in Consecutive Interpreting*. Přel. A. Gillies. Kraków: Tertium, 2002.
- SELESKOVITCH, D. & LEDERER, M. 1998. *Pédagogie raisonnée de l'interprétation*. Paris: Didier Erudition.
- SELESKOVITCH, D. 1975. *Langage, langues et mémoire : étude de la prise de notes en interprétation consécutive*. Paris: Lettres modernes Minard.
- SVOBODOVÁ, P. 2006. *Souvislost tlumočnického zápisu s kvalitou konsektivního tlumočení*. Praha: Univerzita Karlova v Praze. Magisterská diplomová práce. Vedoucí práce Naděžda Abdallaová.
- THIÉRY, Ch. 1981. L'enseignement de la prise de notes en interprétation consécutive : un faux problème ? In: Delisle, J. (ed.): *L'enseignement de l'interprétation et de la traduction*. Ottawa: Éditions de l'Université d'Ottawa, s. 99-112.
- TOMMOLA, J. & HELEVÄ, M. 1998. Language direction and source text complexity. Effects on trainee performance in simultaneous interpreting. In L. Bowker, M. Cronin, D. Kenny & J. Pearson (eds.). *Unity in Diversity. Current Trends in Translation Studies*. Manchester: St. Jerome Publishing, s. 177-186.

PŘÍLOHY

Tlumočnický zápis – studentka 1	i
Kočka domácí – 1	i
Kočka domácí – 2	ii
Kočka domácí – 3	ii
Turecko – 1	iii
Turecko – 2	iv
Turecko – 3	iv
Tlumočnický zápis – studentka 2	v
Kočka domácí – 1	v
Kočka domácí – 2	vi
Kočka domácí – 3	vi
Turecko – 1	vii
Turecko – 2	viii
Turecko – 3	viii
Tlumočnický zápis – studentka 3	ix
Kočka domácí – 1	ix
Kočka domácí – 2	x
Kočka domácí – 3	x
Turecko – 1	xiii
Turecko – 2	xiv
Turecko – 3	xiv
Dotazník	xv

Přílohy jsou zařazeny zrcadlově, aby bylo usnadněno porovnávání zápisů.